

“Treballar i marxar”.
Agricultura globalitzada i sistemes de treball
migratori:
El cas de Lleida

Tutora: Dra. Susana Narotzky Molleda
Cotutor: Dr. Víctor Bretón Solo de Zaldívar

Núria Morelló Calafell
Tesi de Màster
Màster Oficial en Antropologia i Etnografia
2008-2010
Departament d'Antropologia Cultural i d'Història
d'Amèrica i d'Àfrica
Universitat de Barcelona
Setembre del 2010

ÍNDEX

D) PRESENTACIÓ DE LA INVESTIGACIÓ

I.1) Problema a investigar.....	1
I.2) Objecte d'estudi i objectius de la recerca.....	2
I.3) Hipòtesis de treball.....	3
I.4) Metodologia.....	4
I.5) El treball de camp.....	5
I.6) Unitats d'anàlisi i unitats d'informació.....	9
I.7) Tècniques d'investigació.....	9
I.8) Informació obtinguda.....	10
I.8.1) Qualitativa	
1.8.1.1) Fase 2002-2004.....	10
1.8.1.2) Fase 2009-2010.....	11
I.8.2) Quantitativa	
1.8.2.1) Fase 2002-2004.....	11
1.8.2.2) Fase 2009-2010.....	12
I.8.3) Fonts documentals.....	12
I.9) Abast i limitacions de la informació.....	12
I.10) Estructura del treball.....	13

CAPÍTOL 1: AGRICULTURA GLOBALITZADA I ETNIFICACIÓ DELS MERCATS DE TREBALL AL MEDITERRANI

1.1) Les agricultures mediterrànies i la globalització econòmica	
Un breu apunt històric	15
1.2) Proletariarització i etnificació en el mercat de treball agrícola.....	22
1.3) Mobilitat, xarxes socials i conflictivitat en el treball agrícola	
Exemples de la Península Ibèrica.....	32

CAPÍTOL 2: SISTEMES DE TREBALL MIGRATORI I TRANSNACIONALISME

2.1) La contractació en origen com a sistema de treball migratori.....	41
2.2) La relació entre migracions i desenvolupament.....	48
2.2.1) El transnacionalisme en els estudis migratoris.....	50
2.2.2) El sorgiment del codesenvolupament.....	57
2.2.3) Exemples de transnacionalisme i inversió de la remesa.....	65

**CAPÍTOL 3: DE LA IL·LEGALITAT A LA CONTRACTACIÓ EN ORIGEN:
CAPITALITZACIÓ AGRÍCOLA I MÀ D'OBRA IMMIGRANT A LA
REGIÓ FRUITERA DE LLEIDA**

3.1) La formació de la regió fruitera de Lleida i la crisi de la petita explotació agrícola.....	70
Marc polític-jurídic de la inserció de la mà d'obra immigrant.....	81
3.3) Mercat de treball agrícola i mà d'obra immigrant.....	84
3.3.1) De l'arribada dels primers immigrants a la proposta de la contractació en origen.....	84
3.2.1. La controvèrsia en la contractació en origen i l'arribada de noves onades de força de treball.....	99

**CAPÍTOL 4: MERCAT DE TREBALL ETNIFICAT I CONSOLIDACIÓ
DE LA CONTRACTACIÓ EN ORIGEN ALS CAMPS DE LLEIDA**

4.1) Polítiques migratòries, tancament de fronteres i regulació dels fluxos de treball internacional.....	115
4.2) La contractació en origen en el sector agrari espanyol i lleidatà.....	126
4.3) Etnificació del mercat laboral i discursos sobre la mà d'obra.....	137

**CAPÍTOL 5: SISTEMES DE TREBALL MIGRATORI I
CODESENVOLUPAMENT A LLEIDA**

5.1) Regulació social institucional, assistència social i xarxes ètniques.....	153
5.2) La Unió de Pagesos: contractació en origen i codesenvolupament.....	168

CONCLUSIONS	192

BIBLIOGRAFIA	202

1) PRESENTACIÓ DE LA INVESTIGACIÓ

I.1) Problema a investigar

En aquesta recerca s'aprofundeix en dos aspectes fonamentals relacionats amb els processos migratoris actuals i el món del treball. El primer fa referència al procés de capitalització de l'agricultura frutera de Lleida i el paper que la mà d'obra immigrant ha detentat en el creixement del sector. El segon incideix en el procés d'etnificació del mercat laboral agrícola i en la implantació de la contractació en origen com a mecanisme regulador de l'entrada de mà d'obra agrícola internacional a Lleida i dels fluxos migratoris a l'Estat Espanyol.

La implementació d'aquesta modalitat de contractació, la qual es pot definir en el que l'antropologia anglosaxona dels anys 70 va denominar sistema de treball migratori (Burawoy, 1976), apareix en relació amb qüestions agràries com la crisi de la petita explotació familiar agrícola, els efectes de la introducció de l'agricultura mediterrània a les directrius del lliure mercat europeu i la proletariarització del treball en el sector. També es correspon a uns determinats usos del treball immigrant i la seva configuració en categories de treballadors i treballadores definits legal i culturalment, en el sí d'uns processos productius i d'unes fórmules concretes de reproducció de la força del treball agrícola.

Des del primer decenni del segle XXI, la mobilitat de treballadors i treballadores, així com els mecanismes d'inserció i protecció social en les campanyes fruiteres, apareix regulada mitjançant un tipus específic de polítiques migratòries de tall extremadament restrictiu i una aplicació de polítiques de cooperació al desenvolupament en els afers migratoris. En el cas de Lleida, l'aplicació de projectes de codesenvolupament en el sí d'aquest sistema de treball migratori en serà un exemple que s'analitza en la recerca.

L'origen del tema té lloc en una recerca preliminar realitzada els anys 2002-2004 mitjançant una beca de col·laboració al Departament d'Història de l'Art i Història Social de la UdL, en la qual es va estudiar el mercat de treball al camp lleidatà i el paper que hi jugava la incorporació de la mà d'obra immigrant en la capitalització agrícola de la regió. Aquesta va

prendre per nom *Treball i immigració a l'agricultura lleidatana. Entre l'exclusió social i el règim disciplinari* (2003/04)¹ i la vaig dur a terme mitjançant un treball de camp al municipi d'Alcarràs (Lleida). Vaig treballar sobre la hipòtesi de que a les regions agrícoles catalanes i a la regió fruítera de Lleida s'estava produint una segmentació ètnica de la força de treball basada en criteris de proximitat o llunyania cultural, com a conseqüència d'una substitució dels fluxos de treballadors temporers organitzats en xarxes informals d'abast nacional, per treballadors/es contractats en origen mitjançant un procediment institucional.

És important destacar com aquesta primera aproximació al problema la vaig realitzar en un context de creixement de l'economia espanyola, essent un moment de gran demanda de treball immigrant en tots els sectors econòmics, inclòs l'agrícola. En aquest sentit, i amb relació en aquest moment, vaig constatar la importància del paper de la mà d'obra immigrant extracomunitaria indocumentada i les xarxes de temporerisme nacionals les quals han subministrat força de treball assalariada a l'agricultura des dels anys 80. No obstant, un cop entrats a l'any 2000 ens apareixen, a nivell local i nivell estatal, una sèrie de factors que apuntaven vers un fenomen de substitució ètnica de col·lectius de treballadors. És a dir, en el canvi de treballadors i treballadores dins el mateix nínxol laboral, en funció de la seva procedència nacional i cultural, com a nova orientació en les polítiques de contractació en el sector.

Durant la recerca, vaig poder observar com en el transcurs d'aquest fenomen s'estava produint una intervenció institucional encarada vers la coordinació i el major control de les campanyes fruíteres i on els agents socials sindicals, patronals i assistencials jugaven una presència destacada. Un d'aquests agents és el sindicat agrari Unió de Pagesos, organisme intermediari en la contractació de la mà d'obra i impulsor de la contractació en origen a Lleida.

Aquest ha estat el punt de partida de la recerca actual i és el que ha motivat una segona part en la recerca, 6 anys després, amb l'objectiu de copsar i analitzar el nivell d'implantació de la

---

¹ Aquesta recerca era un Treball Acadèmic Dirigit (TAD) elaborat l'últim any de la Llicenciatura d'Història, (2003-04), en el sí d'una beca de col·laboració al Departament d'Història de l'Art i Història Social de la UDL. El projecte prenia per nom *Entre la integració i l'exclusió: Els immigrants llatinoamericans a la ciutat de Lleida. Condicions socials i mercat laboral (1996-2002)*, dins del projecte *Llatinoamericans a Catalunya i Andorra* (UDL, Universitat Rovira i Virgili, UAB), 2002-2003.

contractació en origen a l'agricultura de Lleida, el dels mecanismes de regulació i control de la mobilitat i del treball immigrant i el dels d'inserció social.

I.2) Objecte d'estudi i objectius de la recerca:

L'objecte d'estudi plantejat a la recerca és el sistema de regulació sociolaboral dels treballadors i treballadores immigrants i nacionals a la regió fruítera de Lleida, des de mitjans dels anys 80 fins al 2009.

Objectius:

I.2.1) Establir una continuïtat amb la recerca anterior i relacionar els resultats obtinguts al seu moment amb els canvis i continuïtats viscuts en la fase de recerca actual.

I.2.2) Analitzar des d'una perspectiva cronològica la implantació del sistema de contractació en origen com un sistema de treball migratori.

I.2.3) Incidir en els discursos culturals sobre la mà d'obra immigrant presents en els processos de segmentació del mercat laboral agrícola i en les formes de legitimació de les polítiques migratòries.

I.2.4) Centrar-se en els mecanismes d'inserció social formals i informals durant la campanya de la fruita (xarxes migratòries, assistència social, agències de reclutament de la mà d'obra) i veure com es corresponen a un element indispensable del funcionament del mercat de treball agrícola.

I.2.5) Reflexionar sobre la noció de codesenvolupament i explorar un cas concret de la seva implementació: el projecte de la Unió de Pagesos (UP) i el seu vincle amb el mercat de treball. Es pretén aplicar la perspectiva transnacional i ubicar-lo en el sí d'un sistema de treball migratori. Valorar, també, en quina mesura es correspon a un fenomen de codesenvolupament "des de dalt" o des del mig".

I.2.6) Investigar dos aspectes de la dinàmica migratòria: 1) la del control del treball en el món agrícola i 2) la dels processos de redundància o exclusió del mercat laboral que duen a expulsions o incentius de retorn als treballadors immigrants en un context de contracció econòmica.

I.3) Hipòtesis de treball:

I.3.1) A l'agricultura lleidatana existeixen 3 tipus de treballadors sotmesos a polítiques de control laboral: els immigrants contractats en origen per organismes sindicals i agraris, els temporers immigrants documentats i indocumentats i els treballadors temporers nacionals. La seva definició com a categories de força de treball diferent, en base a criteris legals i culturals, permet una configuració del mercat de treball, que:

- 1) Deprimeix el cost de la mà d'obra
- 2) Justifica el treball migratori en base a un model moralitzat de codesenvolupament.

I.3.2) El fenomen d'inserció social i laboral durant les campanyes fruïteres passa per una institucionalització de la capacitat organitzativa dels treballadors agrícoles ja que les intervencions es produeixen per actors locals com els sindicats majoritaris, els sindicats empresarials i l'administració.

I.3.3) Les xarxes ètniques esdevenen un mecanisme informal d'obtenció de recursos i informació als temporers i interactuen amb les intervencions assistencials dels serveis socials d'alguns municipis de la comarca del Segrià.

I.3.4) La UP, en la seva tasca d'intermediació entre empresaris agrícoles i mà d'obra, esdevé un organisme sindical altament adaptatiu als requeriments del mercat, a les exigències de l'Estat i la UE en matèria migratòria i de treball, perquè ha passat del sindicalisme agrari de petits propietaris a ser una empresa de recursos humans de caire social.

I.3.5) El projecte de codesenvolupament de la Fundació Pagesos Solidaris esdevé una fórmula concreta de codesenvolupament aplicada “des de dalt” on els projectes que duen a terme els temporers i temporeres són de caire dirigit i hi ha una absència de l'associacionisme migratori en la seva gestió.

I.4) Metodologia

La metodologia que s'empra en la recerca es correspon a les dues fases d'investigació efectuades. En aquest sentit, es parteix d'uns resultats que són fruit de sotmetre a prova la primera hipòtesi de treball en la recerca preliminar del 2003/04, i que han estat el punt de partida en la configuració de les hipòtesis de treball actuals i la base orientativa en la qual he enfocat la segona fase.

Es tracta, doncs, de dur a terme una revisió dels resultats obtinguts, en el sí de la perspectiva temporal que dóna el fet de retornar al camp d'anàlisi. També d'entreveure els canvis, les continuïtats i els elements que no havien estat tractats, per tal d'elaborar noves línies analítiques.

Per treballar les hipòtesis i dur a terme el recull de dades, s'ha escollit una metodologia etnogràfica i qualitativa basada en el treball de camp i l'observació participant.

I.5) El treball de camp

Aquesta investigació qualitativa s'ha centrat geogràficament en la regió frutera de Lleida i més localment al municipi d'Alcarràs i la ciutat de Lleida. Tal i com ja s'ha indicat, s'ha succeït en dues fases. La primera compren el període 2003-2004 i la segona el període 2009-2010. Ambdues es corresponen a moments econòmics extremadament diferents i aquests esdevenen condicionants del context d'investigació. En el primer període, com a conseqüència del creixement i les necessitats econòmiques, les demandes de mà d'obra immigrants en els sectors econòmics de la construcció, els serveis i l'agricultura estaven essent d'una tal magnitud, que les propostes de contractació en origen -anar a cercar i contractar temporalment la mà d'obra fora de les fronteres nacionals- estaven en el punt de mira del sector empresarial i dels interessos de l'Estat en matèria migratòria.

Per contra, la segona intervenció qualitativa s'ha dut a terme en un context oposat: la crisi econòmica ocasionada per la caiguda del sector immobiliari i de la construcció, l'increment de l'atur i el canvi en les necessitats de mà d'obra, els quals han acompanyant d'una mode dràstic les retallades en el contingents de contractats en origen i han modificat les posicions que treballadors i treballadores nacionals i immigrants ocupaven en el mercat de treball.

Les dues fases de treball de camp s'han caracteritzat per una entrada al camp mitjançant el contacte amb els agents socials d'intervenció assistencial i les xarxes informals d'immigrants temporers, per posteriorment anar ampliant les unitats d'observació vers altres agents (pagesos, poder local, sindicats, patronals i ONG's).

No obstant, m'interessa remarcar com en la investigació preliminar la porta d'entrada al tema a investigar va venir de la mà d'una primera entrevista exploratòria sobre l'economia pagesa, els petits propietaris i les qüestions de la dependència vers les xarxes de distribució comercials en relació amb la introducció de la mà d'obra immigrant al camp català. Aquest primer informant em va proporcionar una pinzellada, decididament crítica, sobre el tema de les contractacions en origen i el paper del sindicat empresarial Unió de Pagesos (UP). La seva situació era la d'un ex sindicalista de l'organisme que pertanyia a un sector que s'havia enfrontat amb el sindicat recentment i que considerava que aquest havia mercantilitzat i que descuidat els vertaders interessos dels petits propietaris.

D'altra banda, pel que respecta a la primera fase d'observació participant vaig escollir el municipi d'Alcarràs (comarca del Segrià). Vaig considerar que aquest era idoni per submergir-me en l'anàlisi del mercat de treball agrícola a Lleida, ja que és un dels municipis de la regió frutera que produeix més fruita i que, per tant, presenta més necessitats de mà d'obra. Tot i això, la motivació principal fou que era un municipi amb una característica particular: cada estiu era objecte de l'atenció mediàtica com a conseqüència de l'arribada massiva d'immigrants indocumentats, que s'ubicaven als afores de la ciutat en campaments insalubres d'unes 500 persones a l'espera de ser contractats pels agricultors de la zona.

En funció d'aquesta situació reiterativa al poble vaig cercar un mecanisme d'entrada amb la intenció de poder contactar amb els immigrants "sense papers" i amb els agents que gestionaven la situació a nivell local. D'aquesta manera, vaig fer una observació de 2

mesos (juliol i agost) al servei d'atenció al temporer que l'ajuntament va proporcionar durant la campanya de l'estiu del 2003. L'obtenció de la informació que vaig dur a terme en aquesta va venir condicionada pel rol que vaig jugar durant l'estada, en el sentit de que la meva tasca passava més pel voluntariat al servei d'atenció que per l'observació sota un rol d'investigadora "neutral". Al formar part de l'engranatge assistencial, l'accés als usuaris sempre es va produir sota les limitacions que implica la dinàmica de l'assistència social: donar alguna cosa a algú necessitat i ser vist com algú que treballa per l'administració. I aquest fet pot ser un obstacle en l'obtenció de la informació. No obstant, el gran avantatge fou que en ser coneguda pels usuaris, les primeres aproximacions, les converses, les entrevistes i les trobades casuals van produir-se sota una situació de més confiança i apropament, fins al punt de poder entrar als campaments sense sentir-me una intrusa. D'altra banda, formar part de l'equip de serveis al temporer em va permetre observar la dinàmica de funcionament, copsar les principals problemàtiques de les campanyes fruïteres i la seva gestió i entreveure el funcionament d'un mecanisme assistencial improvisat i ben organitzat, però no del tot horitzontal. També, apropar-me a la problemàtica dels treballadors i l'impacte del procés migratori de moltes persones recent arribades al territori, així com les opinions de les assistents socials, els mediadors i els intermediaris laborals d'origen immigrant.

Mitjançant la participació activa en aquesta xarxa de persones, moltes de les quals eren residents d'Alcarràs, vaig anar avançant sobre el terreny, donant veus i efectuant contactes, fins poder entrevistar l'alcalde de la localitat i alguns agricultors. Fruit d'aquesta "bola de neu" vaig fer cap als allotjaments de treballadors d'una de les cooperatives del poble, la qual empra mà d'obra contractada en origen mitjançant la Unió de Pagesos. Durant octubre i novembre del 2003, hi vaig dur a terme 2 visites en les quals vaig entrevistar diversos treballadors i treballadores procedents de Colòmbia.

D'un mode paral·lel, vaig entrar en contacte amb membres dels organismes sindicals de Comissions Obreres (CC.OO), Unió General de Treballadors (UGT) i de la Confederació General del Treball (CGT) de Lleida, una periodista i ex treballadores dels allotjaments de la Unió de Pagesos. Finalment, vaig assistir i participar a les Jornades *Globalització i Immigració. Perspectives des del sindicalisme obrer i pagès*, organitzades per la CGT, amb la participació i el debat entre sindicalistes de la UP i treballadors del camp.

La segona fase del treball de camp ha estat més dilatada en el temps i en l'espai, i l'he dut a terme en el sí del Màster Oficial en Antropologia i Etnografia de la Universitat de Barcelona (UB). Aquesta va iniciar-se a l'agost del 2009 i s'ha tancat al març del 2010.

Tal i com ja he indicat, el context d'investigació ha estat marcat per la crisi econòmica, fet que s'ha deixat entreveure en diversos moments de l'estada al camp i que ha marcat l'accés al tipus d'informants i institucions. Com a mecanismes d'entrada he emprat la "bola de neu" mitjançant una continuació dels contactes que posseïa de l'experiència anterior, fet que ha enriquit notablement aquest retorn al camp, 6 anys després. També, he establert contactes nous, fruit de l'interès per incidir en aspectes i agents que havia descuidat en la fase anterior.

La primera immersió al camp l'he dut a terme retornant als serveis socials d'atenció als temporers.

No obstant, en aquest cas em vaig dirigir a la ciutat de Lleida, ja que el servei ofert a Alcarràs ja fa uns anys que és inexistent i és en la capital de la província on es realitza la tasca d'atenció assistencial, de repartiment de lots d'aliments i de serveis de dutxes i consignes pels temporers que arriben a finals de juny a les terres de Lleida.

La meua intervenció, però, ha estat un xic diferent ja que no he participat de l'equip assistencial, el qual forma part de la Xarxa contra l'exclusió social de l'ajuntament de la ciutat i està compost per varis organismes socials. Per aquest moment, vaig creure més adient intentar-me apropar als diversos col·lectius de treballadors beneficiaris d'aquest servei per compte propi, sense treballar en el servei mateix. Així, vaig realitzar una observació de dues setmanes, durant l'agost del 2010, a les mateixes instal·lacions i al carrer, durant l'oferiment del servei. D'aquesta manera, mentre aquests s'esperaven al carrer per ser atesos, vaig tenir un bon nombre de converses informals i vaig anar realitzant entrevistes, formals i informals, en diferents punts dels carrers de la ciutat on s'alberguen i pernocten molts dels temporers.

Així, he establert contacte amb temporers nacionals, immigrants i "sense papers" usuaris del servei municipal i vaig observar com el funcionament d'aquest servei era força similar al del 2003.

La situació que es feia palesa durant aquesta intervenció va venir marcada per una forta pedregada succeïda el dia 1 d'agost que va fer minvar dràsticament les demandes de

treballadors. Per aquest motiu, els carrers de la ciutat -i dels pobles dels voltants- estaven plens de persones a la deriva buscant alguna oferta de feina. L'ambient als serveis socials i a les oficines dels sindicats era de desesperació per molts temporers que es trobaven exclosos del mercat de treball. La gran majoria d'aquests eren persones en situació d'indocumentació, mancats de recursos bàsics i procedents de l'Àfrica subsahariana. Les persones amb situacions jurídiques més regulars havien accedit a un lloc de treball. No obstant, durant la meua observació la situació d'atur era bastant generalitzable.

Després d'aquest primer retorn i de recuperar la familiarització amb la problemàtica a investigar, al setembre del 2009, vaig iniciar un altre episodi de recerca però més centrat en les institucions que gestionen la campanya i tracten amb la mà d'obra.

Per tal de realitzar aquesta etnografia institucional, vaig resseguir els contactes obtinguts al medi de l'assistència social fins arribar als coordinadors municipals. Vaig coincidir amb persones amb les quals havia treballat a Alcarràs durant la primera fase de recerca, i vaig poder observar la mobilitat i les trajectòries que havien experimentat. Algunes continuaven la tasca de mediació en contextos de migració, altres l'havien abandonada i havien retornat al seu país d'origen com a conseqüència de la crisi. Altres treballaven a les institucions de la Generalitat.

Per una altra banda, vaig dirigir el punt de mira vers la Unió de Pagesos, ja que era un dels actors que havia descuidat en la fase anterior. El primer contacte vaig realitzar-lo a l'octubre del 2009 i vaig començar visitant els allotjaments comunitaris de treballadors de Torres de Segre (empresa Espacs) i posteriorment de Mollerussa (Nufri). El contacte va ser, per tant, amb els treballadors colombians contractats en origen que encara romanien a Lleida realitzant tasques agrícoles no centrades en la recol·lecció. L'accés a aquestes persones va produir-se a finals de la campanya agrícola. Tot i això, vaig poder observar com es treballa des de la Unió de Pagesos, ja que sempre hi anava acompanyada amb un tècnic de codesenvolupament el qual forma part de la Fundació Pagesos Solidaris que pertany al sindicat empresarial. Les visites als allotjaments van durar fins al gener del 2010. Posteriorment, vaig demanar formalment d'entrar a la institució amb la intenció de realitzar una observació en el seu sí. Ha estat en aquest punt on he topat amb algunes traves. La primera ha estat el context de canvi intern en la secció de la Unió de Pagesos

que contracta treballadors i treballadores i realitza els projectes socials.

Amb relació a aquest aspecte, he tingut l'oportunitat d'observar com, a conseqüència de la crisi, les retallades en els permisos de contractació en origen ha fet reformular la tasca de l'entitat. D'altra banda, les meves peticions de realitzar una observació i l'entrada posterior, s'ha produït en un moment de canvi de personal tècnic -inclosos alguns càrrecs- i de certa incertesa interna. Per aquest motiu, s'ha endarrerit la meva entrada a l'entitat.

Aquesta fase d'etnografia institucional ha succeït durant els mesos de febrer i març del 2010, i en aquesta he entrat amb contacte amb el empleats de la Fundació Pagesos Solidaris i els empleats de la branca de la UP que treballen l'afer de les contractacions en origen (borsa de treball, intermediació amb empresaris, assistència sanitària, gestió dels allotjaments...).

Paral·lelament, i en menor mesura, he establert contacte amb els sindicats majoritaris (UGT i CCOO), el responsable dels serveis socials (Oficina Única d'Atenció al temporer), tres advocades especialistes en estrangeria i col·laboradores en sindicats i els serveis socials, la Cooperativa Fruits de Ponent, agricultors del Baix Segrià, el Servei Català d'Ocupació (SOC) i la Subdelegació del Govern a Lleida.

Finalment, he assistit a les XXI Jornades d'Universitat i Empresa, celebrades a la UDL el 24 i 25 de març del 2010 sota el títol *Treball, immigració i territori*, en les què es van presentar i debatre estudis recents sobre la immigració, el codesenvolupament, el mercat de treball i la contractació en origen a Huelva.

I.6) Unitats d'anàlisi i unitats d'informació:

En resum, la unitat d'anàlisi ha estat la campanya de la fruita de Lleida i el seu marc d'institucions socials.

Les Unitats d'observació han estat 1) Treballadors i treballadores temporeres contractats en origen (d'origen colombià), temporers nacionals i "sense papers" (subsaharians). Tots ells usuaris de xarxes institucionals d'inserció social. 2) Sindicats majoritaris (CCOO i UGT) 3) El sindicat empresarial UP i la seva fundació, la Fundació Pagesos Solidaris, 4) Oficina Única d'atenció al temporer (serveis socials de la ciutat de Lleida).

I.7) Tècniques d'investigació

Les tècniques escollides són de tipus qualitatiu:

I.7.1) Diari de camp (2003 i 2009/10)

I.7.2) Entrevistes semiestructurades

I.7.3) Grup de discussió

La pertinença en l'ús d'aquestes recau en que permeten enregistrar i contrastar informació qualitativa en diverses situacions. El diari de camp permet dur a terme una descripció i anàlisi del context, així com donar compte del procés d'immersió al camp i la familiarització amb l'entorn. Permet, sobretot, enregistrar les converses informals i/o casuals i les entrevistes informals -sense enregistrament sonor-. En definitiva tot allò que pot incloure's en l'àmbit del transcurs de la quotidianitat i que no és intervingut per la investigadora mitjançant la construcció formal del moment de l'entrevista. Així, es possible recollir discursos, impressions i opinions que sorgeixen d'un mode més espontani. El diari esdevé, per tant, el complement que ens permet ubicar la informació que s'obté de les entrevistes.

Les entrevistes realitzades han estat de tipus semiestructurat. És a dir, amb un guió preestablert i amb una mínima conducció per part de l'entrevistadora. S'han utilitzat els mateixos guions en persones que presentaven una igual condició social o laboral o treballen a la mateixa entitat.

Finalment, els grups de discussió s'han escollit perquè permeten copsar la reacció dinàmica entre subjectes entorn als temes plantejats.

I.8) Informació obtinguda:

I.8.1) Qualitativa

Entre les dues fases s'han realitzat un total de 29 entrevistes semiestructurades i 4 grups de discussió.

I.8.1.1) Fase 2002-2004

- Notes de camp

- Entrevistes semiestructurades:

3 petits pagesos

2 treballadors sense papers subsaharians

1 ex temporer guineà mediador de la UGT en la campanya de la fruita

5 entrevistes a colombians contractats en origen (3 dones i 2 homes)

2 entrevistes a ex treballadors de la UP

1 entrevista a l'Alcalde d'Alcarràs

1 entrevista a l'encarregada de les inscripcions municipals de la borsa de treballadors a Alcarràs.

1 entrevista al responsable de la secció agroalimentària de CCOO.

- 1 grup de discussió no dirigit: debat entorn la contractació en origen entre membres de diversos agents socials a les Jornades *Globalització i Immigració. Perspectives des del sindicalisme obrer i pagès*.

I.8.1.2) Fase 2009-2010

- Diari de camp: on s'han enregistrat les impressions, la descripció i l'anàlisi durant la immersió al camp.

Converses informals: advocades d'extrangeria voluntaries en sindicats i serveis socials, encarregada secció comercial de la Cooperativa Fruits de Ponent, membres UGT, la secretària de la secció de la campanya de la fruita del SOC, treballadors de la Creu Roja, immigrants subsaharians "sense papers", treballadors agrícoles nacionals i membres de la Fundació Pagesos Solidaris

Entrevistes semiestructurades informals:

1 Grup de discussió de treballadors nacionals.

2 entrevistes a subsaharians.

- Entrevistes semiestructurades:

2 treballadors subsaharians "sense papers".

2 treballadors colombians contractats en origen (un és agent de codesenvolupament).

1 grup de discussió amb treballadors colombians contractats en origen.

1 grup de discussió de la secció de la campanya de la fruita de la UGT.

1 director de l'Oficina Única d'atenció al temporer.

1 Petit pagès (ex pagès que treballa en una ETT de contractació de mà d'obra per les campanyes fruïteres).

UP-Fundació de Pagesos Solidaris:

1 ex treballadora de la Fundació (formadora en origen, Colòmbia)

1 treballadora de l'àrea de Salut

1 treballador de la borsa de treball de migració interior

1 grup de discussió de l'àrea d'intermediació amb empresaris i gestió d'allotjaments

2 persones empleades en l'Àrea de Cooperació

I.8.2) Quantitativa

I.8.2.1) Fase 2002-2004

- Serveis socials de l'ajuntament d'Alcarràs: dades sobre les persones ateses. *Informe de l'Oficina d'atenció social. Campanya de la fruita 2003.*
- Dades del Servei d'ocupació català (SOC): informe sobre la campanya de la fruita (oferta i demanda de mà d'obra, evolució de les contractacions, contractacions per municipis) 2002.
- UGT. Informes de la campanya de la fruita 2001-2002 (oferta i demanda de treball i contractacions intermediades per la institució. Valoració de la mediació i els principals problemes detectats)
- CC.OO. Informes de la campanya de la fruita 1999-2002 (Dades sobre inscripcions i contractacions).

I.8.2.2) Fase 2009-2010

- Dades del Servei d'ocupació català (SOC): informes anuals sobre la campanya de la fruita (oferta i demanda de mà d'obra, evolució de les contractacions, contractacions per municipis). Període del 2003-2009.
- UGT. Informes de la campanya de la fruita 2004-2009 (dades sobre l'oferta i demanda de treball i contractacions intermediades per la institució. Valoració de la mediació i els principals problemes detectats)
- Unió de Pagesos. Memòries de la campanya fruïtera (2000-2003) i dades sobre les contractacions (2004-2009).
- Memòries de la Fundació Pagesos Solidaris (informació sobre els projectes de

codesenvolupament. Dades sobre els projectes).

- Memòries de l'Oficina Única d'Atenció al Temporer. Període 2004-2009 (informació sobre les persones ateses, nacionalitat, situacions jurídiques, principals problemàtiques).
- Subdelegació del govern a Lleida (nombre d'ordres d'expulsió dictades a Lleida del 2003 al 2009 i desglossades per continent).

I.8.3) Fonts documentals

- Balanç cronològic de premsa. Diari *La Mañana* (1999-2003), Lleida.
- Informes, memòries d'activitats, seminaris, publicacions d'Unió de Pagesos i Pagesos Solidaris, CC.OO, UGT, CSC-Intersindical i els Servis Socials municipals.

I.9) Abast i limitacions de la informació

Tal i com he indicat, la informació qualitativa obtinguda es centra en els treballadors i treballadores agrícoles que són atesos pels serveis assistencials de la campanya fruitera i en el treballadors contractats en origen per la Unió de Pagesos. Per una altra banda, en les institucions que coordinen i gestionen les campanyes fruiteres i en agents socials que intervenen en el context.

Com a conseqüència del seguiment realitzat a les xarxes d'inserció social formal, s'han descuidat les xarxes ètniques i les organitzacions locals d'immigrants assentats als territoris. Com a grans absents hi trobem el col·lectiu magrebí -un dels més antics de Lleida, juntament amb els subsaharians- i el romanès i el d'Europa de l'Est - un dels col·lectius que ha experimentat un increment numèric en els últims anys-. L'explicació rau en que he considerat més adient incidir en persones relacionades directament amb els agents socials objecte de l'anàlisi. Tot i això, he d'assenyalar la dificultat que envolta la tasca d'entrar en contacte i establir confiança amb treballadors i treballadores temporeres. Primerament, per ser col·lectius sotmesos a l'estacionalitat del treball, les inclemències climàtiques i la rotació constant en busca de feina. És tan fàcil contactar amb algú com perdre'n el rastre. En un segon lloc, en funció de quan es realitzi el treball de camp: accedint a uns determinats agents, no s'accedeix a uns altres. Cal remarcar també, les disponibilitats pròpies.

Respecte a les persones contractades amb origen, en la segona fase del treball de camp el seu nombre havia disminuït notablement per les retallades des dels organismes estatals i els efectes de la pedregada de l'agost del 2010, ja que la gran majoria havien estat retornats al seu país abans que efectués les primeres visites a la Unió de Pagesos.

En incidir en els factors d'inserció social i d'intermediació laboral formals, s'ha deixat de banda l'aprofundiment amb un altre actor fonamental: els empresaris agrícoles. En aquest sentit, he contactat puntualment amb petits pagesos i una cooperativa, però no han estat la població d'anàlisi d'aquesta fase d'investigació. Així, queden pendents d'una intervenció més acurada les cooperatives, els grans empresaris i la petita pagesia.

I.10) Estructura

Aquesta tesi de màster s'estructura en 5 capítols. El dos primers es corresponen al marc teòric on s'engloba la recerca. En el primer es contextualitza el problema a investigar en el marc de les agricultures mediterrànies contemporànies, en la modernització de l'agricultura espanyola i en els processos de proletariarització i etnificació dels mercats de treball agrícola. Emmarcats en aquests processos, s'hi exposen a mode d'exemple diversos casos corresponents a diferents agricultures intensives en la Península Ibèrica. En el segon, s'hi exposa teòricament la noció dels sistemes de treball migratori, relacionant-la amb la contractació en origen i l'emergència del codesenvolupament, en el sí de la teoria transnacional. El tercer capítol es correspon a una exposició de la primera fase de la recerca, en la qual s'hi aborda el procés de capitalització de l'agricultura a Lleida, la inserció de la mà d'obra immigrant i els inicis de la contractació en origen. Finalment, el quart i el cinquè capítol es corresponen a l'anàlisi de la segona fase de recerca. D'aquesta manera, el primer es correspon a una anàlisi de la implantació i la consolidació de la contractació en origen. Aquesta s'ubica en el marc de les polítiques migratòries i emprant la informació quantitativa i qualitativa, per tal de contrastar el procés de substitució de col·lectius al mercat laboral agrícola i entreveure el nivell d'etnificació en les relacions socials locals. Per la seva banda, al cinquè capítol s'hi exploren els mecanismes d'inserció laboral i de reclutament de la força de treball, incidint en la xarxa assistencial, la xarxa ètnica i el paper de l'organització agrària Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, tan en la gestió de la mà d'obra, com en l'aplicació dels programes de codesenvolupament.

CAPÍTOL 1

AGRICULTURA GLOBALITZADA I ETNIFICACIÓ DELS MERCATS DE TREBALL AL MEDITERRANI

El punt de partida teòric que prenc en la investigació imbrica processos productius, processos migratoris i mercat de treball en uns contextos locals concrets: el del desenvolupament de noves formes d'agricultura a l'Estat espanyol. Martín, Melis i Sanz (2000), a l'estudi *Mercados de trabajo e inmigración extracomunitaria en la Agricultura Mediterránea*, ens indicaven la manca de coordinació entre els estudis sobre processos productius i processos migratoris i criticaven el fet de que les qüestions relatives al mercat laboral es minimitzessin, ubicant la problemàtica sobre la mà d'obra en un simple fenomen d'autoregulació dels fluxos migratoris en relació a l'oferta i la demanda de treball. Aquests autors apuntaven com els estudis que hi havia al seu moment obviaven el factor de la força de treball assalariada i es centraven, únicament, en les estratègies de reproducció de l'activitat. En relació amb aquesta situació, els autors proposaven com a nucli d'anàlisi l'articulació dels processos productius, el mercat de treball i la inserció social de la immigració en els contextos agrícoles espanyols.

Situant-nos en aquesta perspectiva, la intenció teòrica d'aquesta recerca pretén ubicar els usos de la mà d'obra en l'agricultura de Lleida en els processos d'etnificació del mercat laboral agrícola i en la implementació de polítiques de desenvolupament com a fenomen regulador dels fluxos migratoris.

D'aquesta manera, en els següents capítols s'exploraran els principals conceptes teòrics que sustenten la recerca i que permeten vincular analíticament les migracions i el desenvolupament sota una perspectiva antropològica. Prenent com a punt de partida la descripció i el sorgiment del que s'ha anomenat agricultures mediterrànies, passaré per incidir en la segmentació ètnica i en els sistemes de treball migratori com un fenomen que articulen processos formals i informals de regulació social, i que es presenta congruent amb la irrupció de noves formes d'institucionalització de la governabilitat dels immigrants transnacionals.

1.1) Les agricultures mediterrànies i la globalització econòmica. Un breu apunt històric

Per tal d'iniciar-nos en el desenvolupament de les noves formes d'agricultura que empren força de treball immigrant, és indicat aportar un breu apunt històric sobre la modernització agrícola a l'Estat Espanyol. En aquest on hi trobarem les claus per comprendre el paper econòmic de la introducció d'aquest tipus de treballadors. Tal i com ens han assenyalat Berlán (1989), Gimenez (1992 i 1994), Martín, Melis i Sanz (2000) i Martínez Veiga (2001) les agricultures mediterrànies es caracteritzen per ser explotacions de petita propietat familiar, les quals es mantenen amb uns alts nivell de productivitat i presenten les seves bases comunes en una intensificació agrícola que dificulta el manteniment de la inversió en capital i treball. Aquest aspecte presenta una relació amb el desenvolupament agrícola espanyol, la crisi del sector i la dependència vers l'economia de mercat.

Així, cal que situem el sorgiment de les agricultures mediterrànies de tipus intensiu en dos períodes claus de la història recent: el desarrollisme franquista (1959-1975) i la internacionalització de l'agricultura espanyola (1975-1991). És a dir, des de l'obertura exterior del règim franquista fins a la integració a la Comunitat Econòmica Europea (CEE). Va ser durant aquest període en que es van transformar les estructures agràries tant d'Espanya com de Catalunya amb la política agrària del desarrollisme franquista. Autors com Barciela (1986) veuen aquesta etapa com la "crisi de l'agricultura tradicional" i ens assenyalen com amb el Pla d'Estabilització (1959) i els inicis de la "revolució verda" a Espanya es va dur a terme el procés de mecanització al camp i l'èxode rural². Així, juntament amb una política de "buidar el camp" es va emprendre un projecte de transformació de secà en regadiu plasmat en els plans de colonitzacions iniciada als anys '40, i en una Reforma agrària enfocada als interessos de l'oligarquia rural afí al règim.

D'aquesta manera, es va transformar el camp espanyol convertint-se en regadiu 1.500.000 ha en 20 anys i es va dibuixar un mapa integrat per dos models d'agricultura que van restar subjectes a l'assoliment d'economies d'escala per viabilitzar la producció agrícola en els mercats. El primer fou el de la gran propietat, la qual utilitzava jornalers i colons com a

---

² Segons aquest mateix autor, i en relació a la qüestió de la mà d'obra al camp, l' "èxode" rural espanyol va suposar l'abandó del món rural per part de 2 milions d'actius. (Barciela, 1986, 439).

força de treball. El segon fou l'agricultura familiar, composta per les petites i mitjanes explotacions d'origen històric en diversos punts de la península, i les ampliacions fruit de la colonització (Giménez, 1994, 23-26).

Un dels punts d'inflexió que també ens permet ubicar el sorgiment de les agricultures mediterrànies de tipus intensiu el trobem en la crisi energètica del 1973 i els efectes que pel sector agrícola en general i per les explotacions de caràcter familiar, en particular, va detentar. Amb la declaració de la fi de la paritat monetària amb el dòlar declarada per EUA al 1973, la devaluació del dòlar a nivell internacional i l'augment del preu del petroli per part dels països membres de la OPEP, es va desencadenar la crisi d'un model de desenvolupament basat en el subministrament energètic de materials fòssils.

L'efecte directe va ser un increment generalitzat dels costos de producció, un fenomen inflacionista i l'augment de l'atur. Barciela (1986) ens ha indicat com les contrapartides d'un model dependent també van afectar al sector agrícola:

“La aportación de la agricultura al desarrollo económico español, durante los años sesenta, varió en función de las nuevas condiciones en las que se desenvolvía el sector: declinó en su aportación de capitales, continuó exportando mano de obra y aumentó extraordinariamente su papel como mercado para los productos industriales.

Sin embargo, este sistema de agricultura moderna se basaba, implícitamente, en unos supuestos que se mostraron equivocados: a) El supuesto de que el suministro de energía barata y de materiales ajenos a las explotaciones agrarias no se interrumpiría; b) el supuesto de que la tecnología de la “revolución verde” podía ser un modelo generalizable a escala mundial, y c) el supuesto de la inocuidad de la tecnología verde, tanto para el equilibrio ecológico como para la alimentación humana. Una serie de acontecimientos, aparentemente ajenos a la agricultura, vinieron a modificar drásticamente las condiciones en las que se había fundamentado el proceso de modernización de la agricultura. (...)

El encarecimiento de la energía y de las materias primas, desempeñando un papel similar al encarecimiento de la mano de obra en los años sesenta, fue la causa básica de la crisis de la agricultura moderna.” (Barciela, 1986, 441-442).

La repercussió de la crisi va ser variable en cada sector. Pel que respecta al de l'agricultura

familiar, com a conseqüència de la subordinació al mercat, la dependència dels inputs exteriors, l'increment dels costos i l'envelliment del sector, aquesta es va veure obligada a desplegar una sèrie d'estratègies per adaptar-se a la nova conjuntura econòmica. Etxezarreta (1995, 86) ens ha assenyalat com es va alentir el procés migratori vers els pols industrialitzats, tornant-se a accelerar amb la sortida de la crisi. Aquest fenomen que apareix relacionat amb la lluita de moltes explotacions per mantenir-se viables en el mercat, tal i com ens indica Bretón (2000):

“La crisis de los años setenta y el constreñimiento del mercado laboral, crónico ya durante los ochenta y los noventa, moderó el trasvase de mano de obra y forzó a continuar a muchos de los que “de otro modo hubieran abandonado el medio rural”, incitando a la vez “a las autoridades económicas y sociales a estimularlos para que permanezcan en su área de origen”. El impacto de las crisis energéticas y su corolario social más dramático –el paro- no ha impedido que la evolución de la propia agricultura continuara generando una disminución permanente de la población activa que ocupa, que ha pasado “de 2.393.800 personas en 1979, un 18'6% de la población activa total, a 2.072.400, el 15'3%, en 1985”, reduciéndose “alrededor de 56.000 personas al año en el período de crisis”, mientras que en la recuperación, del 1986 a 1992, pasó de 1.894.100 (13'7%) a 1.350.100 (8'9%).

(...) A lo largo de todo este proceso de ajuste estructural, los nuevos preceptos de viabilidad han ido condenando al fracaso de las unidades de producción incapaces de ser competitivas. Se ha evidenciado así, la necesidad de capitalizar y rentabilizar las explotaciones, de especializarse en productos con demanda en el mercado y de reorganizar la fuerza de trabajo. Con todo, la repercusión de la crisis no ha sido en todas partes igual, dependiendo de las condiciones particulares en que se encontraba la agricultura en cada comarca. La estructura de la propiedad de la tierra, la mayor o menor extensión del regadío, la disponibilidad de la fuerza del trabajo, la localización respecto al mercado, etc., son factores que han condicionado el tipo de respuesta adaptativa desarrollada por las pequeñas explotaciones” (Bretón, 2000, 181-182).

En relació amb els efectes de la crisi, va ser durant l'etapa d'internacionalització de l'agricultura espanyola el moment en que les petites explotacions familiars van adequar-se

a les estructures de mercat europees. Amb la liberalització progressiva de l'economia espanyola, fruit de l'ingrés a la CEE al 1986, es va accelerar la dinàmica productiva dirigida en funció de les directrius de lliuremercat i orientada cap a l'agroexportació a Europa. Així, en reestructurar-se internament el sector, enfocat cap a una conquesta de nínxols de mercat competitiu, es va incrementar una dependència vers circuits europeus. No obstant això, també és indicat assenyalar com la liberalització va efectuar-se mitjançant mesures defensives per tal d'evitar una desestabilització dels mercats nacionals fruit de la competència. Així, sota l'aixopluc d'una política proteccionista, des de finals dels '70 als '80, van negociar-se una sèrie de condicions en l'exportació hortofruitera atentent a calendaris i rebaixes duaneres. En el marc de la Política Agrària Comunitària (PAC) van planejar-se dos períodes, del 1986 a 1996 (en que es mantindrien barreres per la producció hortofruitera i es proporcionarien subvencions) i a partir de 1996 de plena integració i liberalització, en que es retallarien les subvencions i es deixaria via lliure només a les explotacions viables al mercat (CC.OO, 2001, 4).

Les respostes adaptatives de les explotacions familiars davant aquesta situació s'han caracteritzat per una intensificació de les explotacions i el treball (dedicació a temps complet) per mantenir les propietats i la competitivitat al mercat. Martín, Melis i Sanz (2000, X) ens han destacat els efectes d'aquestes dinàmiques de mercat. Primerament, i com a aspectes positius, s'ha viscut una revalorització dels terrenys, una extracció de la rendibilitat i un increment dels nivells de renda al camp. Tot i això, com a factors negatius ens assenyalen les altes taxes d'endeutament i la dificultat per mantenir la rendibilitat de les explotacions davant els salaris. És a dir, la dificultat de mantenir la inversió en capital i treball. Tot i aquests elements comuns, els autors indiquen com les respostes adaptatives presenten una coherència amb la diversitat regional, en el sentit de que s'han de diferenciar els processos de modernització i característiques locals de cada zona on s'hi han desenvolupat agricultures de tall intensiu. Aquests ens assenyalen 2 dinàmiques: les de les agricultures del litoral mediterrani i les d'interior (amb un nombre d'explotacions menor i de més tamany). En aquest sentit diferencien entre 3 zones. Catalunya la qual qualla amb la segona dinàmica i on la rendibilitat depèn de la mecanització i inversió en ampliació de la propietat dins l'àmbit de l'agricultura familiar. Per aquesta tendència ens apunten en com l'agricultura esdevé un motor que es va beneficiar del dinamisme de

l'economia catalana. Una alta zona és València on es combina monocultiu i petita explotació familiar amb una gran externalització de les fases del procés productiu. Ens parlen també de Múrcia, la qual defineixen com una agricultura jove que neix a partir del transvasament Tajo-Segura, amb un reg localitzat i una agricultura d'hivernacle. Finalment, la quarta zona indicada és la d'Andalusia on apareix la "nova agricultura" d'hivernacle, amb uns usos molt intensius de força de treball, una forta externalització i que presenta un grau de dependència molt elevat.

Aquesta diferència regional es correspon amb una diversificació i especialització de cultius, els quals ens apareixen en funció de la demanda als mercats nacionals i europeus. En el que s'ha qualificat com el "rebot agrícola d'Europa" hi hem de situar el sector d'agricultura intensiva i altament capitalitzada coincident amb aquelles regions on hi predominava la petita i la mitjana propietat.³ Tal i com s'ha indicat, la nova agricultura intensiva es localitza majoritàriament en petites explotacions productives, on el 70% es situen al litoral espanyol i son menors a 5 Ha (CC.OO., 2001, 3). La radiografia del sector abarca des dels camps de maduixes de Huelva, les explotacions de fruites tropicals de la costa granadina-malagueña, els hivernacles de tomàquet, pebrots i altres productes hortícoles d'Almeria, Aguilas y Mazarrón, passant per les grans plantacions d'enciams i bròquil del camp de Cartagena o Lorca, les hortes de cítrics de València fins a les explotacions fruïteres de Lleida i Tarragona (Pedreño, 2001, 190).

Varis autors ens indiquen com aquest tipus d'especialitzacions locals en funció de les demandes del mercat s'han reorganitzat en forma d'enclavament econòmics. Segons Martín, Melis i Sanz (2000) ens trobem davant de processos productius que transcendeixen els àmbits de la producció i realcen la vida social de les localitats. D'aquesta manera, es crea una "imatge de marca" que actua a mode de referent identitari local i esdevé un factor d'homogeneïtzació. És llavors quan l'activitat econòmica identifica una àrea geogràfica concreta on s'hi integren vincles entre persones procedents de diferents àrees socials.

L'aspecte que ens apareix interessant per la nostra investigació és el fet de que es relaciona l'activitat econòmica i les formes de sociabilitat, en el sentit de que les formes de propietat i

---

³ Cal destacar, però, com aquesta constatació és de caràcter general. Hi apareixen, per tant, algunes excepcions, per exemple, la seva proliferació en zones del regadiu posterior a la colonització com les dels complexos d'hivernacles a la zona desèrtica d'Almeria. O a la zona de Múrcia, abastida pel trasvassament Tajo-Segura.

el tamany de l'explotació determinen els nivells d'interacció social, l'arrelament de les ideologies sobre els treball i els processos d'exclusió.

La mateixa idea ens apareix en una anàlisi que aporta Marínez Veiga (2001) sobre l'agricultura d'hivernacle a El Ejido i l'organització del treball entre els petits empresaris agrícoles. Aquest autor ens parla de districtes agroindustrials per definir els fenòmens d'homogeneïzació en les economies locals dedicades a l'agroexportació. Seguint les aportacions de Markusen (1996), Rabelotti (1997) i Arestis (1999) ens parla de llocs de caràcter localitzat on s'hi produeixen mercaderies i es posen en circulació. A més, s'hi organitza el treball, existint una regulació de tipus institucional que n'assegura la seva estabilitat i supervivència. Ens assenyala, a més, com la noció de localitat esdevé fonamental per la comprensió del mercat de treball.

En relació amb la qüestió de la petita i mitjana explotació Rabelotti (1997, 175) ens indica com el districte agroindustrial es caracteritza per ser una aglomeració d'empreses, petites i mitjanes, especialitzades i concentrades. En aquesta aglomeració s'hi produeixen un conjunt de relacions laborals i mercantils, recíproques i horitzontals basades en l'intercanvi (ja sigui mercantil, no mercantil, de béns, serveis, informació o persones) que conformen una base cultural i social forta, la qual relaciona agents socials i crea un codi de comportament acceptat d'un mode comú. En referència a la regulació institucional ens indica el paper de les xarxes d'institucions locals de caràcter públic i privat que donen suport als agents econòmics en aquestes aglomeracions.

Martínez Veiga (2001) fa referència, també, als processos de desintegració vertical de les empreses, la integració a través del mercat i la flexibilitat productiva. Així, és indicat assenyalar la descentralització productiva d'aquests conglomerats en el sentit de que no hi ha una unió d'unitats de producció. El que hi té lloc és una circulació de la informació i dels treballadors que és el que donaria una certa cohesió interna al districte. D'altra banda, el procés d'integració al mercat assenyala que es produeix mitjançant l'increment de les cooperatives de comercialització del producte -on el capital és dels socis i dels productors i mitjançant aquesta es posa a la venda la producció-. La qüestió de la flexibilitat és, però, la que més interès presenta en ser destacada, ja que esdevé la característica bàsica del mercat de treball. D'aquesta manera, la clau de volta la trobem en la mobilitat del treball i les facilitats i rapidesa en la circulació i canvi de treballadors. Dit d'una altra manera, els usos

d'un treball assalariat vulnerable caracteritzat per l'eventualitat i la temporalitat.

Aquí és on es troba un dels altres punts en comú en les agricultures intensives mediterrànies: l'ús del treball assalariat, el qual modela els processos productius i les relacions socials locals. És el que s'ha definit en termes de la difícil relació entre l'agricultura familiar i la força de treball assalariada com a conseqüència de la necessitat d'emprar una força de treball externa al grup familiar per incrementar la productivitat de l'explotació.

En el sí d'aquest procés d'adaptació als requeriments de producció del mercat europeu, Martín, Sanz i Melis (2000) ens indiquen com a la dècada dels anys 90 hi havia una dualitat entre jornalers i petits propietaris, però es requeria d'una força de treball externa al grup. L'enorme increment de les necessitats de mà d'obra d'aquesta nova orientació va coincidir amb el dèficit estructural de força de treball heretat dels anys 70 i amb l'abandó progressiu de les tasques agrícoles durant els anys 80. Així, la incapacitat dels mercats locals per satisfer les demandes de treballadors va pal·liar-se gràcies a l'arribada d'onades migratòries provinents majoritàriament d'Àfrica i Amèrica Llatina.

Els usos d'aquesta mà d'obra ha modificat l'entramat de relacions socials i és on processos productius i processos socials s'entrecreuen en la configuració de les realitats regionals i locals de les agricultures mediterrànies. Giménez (1994) ens assenyala els diferents usos i caracteritzacions en el mapa de les agricultures intensives. Així, ens exposa com en les regions descrites els requeriments de mà d'obra assalariada d'aquest model de capitalització van articular-se en funció de l'orientació dels cultius, del grau de mecanització i de l'índex d'ocupació del sòl, essent un tipus de treball molt concentrat en períodes molt concrets del cicle agrari -sobretot en la recol·lecció-, i per tant, amb el factor de l'estacionalitat com a característica fonamental⁴.

Fos com fos, l'element indispensable que ens apareix en la totalitat d'anàlisis descansa sobre la qüestió de la funcionalitat de la força de treball immigrant com a opció de treball que ha permès abaratir costos de producció mitjançant l'accés a un treball barat, puntual i disponible i mantenir la viabilitat i la supervivència de les petites i mitjanes explotacions,

---

⁴ En el ventall de situacions possibles, ens apareixen varies categories de treballadors: fix, eventual, assalariat, familiar, local o forani. També indica la possibilitat de diverses pautes de reclutament en relació al regadiu, la mà d'obra i els moviments migratoris; des de l'estatus laboral (l'empresariat agrícola -colons o ejidataris-, jornalers o assalariats), l'ascendència ocupacional (complement o dependència del treball agrícola), la procedència (de local a internacional) i el tipus de treball (familiar, remunerat o de cooperació) fins a la naturalesa de l'empleador (grans o petites explotacions) (Giménez, 1994, 18).

en aquest procés de globalització econòmica i de submissió a les grans firmes del mercat internacional.

Fou en el context d'entrada d'Espanya a la UE que J. P. Berlán (1989) advertia de l'impacte social dels models d'agricultura que s'estaven instaurant al mediterrani. Amb els usos intensius de l'aigua, la terra i el treball que es requeria per tal de mantenir les explotacions familiars competitives al mercat, les agricultures mediterrànies corrien el risc d'evolució amb uns paràmetres similars als de l'agricultura de Califòrnia (EUA). Així, segons Palerm (1994) el model de desenvolupament agrícola californià va basar el seu procés de modernització en un alt nivell de capitalització, que contrastava amb un grau molt baix de mecanització, sota un model de gran empresa latifundista. Partint d'una diversificació de cultius i d'unes necessitats extremadament abundants de mà d'obra, ha estat mitjançant unes onades migratòries d'alt cost social, com aquest gegant nordamericà s'ha anat subministrant al llarg de la història d'un proletariat rural abundant i diferenciat ètnicament. Segons l'autor, la conflictivitat social, l'exclusió i la pobresa dels treballadors rurals han estat la cara fosca de l'èxit econòmic del model californià.

En aquest sentit, J.P. Berlán (1989) incidia en les conseqüències socials d'un tipus de desenvolupament en el que l'agricultor perd el control de les condicions de producció i de compra-venda del seu producte i necessita l'ús d'un treball assalariat barat i vulnerable per disminuir els costos de producció. És en la nova configuració de les petites i mitjanes explotacions en l'entramat organitzacional de l'economia de mercat, que autors com Pedreño (2001) ubiquen en la fase postfordista de consum diferenciat anomenant-lo en termes d'"Agricultura informacional", on els usos de la mà d'obra passen per processos de proletariarització i etnificació. Submergint-nos teòricament en el mercat de treball podem copsar les noves formes d'organització del treball i els efectes socials d'aquest als camps del mediterrani, així com introduir el marc d'anàlisi en el qual s'insereix l'estudi sobre el paper de la mà d'obra immigrant i el sistema de regulació sociolaboral a l'agricultura de Lleida.

1.2) Proletariarització i etnificació en el mercat de treball agrícola

En aquest procés de remodelació de l'agricultura vers una activitat productiva de caire industrial, s'hi combinen unes formes de relació laboral concretes. En la relació entre l'agricultura familiar i la mà d'obra immigrant s'hi produeix un fenomen de persistència del treball familiar, el qual es combina amb el treball assalariat i estacional del moment de la recol·lecció en funció del cicle natural de producció. Tal i com s'ha indicat, les necessitats de mà d'obra externa al grup i les característiques del treball estacional varien en funció de les formes i les diferents intensitats dels requeriments i especialitzacions de cada regió.

Com a conseqüència d'aquesta necessitat de treball assalariat aliè a l'explotació familiar, ens trobem davant la composició del que autors com Giménez (1994 i 1997) han anomenat en termes de proletariat rural d'origen immigrant, el qual conforma una nou segment laboral diferenciat ètnicament, jurídicament i salarialment. Aquest és el que respon a les necessitats de treball disponible en funció de l'estacionalitat i la flexibilitat.

En relació amb aquesta idea de nou segment laboral en el treball agrícola, Pedreño (2007, 227-240) ens analitza el fenomen en termes de proletariarització i etnificació del treball rural. En l'anàlisi de l'economia d'hivernacle dels camps de Múrcia, aquest autor aplica dues aportacions efectuades per Marx i Weber referents a la mobilitat dels treballadors agrícoles sobre les quals ens hem d'aturar.

Per una banda, destaca les observacions que sorgeixen a *El capital* de Marx (1976 [1890]) sobre els obrers agrícoles dels camps britànics al segle XIX. Segons l'autor, Marx parlava sobre el fet de que el camp, tot i la seva superpoblació relativa, estava a la vegada subpoblat. És a dir, el fet de que sempre hi havia massa obrers agrícoles per satisfer les necessitats mitjanes de l'agricultura, i n'hi havia massa pocs per les necessitats excepcionals o temporals d'aquesta:

“Por otra parte, el campo está al mismo tiempo subpoblado, a pesar de su constante “sobrepoblación relativa”. Esto no se manifiesta sólo localmente, en los lugares en que el flujo de hombres hacia las ciudades, las minas, las construcciones de ferrocarriles, etc., procede demasiado rápidamente, sino que se ve en todas partes, igual en la época de

cosecha que en la primavera y el verano, en los momentos en que la muy cuidadosa e intensiva agricultura inglesa necesita más manos. Los trabajadores son siempre demasiados para las necesidades medias de la agricultura y siempre demasiado pocos para las necesidades excepcionales o temporeras". Por eso en los documentos oficiales se encuentran lamentos contradictorios de unas mismas localidades a la vez por falta y por exceso de trabajo. La falta temporal o local de mano de obra no provoca ninguna subida del salario, sino que manda a los campos mujeres y niños, bajando a edades cada vez menores. En cuanto que la explotación de mujeres y niños cobra dimensiones importantes, se convierte por su parte en un nuevo medio para hacer superfluo el trabajador agrícola masculino y mantener bajo su salario" (Marx, 1976 [1890], 339).

Amb aquesta observació, Marx indica varies problemàtiques centrals en les consideracions del mercat de treball agrícola. Una d'aquestes recau la constant discussió entre l'excés i la carència de mà d'obra. Com veurem, aquest és un debat en la gestió del mercat de treball agrícola de Lleida i de d'altres punts de les agricultures mediterrànies, el qual serà objecte d'anàlisi en l'estudi. També és refereix a la segmentació en funció del gènere i l'edat, i finalment, observa com la l'excés de mà d'obra incideix negativament en els increments salarials.

Primerament, ens hem d'ubicar en la problematització d'una falta i un excés de treball al mateix moment de la recol·lecció. Retornem, així, el factor d'estacionalitat en el treball, el qual esdevé una dinàmica estructural de les agricultures intensives en el sentit que provoca una oscil·lació d'entrada d'obriers als camps en determinants moments, i de sortida en d'altres. Segons Pedreño (2007) és en aquesta tessitura en què l'alternança dels moments d'escassetat de la mà d'obra i dels d'excés determinen una particular gestió del treball en les relacions de producció, provocant canvis en les estratègies de reclutament del treball. Amb relació a Marx, l'autor remarca el concepte d'exèrcit de treballadors en reserva, que serien els qui entren i surten dels camps en funció de les necessitats del cicle agrari.

"La constante emigración a las ciudades, la constante "producción de superfluos" en el campo por la concentración de las tierras en arriendo, la conversión de labrantíos en

pastos, la maquinaria, etc., y la constante expulsión de población rural mediante el derribo de cottages son hechos que van juntos. Cuanto más deshabitado está un distrito, tanto mayor es su “sobrepoblación relativa”, tanto mayor su presión sobre los medios de empleo, tanto mayor el exceso absoluto de la población rural respecto de sus medios de alojamiento, tanto mayores, también, en las aldeas la sobrepoblación local y la aglomeración pestilencial de seres humanos” (Marx, 1976 [1890], 338).

És a través de l'aplicació de la idea de la borsa de treballadors en reserva, en que en aquest estudi s'analitzarà la gestió del treball estacional en l'agricultura lleidatana. Per aquest motiu, és indicat incidir en el seu significat.

Marx (1976 [1890], 277-290) va aportar la idea de la superpoblació relativa per referir-se als excedents de població susceptible de ser emprada en els treballs assalariats en la indústria. Segons aquest, la “pluspoblació” era el producte de l'acumulació i del desenvolupament de la riquesa sobre la base capitalista i, per aquest motiu, es convertia en “palanca” de l'acumulació capitalista, constituint un exèrcit industrial de reserva, que és el que procurava el material humà en la valorització del capital.

És a dir, pel correcte funcionament del sistema de producció capitalista era insuficient la quantitat de treball subministrada pel creixement natural de la població:

“para funcionar libremente necesita un ejército de industrial de reserva independiente de esa limitación natural”. (Marx, 1976 [1890], 280).

Segons Marx (1976 [1890]) la capacitat de treballar assoleix valor quan el treball excedent agrega valor al capital. Sinó, és un excedent de població “a seques”. És el que anomena sobrepoblació. Segons Gavin Smith (2010), aquesta última és la població que no pot ser valorada per un treball comercialitzable i, en el seu manteniment, apareix com un problema irresoluble o una amenaça.

Així, en el que Marx analitza en termes de conversió de la població treballadora en població excedent, afirma que no té res a veure amb les necessitats de la producció. Sinó que presenta una relació directa amb la creació del salari. És a dir, descansa en el fet de que un excés de població en funció de les necessitats del moment i en competència amb la

població empleada permet mantenir el salari per sota del nivell normal i obtenir treball disponible per les feines puntuals.

“El sobretrabajo de la parte empleada de la clase obrera hincha las filas de su reserva, mientras que, a la inversa, la acrecentada presión que la última ejerce competitivamente sobre la primera impone a ésta el sobretrabajo y la sumisión a la dictadura del capital. La condena de una parte de la clase obrera a un ocio forzado mediante el sobretrabajo de la otra parte, y a la inversa, se convierte en el medio de enriquecimiento del capitalista individual y acelera al mismo tiempo la producción del ejército industrial de reserva a una escala adecuada al progreso de la acumulación social”.

“El ejército industrial de reserva presiona durante los períodos de estancamiento y de prosperidad media al ejército activo de trabajadores y frena sus reivindicaciones durante el período de sobreproducción y paroxismo. La sobrepoblación relativa es, pues, el fondo sobre el cual se mueve la ley de la demanda y oferta de trabajo”. (Marx,(1976 [1890], 284-285).

Un altre aspecte a destacar fa referència a la noció de la superpoblació relativa que ens aporta Gavin Smith (2010) en parlar de les poblacions excedents i de la massa marginal. En relació amb el nostre objecte d'anàlisi, aquest autor es refereix a les persones “sobrants” en la societat política i econòmica en termes d'hegemonia i superpoblació relativa. En referir-se a la sobrepoblació s'ubica en les referències de José Nun (1969) i en el seu anàlisi de les poblacions afuncionals i els mecanismes que generen que la superpoblació relativa arribi a ser plural. En aquest sentit, apunta en com la multiplicitat de relacions de treball produeixen superpoblacions de maneres diferents, les quals poden ser funcionals, afuncionals i disfuncionals en relació a cada sector polític i econòmic on són produïdes. Així, com a exemple que proporciona, i que podem aplicar en el context de les agricultures mediterrànies, ens explica com una població afuncional en el sector monopolístic dominant pot ser emprada com a exèrcit en reserva per sector del capitalisme competitiu. La “massa marginal” generada pel sistema pot repercutir diferent segons el sector on s'ubiqui. Posa un exemple el qual incideix en com la sobreacumulació de treball en el sistema competitiu, ara afuncional en el sector, pot portar treball en l'economia informal

(entès en termes de serveis i producció no mercantil). Ens parla, així, de fluctuacions persistents al punt d'una condició crònica de precarietat (Smith, 2010, 12).

Pel que respecta la segmentació, Pedreño (2007) assenyala com la mobilització de les desigualtats d'edat i de gènere van actuar d'un mode funcional en la creació d'aquests exèrcits en reserva de mà d'obra, alhora que ens indica com Marx va observar-ne el seu ús com a estratègia de poder i com a forma de disciplinament. En relació amb el fenomen migratori actual, Martínez Veiga (2004) parla de com s'extrapola vers la població immigrant aquesta funció de reserva de treball. L'estacionalitat i el pas de l'atur a l'ocupació d'un mode cíclic provoca una quantificació difícil dels treballadors necessaris, fet que pot conduir a valorar-ne la seva necessitat mitjançant factors ideològics.

Per l'altra banda, és en aquest punt, on les consideracions de Pedreño (2007) sobre Weber ens obren l'anàlisi vers l'etnicitat al mercat de treball agrícola. L'autor apunta vers dues idees que es deriven de l'obra *Escritos políticos* (1895), on aquest va observar la dinàmica d'entrada i sortida dels camps dels treballadors de l'Est del riu Elba a França. La primera és la noció de subjectivitat amb que Weber va analitzar la fugida de l'àmbit laboral agrícola per part dels treballadors. Parlava del "embruixament de la llibertat" per referir-se la recerca d'altres mercats laborals on el treball estava més ben pagat i que, segons Weber, els presentava la possibilitat d'obtenir més independència econòmica. Pedreño (2007) ens assenyala, d'un mode comparatiu, com en les agricultures mediterrànies molts treballadors agrícoles immigrants han optat per abandonar la feina en el sector en obtenir la regularització de la seva situació jurídica. És aquest fet el que provocaria l'entrada a períodes d'escassetat.

La segona idea recau en com Weber va copsar una lògica basada en l'etnicitat per construir treballadors vulnerables. Així, com a conseqüència de que els treballadors nacionals s'allunyaven dels treballs assalariats en l'agricultura, les mancances de mà d'obra eren cobertes per treballadors immigrants, els quals tenien limitada la seva mobilitat i havien de romandre als camps. D'aquesta manera, l'etnicitat (entesa en funció d'un origen o pertinença nacional diferent) fou un instrument de tancament de les possibilitats de mobilitat del treball immigrant i de segmentació del mercat laboral a la França del segle XIX. Per aquest motiu, Pedreño (2001) ho anomena en termes de barrera ètnica.

Força de treball en reserva, etnicitat i sector informal s'imbriquen en aquest punt en relació

amb el mercat de treball. Aquest serà tractat en el present estudi en el sí d'una perspectiva institucional i en les concepcions de l'antropòleg hongarès Karl Polanyi (1989 i 1994). Segons aquest, el terme mercat no es caracteritza, únicament, pels mecanismes d'oferta, demanda i preu. Sinó que apareix constituït per una sèrie de trets institucionals concrets, els quals anomena elements de mercat. A l'obra *La gran transformació* (1989 [1944], 118) es pot observar part d'aquesta noció de mercat quan analitza com abans de la implantació de l'economia de mercat, els sistemes anteriors -el feudal i el mercantilisme- apareixien regulats per legislacions estatals o intervencions institucionals. L'autor descriu com a partir de l'adveniment del capitalisme, el sistema econòmic va orientar-se vers un control, una direcció i una regulació centrada en els preus del mercat. El mecanisme autorregulador era, doncs, l'ordre en la producció i distribució dels béns a través dels preus. Ens parla, també, de com és van engendrar com a mercaderies, elements de la producció que, fins llavors, no havien estat susceptibles de ser mercantilitzats i posats a la venda al mercat. Es refereix a les mercaderies "fictícies": la mà d'obra, la terra i els diners. Aquest tres elements de la producció sempre havien estat protegits pel sistema social fins a la instauració de l'economia de mercat. Segons Polanyi (1989 [1944], 121) aquest canvi va representar una transformació completa de l'estructura de la societat i una separació institucional en una esfera econòmica i una esfera política.

La principal aportació d'aquest autor descansa en com en l'anàlisi de les diferents formes d'institucionalització econòmica, va concebre la separació de l'economia de mercat respecte la resta d'institucions de tall econòmic com una utopia. És a dir, l'autonomia i l'autorregulació del mercat apareixien limitades per mecanismes d'autoprotecció de la pròpia societat, davant la lògica depredadora del sistema mercantil.

Respecte aquestes aportacions i en relació amb el mercat de treball, Narotzky (2004) ens ha destacat el principi d'incrustació econòmica que apareix en la proposta de Polanyi. En les societats no dominades pel mercat, l'economia apareix incrustada en l'organització social. Però en les de mercat el que hi trobem són els mecanismes autoprotectors encaminats a "salvar el caràcter humà" i la natura. Així, l'autora assenyala com Polanyi va concebre al mercat laboral com incrustat en altres institucions socials, com per exemple les institucions públiques de benestar social, la legislació laboral, la reproducció de la força del treball (entesa en termes del seu manteniment i renovació) o les trames socials d'obtenció de

recursos. Aquestes últimes són les que subministren una força de treball que s'estructura en segments com a resultat de la complexa interacció de les relacions socials, les quals també juguen funcions econòmiques. D'aquesta manera, el mercat de treball apareix incrustat en relacions socials que constitueixen els treballadors com a éssers humans. Són relacions que produeixen i són reproduïdes per una estructura laboral jeràrquicament segmentada (Narotzky, 2004, 129-131).

En aquest punt, és indicat introduir-nos en el mercat de treball immigrant i la segmentació ètnica. Per tal de dur-ho a terme, hem centraré en l'aportació que Martínez Veiga (2004) proporciona a l'obra *Trabajadores Invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la inmigración en España*, el qual es fonamenta, també, en una concepció del mercat de treball en termes institucionals.

D'aquesta manera, ens és possible ubicar les observacions que Marx va efectuar sobre el treball assalariat agrícola i la qüestió de la força de treball en reserva en la industrialització britànica, en un àmbit més actual i centrat en el fenomen migratori a Espanya.

Aquest autor ens proposa una anàlisi del mercat de treball espanyol, emprant la noció de mercat únic de treball i contraposant-se a les anàlisis en termes de dualisme ideat per Piore al 1971. Aquest últim, en la teoria del mercat de treball dual, divideix el mercat laboral en dos segments: el primari (constituït per feines estables, treballs qualificats, amb possibilitats d'ascens i millor pagades) i el secundari (constituït en la temporalitat, la inestabilitat, la desqualificació, els salaris baixos i l'escassa opció d'ascens i negociació de millores). En la proposta de Piore, cada segment apareix definit com un subconjunt de treballadors en un espai on s'activen recompenses i mecanismes d'assignació d'aquestes. A més, apareix regit per diferents regles i diferents preus del treball.

La segona idea que proposa Martínez Veiga (2004) és la d'estratificació d'aquest únic mercat de treball en funció de l'exèrcit en reserva. En tractar-se de la població immigrant, la defineix com a mà d'obra flotant per la qüestió de la mobilitat i els processos migratoris, ja siguin internacionals o del camp a la ciutat⁵. En aquest sentit, doncs, empra la noció de segmentació -en varies esferes- d'un únic mercat treball caracteritzat per la temporalitat i la rotació laboral, com a elements bàsics del maneig o control de la mà d'obra.

---

⁵ Marx (1976 [1890], 287-289) defineix 3 tipus de mà d'obra: la flotant, que es mou del camp a la ciutat. La latent la qual es correspon al treballadors actius. I l'estancada que es refereix als treballadors que entren i surten d'un mode intermitent i irregular dels seus llocs de treball.

Sota aquesta perspectiva amb que analitza l'àmbit dels treballs que duen a termes els immigrants a l'Estat Espanyol, critica una concepció del mercat de treball com a institució natural i ens el defineix com a quelcom canviant i com a construcció social. Es situa, així, en les concepcions institucionalistes del mercat, les quals es contraposen a les visions més neoclàssiques. Si segons aquestes últimes, el mercat de treball esdevé una subhasta entre compradors i venedors de treball dins de la lògica de la competició perfecta - l'autorregulació a la que feia referència Polanyi-, des de les perspectives institucionals s'incideix en la inexistència d'un únic mercat en equilibri.

“Lo que los institucionalistas decían era que las relaciones de empleo y el mercado de trabajo en general eran un conjunto de relaciones económicas y sociales en las que los empleados consiguen unos derechos que se enfrentan a los empleadores. Las transacciones de empleo no son intercambios puntuales de mercancías sino que son negociaciones en las que se intercambia trabajo humano por una compensación en el presente y promesas de una seguridad económica futura. Los institucionalistas comprendían que las relaciones que constituyen el mercado de trabajo implican intereses que entran en conflicto, y, por lo tanto, el poder juega un papel central en la configuración de los resultados de estas relaciones. El modelo institucional de los mercados de trabajo pone en entredicho uno de los principios fundamentales de la economía neoclásica”. (Martínez Veiga, 2004, 25).

En l'estudi s'emprarà aquesta noció del mercat de treball com a lloc de confrontació entre forces en pugna, així com la idea de les estructures de mercat que varien amb els temps i l'espai. D'aquí en sorgeix la importància d'incidir en els mercats de treball locals. Martínez Veiga (2004) aplica aquestes perspectives en l'anàlisi de la situació dels treballadors agrícoles en l'agricultura intensiva d'El Ejido a Almería, en el del treball domèstic immigrant femení i en el de la situació d'exclusió i pobresa dels immigrants en situació d'indocumentació en diferents punts d'Espanya.

Un altre aspecte interessant, que precisa ser destacat en l'anàlisi de l'autor, és el concepte de discriminació en el mercat laboral. En el text ens contraposa les diferents concepcions de discriminació aplicades al mercat laboral. Partint de Becker (1957) com a exponent de la

teoria neoclàssica, ens parla de que aquest va observar com la discriminació apareix quan el patró veu avantatges en associar-se a unes minories i no a unes altres, per obtenir disciplina i benefici. No obstant, com que obtenir informació dels grups de treballadors i discriminar suposa més costos i es menys competitiu, serien les forces del mercat i la competició en sí, les que eliminarien la discriminació. Per una altra banda, cita a Arrow (1972) i la noció de discriminació estadística. Segons l'autor, aquest va mantenir la idea de competència al mercat de treball i de que adquirir-ne informació sobre els treballadors és costós, No obstant, la discriminació no s'eliminarà, sinó que per tal de minimitzar-ne els costos, s'usen les característiques fàcilment observables com el gènere, l'ètnia, la raça o el lloc de residència com a signes de futura productivitat. Dit d'una altra manera, l'ús d'unes creences estereotipades sobre la menor productivitat dels grups ètnics per tal de justificar les seves posicions en els llocs més baixos del món laboral. En relació amb el mercat de treball dual, foren Doerniger i Piore (1971) els que van aplicar aquesta noció de discriminació estadística en la segmentació del mercat de treball, de manera que l'accés al mercat primari quedava bloquejat a les minories ètniques. Segons l'autor, algunes d'aquestes propostes teòriques han estat criticades. A Becker se li va criticar que separava "els gustos per la discriminació" dels qui discriminen i els seus propis interessos econòmics. Referint-se a la discriminació estadística, es va assenyalar que exagerava els costos econòmics dels processos de selecció dels candidats. Al respecte, fa referència en com des de la branca dels economistes radicals, Reich (1973) i Shulman (1990) han indicat com a EUA als anys 60 i 70, concretament a Chicago, els grups amb uns recursos més alts es beneficiaven de la discriminació contra la població afroamericana, mentre que la resta de la població blanca hi perdia. Es refereixen a l'habilitat dels empleadors per mantenir els salaris baixos i impedir les actuacions sindicals, ja que la força de treball estava dividida per separacions racials o ètniques (Martínez Veiga, 2004, 20-24).

El fenomen de la competència entre treballadors mereix ser destacat, també, en aquest repàs que duu a terme sobre les diverses teories i concepcions sobre el mercat laboral. L'autor indica com en l'argot econòmic quan dos sectors econòmics o dos grups de treballadors entren en competència es diu que són substituïts l'un respecte de l'altre. En cas de que la competició sigui absent o menor es parla de complementarietat. Per aquest motiu, proposa emprar aquests termes en referir-nos a aquests fenòmens. Substitució i

complementarietat seran dos conceptes que empraré en l'estudi del mercat de treball a Lleida i la relació dels diferents col·lectius de treballadors i treballadores que hi han passat. El que esdevé interessant serà veure en quina mesura es produeix un fenomen o un altre, ja que tal i com indica Martínez Veiga (2004, 32-34) hi ha una dificultat considerable en provar la total substitució i la total complementació d'uns col·lectius per altres, ja que ens podem trobar amb la inexistència d'una quantitat fixa de treballadors en una economia. En aquest punt, aporta un exemple prou significatiu i actual de les relacions de competència i les teories de la substitució. Es tracta de les visions populars enfront l'arribada d'immigració al mercat laboral, segons les quals disminueix el sou nadiu i els nous treballadors prenen la feina als autòctons. En contraposició a aquestes visions, presenta una explicació sobre aquest fenomen que es basa en que l'arribada d'immigrants en un mercat de treball pot conduir a una disminució dels salaris nadius, o a un fre a les pressions que succeeixen amb normalitat per tal que els salaris augmentin en un determinat sector. Aquest fet comporta que els nadius optin per abandonar el lloc de treball en aquest sector i que els seus llocs siguin ocupats per immigrants, com explica que va tenir lloc amb les arribades successives d'immigrants a l'agricultura d'EUA. L'autor ens indica, també, una tercera explicació en la que el que es produeixen són desplaçaments, però no substitucions completes d'un grup per un altre. El que considera important és copsar la magnitud del desplaçament, per copsar-ne nivell de substitució.

D'aquesta manera, en el sí de la teoria de la dualitat, la lògica amb què s'expliquen les substitucions es fonamenta en el traspàs de mà d'obra d'uns segments vers uns altres. Així, l'oferta de treball al mercat primari apareix com a limitada respecte a l'oferta de treball qualificada. Per això, s'ha de racionar l'oferta i es duu a terme mitjançant una forma de discriminació en base a la raça i el gènere. Per una altra banda, en incrementar la demanda en el sector secundari i no haver-hi oferta nativa, incrementa el treball immigrant. No obstant això, Martínez Veiga (2004) ens alerta de que la presència d'immigrants no sempre indica de que hi hagi una demanda de treball insatisfeta, i considera que la teoria del mercat dual no sempre és aplicable a tots els casos. El motiu recau en que els criteris amb que s'estableix la definició dels dos segments no sempre és clar. Ens podem trobar amb feines molt inestables i rotatives amb sous alts, o feines estables amb salaris molt baixos i escasses expectatives d'ascens.

Amb relació al mercat laboral espanyol afirma que el que trobem és un mercat únic on la flexibilitat, la temporalitat i la rotació en són factors estructurals, sobretot a partir de les reformes efectuades pel govern espanyol als anys 80. D'aquesta manera, aporta la idea d'un tipus de mobilitat basada en el canvi de feina i de patró i en l'estructuració d'un mercat de treball construït sobre una mobilitat contínua que debilita els llaços laborals. És en aquest tipus de relació contractual en què la mobilitat ocupacional queda desentesa de les qüestions formatives i qualificatives i del compromís amb els costos de reproducció de la mà d'obra, produint-se una casualització del treball i un gir vers les subcontractacions.

En l'anàlisi del procés productiu de l'agricultura de Lleida com a sistema de treball immigrant, aquestes categories analítiques ens permeten copsar la forma concreta del maneig de la força de treball immigrant en funció de l'estacionalitat del treball agrícola i ens condueixen a aplicar la noció d'exèrcit en reserva, el qual s'empra per controlar les exigències del salari i la feina (concepte de reserva latent). Segons l'autor, la temporalitat i la precarietat creen aquesta conversió de la mà d'obra en reserva, ja sigui a nivell del mercat de treball en termes generals, com en mercats de treballs locals concrets en els que s'insereix la mà d'obra immigrant. També, és indicat apuntar vers la qüestió de la discriminació estadística, la qual apareix en relació amb el fenomen de l'etnicitat que he esmentat unes línies més amunt. L'autor cita casos concrets com per exemple la conflictivitat laboral i els episodis de racisme succeïts a El Ejido (Ponent d'Almería) al 2000. En aquest sistema d'agricultura intensiva, els empresaris apel·laven una experiència dolenta que en el passat havien viscut amb un col·lectiu de treballadors immigrants concret -el magrebí-, per situar-los en una situació de desavantatge. El discurs empresarial es centrava en els trets externs com a element definidor de la futura productivitat, apuntant vers les habilitats actitudinals i les capacitats per realitzar les tasques agrícoles. És a dir, quan l'actitud és refereix a una conflictivitat definida culturalment i que invalida la qualificació.

1.3) Mobilitat, xarxes socials i conflictivitat en el treball agrícola. Exemples de la Península Ibèrica

En aquest apartat, em referiré a alguns estudis de cas sobre les agricultures intenses i els

usos de la mà d'obra realitzats per l'Antropologia i la Sociologia. Primerament, reprendré l'estudi realitzat per Martín, Melis i Sanz al 2000, en el què es centren en 6 estudis de cas, centrats en 3 Comunitats Autònomes de l'Estat Espanyol: Andalusia, la Comunitat Valenciana i Catalunya. El que m'interessa destacar de la seva aportació és l'intent d'establir unes característiques comunes en el sí de les diferències regionals dels mercats de treball de les agricultures intenses. A tenor de les conclusions de l'estudi, incidiré en la flexibilitat, la mobilitat i les xarxes socials, així com en les propostes d'investigació en aquest context, ja que esdevenen de gran utilitat per dur a terme l'anàlisi a les terres de Lleida. Per una altra banda, em referiré a altres estudis de cas incidint en l'aspecte de la conflictivitat laboral i l'etnicitat. Totes aquestes obres han estat publicades entre els anys 1999 i 2004 aproximadament i es centren en El Ejido (Almería), Múrcia i el Maresme català. Finalment, faré referència a una tesi doctoral publicada al 2009, a la Universitat de Sevilla, en la qual s'introdueix un nou factor: el de la contractació en origen i la feminització del treball agrícola a l'agricultura intensiva de Huelva.

Les conclusions de l'estudi *Mercados de trabajo e inmigración extracomunitaria en la Agricultura Mediterránea* ens aporten varies de les qüestions exposades fins al moment. Els autors proposen la flexibilitat, la mobilitat i l'ús de les xarxes socials, com a trets comuns a tota l'àrea. En parlar de flexibilitat, apunten en com esdevé la principal estratègia dels productors per disminuir els costos dels *inputs* de l'agricultura capitalitzada. Aquesta els és útil per accedir a una mà d'obra barata i prescindible que apareix en complementarietat amb l'explotació del grup domèstic. Així, quan ens parlen del reclutament de la mà d'obra immigrant apunten vers un aspecte prou notori i significatiu el qual caracteritza, des del meu parer, una primera etapa en els usos de la mà d'obra immigrant i que es perllonga fins a l'actualitat. Es referixen a l'ús de la situació regular i irregular i a la dependència vers el patró com a conseqüència de la submissió que es deriva de l'obligació de renovar el permís de treball. També, les dificultats de denunciar els incompliments de conveni, així com els temors a l'expulsió del territori nacional. Parlen, a més, d'un aspecte força rellevant, el qual sorgeix en els testimonis d'alguns dels entrevistats en la present investigació: la contradicció de la realitat de les necessitats de mà d'obra amb la una política de contingents massa rígids i sovint insuficient pels processos productius. Fruit d'aquesta rigidesa n'haurien sorgit els impediments per a la contractació

formal i es palesaria la necessitat de processos de regularització. Amb relació a la flexibilitat, el que considero més important de destacar és el clàssic debat que ja assenyala Marx a *El capital*: el de la carència i l'excés de mà d'obra. Així, indiquen la presència de discursos alarmistes per part dels empresaris agrícoles als inicis de la campanya, davant el temor a l'escassetat de treballadors i les possibilitats de pèrdua de la collita. Llavors, es quan es generen unes expectatives laborals excessives i, sovint, decebedores. Com ja hem indicat, és aquest excés el que es presenta eficaç per la flexibilització.

En referència a la mobilitat en el treball, ens en proporcionen diferents tipologies. Les dues primeres es refereixen a la jerarquia laboral i la última a la mobilitat geogràfica: 1) Dins del mateix sector. On hi ha la mobilitat rotatòria, en el sí d'un mateix circuit interparcel·lari, freqüent en els inicis i finals de les collites. En aquest punt ens apareix la mobilitat ascendent, la qual apareix directament relacionada amb l'accés a la situació de regularitat jurídica i permet una defensa de les condicions laborals. Per contra, pot aparèixer també la mobilitat descendent, la qual es deu a la debilitat en el vincle agricultor i treballador i en les diferents expectatives d'ambdós en un sistema laboral que els autors defineixen en la desigualtat. Quan aquest es trenca, es perd la posició de privilegi. 2) El canvi de sector, el qual veuen més freqüent en regions amb un alt grau de desenvolupament. En aquest pot haver-hi promoció o descens, que seria el retorn a la mobilitat intersectorial. I 3) La mobilitat espacial, la qual es divideix en intraregional - feines agrícoles en la mateixa regió- i la interregional, que es refereix a les diferents collites en la geografia espanyola.

Com veurem, l'últim aspecte comú que indiquen té molt a veure amb la concepció institucionalista del mercat de treball, la incrustació social de Polanyi i els mecanismes d'autodefensa vers la lògica del mercat. És l'àmbit de les xarxes sociolaborals i les assistencials.

Les primeres poden sorgir en el marc de la relació laboral entre empresari i treballador. Assenyalen com en aquesta, l'empresari espera lleialtat incondicional i acceptació de les condicions laborals. Per la seva part, el treballador n'espera un ajut en la gestió de la regularització. Si sorgeix aquest tipus de reciprocitat -que defineixen en termes de desigualtaria- és el mateix treballador el que recluta més mà d'obra recurrent a la seva

xarxa relacional.

Ens apareix aquí l'esfera de la intermediació i dels mecanismes socials proporcionadors de mà d'obra. Martínez Veiga (1997) assenyala com en la configuració dels mercats de treball locals hi intervenen les xarxes relacionals de caràcter ètnic. Aquestes es generen a partir de l'arribada i enclavament dels primers immigrants en una regió determinada, els quals esdevenen el punt de referència que activa, reiteradament, l'arribada de nous membres. S'estimula, així, un teixit de relacions interpersonals obrint-se una cadena de treball a partir de la qual es canalitza el trasllat de persones d'una regió o país a unes altres. En la seva vessant més informacional, la xarxa ètnica se'ns presenta, també, com un fenomen de comunicació i circulació que estableix normes socials, consens i cohesió. Per aquest motiu, pot ser vista com una institució intermediària on s'hi intercanvien béns, serveis, informació i treball. Esdevé així, un nexa entre els demandants de treballadors i les ofertes dels nouvinguts gestionades través dels membres pioners del grup que, prèviament, ja han realitzat aquests treballs. L'autor ens ha destacat tres aspectes que sobresurten i són aplicables al nostre estudi. 1) la procedència comuna com a estímul de la concentració laboral, 2) l'articulació d'un mercat pseudointern de treball exclusiu i 3) la distinció entre les xarxes d'oferta (el mecanisme d'oferta del propis treballadors) i les xarxes de reclutament (els mitjans del propi reclutador ofertant de treball), les quals s'erigeixen com a cadenes transnacionals de treball que possibiliten la circulació de persones d'un lloc a l'altre. Com a exemples d'aquestes xarxes en l'àmbit de l'agricultura intensiva podem trobar el fenomen del temporerisme⁶, el dels intermediaris personificats en figures com el *furgonetero* dels camps del mediterrani o les agències privades de contractació. Alguns autors (Castellanos y Pedreño, 2001, 25) han indicat com esdevenen fenòmens d'externalització de les relacions de treball més enllà del l'òrbita estrictament laboral i que desresponsabilitzen al patró dels costos de reproducció de la seva força de treball. Referint-se, sobretot als casos dels intermediaris informals com els *furgoneteros*, ho han vist

---

⁶ Incidint en el temporerisme Martínez Veiga (1997, 204-205) ens n'ha destacat el seu valor com a fenomen històric arrelat i natural en la cultura del treball agrícola tant d'Espanya com d'Europa. Els fluxos d'aquest treball temporal es remunten al segle XVIII i s'han perpetuat, en modificació constant, fins a l'actualitat. Des de les migracions de treballadors agrícoles francesos a Catalunya, passant pels catalans a la verema de França fins als andalusos, extremeños o els africans a l'agricultura de la costa mediterrània, podem explicar el temporerisme com a mecanisme social proporcionador de mà d'obra en contextos marcats per una desigualtat de riquesa i desequilibris sectorials, transportant força de treball des de zones més empobrides a zones amb una activitat econòmica més dinàmica. En l'actualitat aquest apareix conformat per una amalgama de nacionalitats, esdevenint una trama de relacions contractuals, transaccions econòmiques i fenòmens rituals.

com entramats de compra-venda de serveis i treball que detenten el poder d'expropiar la capacitat dels obrers agrícoles de poder negociar les condicions de venda de la seva força de treball.

Respecte les xarxes assistencials aquestes apareixen destinades a aquells immigrants en situació d'exclusió en els mercats laborals. Normalment, apareixen composades per institucions públiques i privades i organitzades en virtut del concepte d'integració social, tot i els diversos tarannàs (aquestes oscil·len entre l'assimilacionisme i l'autorganització). En aquestes els immigrants tenen un paper pont entre la cultura d'origen i la de recepció. També de mediadors. Un fet important que ens remarquen els autors és la desconexió entre xarxes laborals i assistencials i fan referència a la impossibilitat de que existeixi integració social sense inserció laborals. Essent l'any 2000, reclamen més coordinació en les campanyes entre els diferents agents. Tots aquest aspectes seran tractats, com veurem, durant la recerca.

Un cop esmentats els aspectes comuns dels mercats laborals agrícoles als camps de l'Estat Espanyol, incidiré en alguns casos concrets del fenomen d'etnificació de les relacions laborals. El primer que mereix ser destacar és l'emblemàtic cas d'El Ejido i els brots racistes contra la població immigrant que van tenir lloc al febrer de l'any 2000. Altre cop, de la mà de Martínez Veiga (2002) ens ve una anàlisi del conflicte en la qual hi aplica un enfocament de classe i lluita social. Segons aquest autor, el procés de capitalització d'aquesta agricultura intensiva respon a una evolució endògena que combina elements arcaics i innovadors, on va consolidar-s'hi un règim de petits propietaris com a conseqüència un procés històric d'immigració interior jornalera durant els anys '60-'70. Sota un alt nivell de tecnificació agrícola, ens hi apareix un règim laboral que precisa de fluxos de mà d'obra constants, tot i que amb unes relacions laborals extremadament flexibilitzades, han estat cobertes per treballadors immigrants magrebins. En l'obra aquest ens interpreta els brots racistes com un ritual d'exclusió d'aquesta mà d'obra⁷. Així, com a efecte immediat als atacs van articular-se experiències d'organització i demandes laborals

---

⁷ Resulta interessant destacar com l'argument dels agricultors, i d'un bon nombre de població participant en el conflicte, era la defensa de la terra des de temps immemorials teatralitzant aquest domini des dels seus esforços i suors per haver creat el miracle econòmic. Segons l'autor, la criminalització magrebina -i sobretot la dels "sense papers" associats amb l'atur i la delinqüència- i la legitimació dels fets mitjançant l'argument de l'autodefensa s'imbriquen en una exaltació identitaria davant les agressions de "l'altre" que amaguen com el paper de la propietat de la terra, l'accés diferencial als recursos i la sobreexplotació de la mà d'obra clandestina estan enclavats en el teló de fons del conflicte.

en forma de vaga indefinida, fet que en va suposar els inicis de la seva substitució per altres col·lectius immigrants.

En aquesta tessitura, Martínez Veiga (2002 i 2004) assenyala la qüestió de l'ètnicitat al mercat de treball (tan a El Ejido com a Espanya), on per motius d'organització i demandes laborals, els col·lectius de treballadors serien discriminats en base a unes característiques culturals atribuïdes. L'autor apunta com col·lectiu immigrant magrebí era considerat fins llavors necessari i treballador, però va començar a ser substituït per treballadors considerats més dòcils. A pesar del caràcter prematur d'aquesta pràctica –el volum total de la mà d'obra continua essent majoritàriament magrebina– les tendències han apuntat vers la introducció de col·lectius de l'Europa de l'Est i de Llatinoamèrica. Al setembre del 2000 apareixia publicada en un diari local, *La voz de Almería* la següent notícia:

“Muchos puestos de trabajo de inmigrantes magrebíes que residen en Almería estarán en peligro esta próxima campaña si se confirma la preferencia, demostrada por los agricultores, de contratar a jornaleros de otras nacionalidades, fundamentalmente, ecuatorianos y subsaharianos. Esta tendencia ha sido detectada en las últimas semanas, tanto por las organizaciones agrarias –COAG i ASAJA– como por los sindicatos de la provincia, a pesar de que todos ellos recomiendan a los agricultores que no tengan en cuenta la nacionalidad de los trabajadores, sino que atiendan a su valía o experiencia. Sin embargo, CC OO dice tener pruebas de que desde las organizaciones agrarias se ha fomentado esta discriminación contra los trabajadores magrebíes. (...) (Martínez Veiga, 2002, 69).

Traslladant-nos al camp murcià, Pedreño (1999, 2001, 2003 i 2007) i Castellanos i Pedreño (2001) han analitzat i documentat el fenomen de l'etnificació i les substitucions de col·lectius. Segons aquests la història del treball a l'agricultura intensiva és la història de varies successions de col·lectius de treballadors. Ens la descriuen en 5 fases. La primera es correspon a la dècada dels 80 als 90 en què el treball agrícola es duia a terme per jornaleros gitanos i, sobretot, espanyols. Organitzats en les *quadrilles* de recol·lectors, al 1989 van ser protagonistes d'una sèrie de vagues generals i enfrontaments violents enfocats en les demandes de millores laborals i el reconeixement de les seves qualificacions. Així, durant

un lapse de temps en el que situen la segona etapa, van donar-se les condicions idònies d'una implicació de l'empresari en la vida dels treballadors. No obstant això, amb l'arribada de treballadors marroquins als 90 va iniciar-se la tercera etapa. Segons els autors, aquest nou volum de jornalers va ser aprofitat per l'empresariat per trencar les anteriors reivindicacions laborals gràcies als avantatges de la il·legalitat jurídica i la seva categorització social com a "indocumentats".

En plena dècada dels '90 ens hi ubica una la quarta etapa caracteritzada, també, per l'explosió d'un conflicte laboral protagonitzat per les lluites dels immigrants marroquins⁸. Durant aquest interval es va palesar la problemàtica de l'exclusió i el barraquisme, així com l'explosió d'alguns brots xenòfobs contra la nova població immigrant. Finalment, indiquen com la cinquena etapa s'ha caracteritzat per una substitució del treballador magrebí per l'equatorià possibilitada per l'arribada de nous col·lectius de Llatinoamèrica i dels països de l'Est al 2000. Assenyalen com va desplaçar-se del mercat de treball agrícola al col·lectiu magrebí i que aquest desplaçament coincideix amb l'emergència de discursos empresarials que plantegen com determinats grups ètnics són conflictius per naturalesa davant altres que es veuen més aptes (és a dir, disciplinats i treballadors) per realitzar les tasques agrícoles. És a dir, en termes actitudinals i culturals.

"La atribución de actitudes laborales a individuos en función de su etnia o nacionalidad son un tipo de prácticas o discursos (racistas) que responden a la necesidad de perpetuar continuamente una bolsa de trabajo barato y vulnerable. (...) esta consideración se realiza en el momento en que existen otros tipos de trabajadores inmigrantes de otras procedencias geográficas y culturales (ecuatorianos, oriundos de los países del Este) que permiten realizar la comparación entre los diferentes "tipos" de inmigración y establecer las clasificaciones en términos de afinidad cultural o lejanía (bárbaros)" (Castellanos y Pedreño, 2001, 14-15).

---

⁸ Com a efecte del procés de regularització del '91 van consolidar-se les seves estratègies d'integració i l'enfortiment del teixit associatiu. A la lluita per la ciutadania se li va incloure la de les conquestes laborals i alguns èxits com el reconeixement del Ramadà, els increments salarials, la protecció social i la vivenda digna.

Resulta interessant de destacar, com aquests processos de substitució no han estat del tot complets, ja que coexisteixen varis col·lectius de treballadors de diferent origen nacional. En efecte, tal i com indica Pedreño (2007) en un estudi més recent, aquests processos s'han vist articulats en una lògica etnicista que delimita els treballs immigrants. Es refereix, sobretot, a la relació entre equatorians i magrebins. En aquest procés de substitució "incomplet" s'hi ha instaurat la competència interètnica la qual impedeix la mobilització i permet mantenir unes relacions laborals degradades. En el que anomena en termes de jerarquització etnicista de la mà d'obra, els equatorians han estat vistos com a més afins culturalment, el magrebins posseeixen el capital simbòlic negatiu i els treballadors de l'Europa de l'Est són els més valorats socialment. En aquesta anàlisi hi inclou també l'ús i la valorització del treball immigrant femení en funció de la seva procedència.

Per una altra banda, l'experiència del maresme català ens il·lustra una situació similar. Jabardo Velasco (1999) ens analitza com les particularitats de la formació d'un mercat de treball local agrícola resten estretament lligades a la immigració africana. Retrocedint als anys '70 ens busca la gènesi de les onades migratòries africanes en la introducció del col·lectiu senegambià a la realitat laboral a partir d'un fenomen de xarxes ètniques. Des de l'arribada de quatre gambians a la comarca va proliferar una cadena migratòria mitjançant xarxes relacionals que van exercir un control de les pautes d'integració sociolaboral dels nousvinguts. A mitjans dels anys '80, aquest tipus d'intermediació es va traduir, en l'àmbit laboral, en la creació d'un nínxol ocupacional senegambià, en condicions d'extrema insalubritat, salaris baixos i disciplina temporal prolongada. L'autora ens destaca com el nou col·lectiu va entrar en competència amb el marroquí degut a la seva docilitat laboral. Tal situació va possibilitar el creixement de producció i la seva posterior rendibilització en uns paràmetres d' "africanització de l'agricultura maresmenca" en que el treball manual es va aixecar com l'esquelet de la transformació. Incidint en les condicions d'explotació hi relaciona l'increment de les denúncies davant del jutjat de Mataró en un context de sensibilització creixent en l'afer laboral immigrant. Tot plegat va coincidir amb la problematització social que apostava per la necessitat immediata d'una legalització que va fer-se efectiva amb el procés de regularització del 1986. L'impacte de les conseqüències del procés van materialitzar-se en un increment del salari agrícola -que conduïa a un augment dels costos de producció- per una banda, i l'agudització abrumadora de la immigració

clandestina, essent aquest el seu moment de màxima expansió, així com del nombre d'exclosos, condemnats a la clandestinitat jurídica i la vulnerabilitat laboral.

L'autora ens assenyala com de la conjunció de tots aquests ingredients en va resultar la creació d'un nínxol laboral que incloïa regularitzats i no regularitzats, i que coincideix amb els intents de sortida de la crisi del sector. La consolidació del model d'explotació de tamany mitjà, caracteritzada per un procés de reajustament temporal de les tasques, la jerarquització de la força de treball i la combinació de treball familiar i assalariat, va reestructurar el mercat laboral sota un criteri de diferenciació del treball agrícola.⁹ En aquesta direcció,

el marc de relacions sociolaborals es va fragmentar en diferents categories de treballadors immigrants –sorgides del segon procés de regularització del '91- que es corresponen a una subsegmentació definida per un ventall de relacions contractuals. Si ens remuntem als '90, podem observar com la situació s'ha retroalimentat amb l'exclusió dels immigrants indocumentats, associats amb l'atur i la delinqüència, però submergits als dictàmens d'un treball clandestí que constitueix l'altra cara de la moneda d'un nínxol laboral local particularment africà que funciona amb un dinàmica pròpia.

Tanmateix, les últimes indicacions sobre l'agricultura maresmenca assenyalen com han sorgit alguns casos aïllats de substitucions per llatinoamericans, amb la irrupció del model de Contractacions en Origen.

“El Maresme té una tradició molt antiga de flux comarcal de “sense papers”, s'estableixen en famílies i s'empleen entre ells, funcionen com si fos legal. Tenen un dinàmica pròpia entre finques i el treball està cobert tot l'any sense conflictes. Però ara hi ha alguna novetat, algunes contractacions en origen. No fa gaire es va portar un contingent de 40 colombians. Darrera d'això hi ha nínxols precaritzats, mantenir-los. Van a buscar més gent, substituir una migració per una altra, més dòcil. No han entrat massivament perquè aquí ja hi ha població que ho pot fer. Si algú té alguna fórmula serà per a que la població autòctona baixi el llistó”. (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

---

⁹ Per obtenir un anàlisi més exhaustiu d'aquest fenomen vegi's l'obra de A. Peix (1989), “La crisi de l'explotació familiar agrària a Catalunya” a *Jornades sobre l'Explotació Familiar Agrària a Catalunya*, Barcelona, citat per Jabasco Velasco (1999, 83).

Finalment, em serviré de l'anàlisi de les tasques agrícoles als camps de la maduixa de Huelva com a cas que em permet ubicar la recerca sobre Lleida en uns paràmetres més actuals i introduir nous elements que seran tractats en els apartats següents. Es tracta de la contractació en origen i la feminització del treball en l'agricultura intensiva d'hivernacle. Alicia Reigada (2009) en la recent tesi publicada a la Universidad de Sevilla *Las Nuevas temporeras de la fresa en Huelva*, analitza des d'una perspectiva de gènere els processos de segmentació del mercat de treball agrícola i els processos migratoris de les temporeres contractades en origen. D'aquesta manera, es submergeix, també, en la qüestió de les substitucions de treballadors. L'autora assenyala com els primers fluxos de treballadors a l'agricultura intensiva onubenca van ser famílies jornaleres andaluses i d'ètnia gitana que es trobaven en rotació a tot l'Estat Espanyol. Després d'algunes mobilitzacions i de que, com a conseqüència del creixement del sector, s'evidenciés una necessitat creixent de mà d'obra, foren els treballadors magrebins i subsaharians els qui van satisfer les demandes de treball. Reigada (2009) ens indica, al igual que la resta dels casos que s'han esmentat, com una de les principals característiques del moment van ser la indocumentació i la contractació al carrer. Tot i que, segons aquesta, l'ús de la mà d'obra masculina africana només suposava un 5% del treball total, durant els anys 1997 i 2000 va incrementar-se la contractació d'aquests col·lectius fins els processos de regularització del 2002-5. Al respecte, fou en els anys 2001 i 2002 en què van produir-se les primeres mobilitzacions dels temporers de la maduixa, les quals van coincidir amb episodis de tancaments per la regularització i amb l'emplaçament d'aquests col·lectius per persones contractades en origen¹⁰.

D'aquesta manera, el pas de l'antic jornalera a les noves temporeres ha estat el resultat de

---

¹⁰ Pactat, i no exempt de polèmica, l'emplaçament d'aquest col·lectiu en el mercat de treball té el seu origen en el procés de regularització extraordinari del juny del 2001 i el moviment de tancaments i vagues de fam per la conquesta de drets jurídics i laborals. En plena regularització de 3.500 persones a Huelva la patronal de la maduixa, la FRESHUELVA cedia 6.270 ofertes de treball a immigrants magrebins en protesta que els permetien accedir a un permís de residència i endegar el seu procés de legalització. Aquest èxit aparent va venir seguit d'un joc polític en que els mateixos magrebins van veure com els llocs de treball que havien d'ocupar es van mancomunar a un contingent de 7.000 temporers, en la seva majoria dones (poloneses i romaneses) contractades en origen per la COAG. La debilitat de la seva situació es feia palesa en el caràcter estricte del permís de residència limitat a la província i a l'activitat agrícola. En cas de no accedir a la feina, es perdia el permís de residència aconseguit durant les mobilitzacions. Segons la CGT fou en la *Mesa para la inmigración de Huelva*, composta per la Patronal, els sindicats majoritaris, CC.OO. i UGT, i l'administració central, on es va prendre la decisió de despatxar i excloure als primers treballadors de les ofertes de feina. Informació extreta de:

www.cgt.es/modulos.php?none=New&File=article&sid=776 i
www.barcelona.indymedia.org/front.php3?article_id=22377.

les noves demandes en l'agricultura, dels canvis en la gestió de la força del treball i de les respostes donades a nivell del lloc d'origen per part de les treballadores. En el que anomena en termes de construcció política del mercat de treball agrícola, les preferències empresarials s'han orientat vers la búsqueda de la treballadora idònia enfocant a dones de nacionalitats molt concretes. És el gir vers Europa de l'Est (Rumania i Polònia) cercant perfils de dones que s'han considerat més aptes per la feina i que s'han definit a nivell actitudinal en la menor conflictivitat, delicadesa i submissió¹¹. Per una altra banda, un aspecte molt interessant de cara a abordar la recerca a Lleida és el que apunta vers el retorn a col·lectius africans i a col·lectius on l'Estat posseeix convenis bilaterals de regulació de la mà d'obra, sobretot a partir de l'entrada de Europa de l'Est a la UE. En relació amb aquest aspecte, Romero (2008, 173-176), en una anàlisi sobre l'agricultura a Huelva, observa com un d'aquests convenis bilaterals es correspon al *Plan Àfrica* implementat pel Ministeri d'Assumptes Exteriors de l'Estat Espanyol. Aquest autor mostra com, a tenor d'aquest pla governamental, entre els anys 2006 i 2007 uns 18.000 immigrants indocumentats van ser repatriats al seu país d'origen. Com a contrapartida van establir-se acords al 2006 per contractar en origen a 2000 treballadors de Senegal al sector de la recol·lecció de la maduixa a Huelva. D'aquesta manera, incideix en com als convenis de col·laboració en matèria migratòria entre Espanya i alguns països africans s'hi estableix l'obertura de *cupos* de treballadors i la inversió en crèdits FAD de cooperació al desenvolupament. A canvi, s'hi estableix l'acceptació de repatriacions i la col·laboració en el control fronterer. És el que defineix com a externalització de la frontera més enllà del territori de la UE.

En definitiva, la recerca de A. Reigada (2009) sobre Huelva i les observacions de Romero (2008) sobre el *Plan Àfrica*, ens amplien el marge d'anàlisi ja que ens submergim en l'àmbit del control de la mobilitat del treball a nivell internacional, així com en el del paper de la cooperació al desenvolupament en el context de reordenament dels fluxos migratoris.

---

¹¹ Per a més informació sobre els usos de la mà d'obra a l'agricultura, la feminització del treball a Huelva i la contractació en origen a Espanya vegi's: Gordo Márquez, Mercedes, 2008, *La contratación de rumanos para actividades agrícolas de temporada en España*, a www.uv.es/cuadernosgeo/c684_237_262.pdf i Gualda Caballero, Estrella, 2004, *Migración femenina de Europa del Este y mercado de trabajo agrícola en Huelva, España*, a Migraciones Internacionales, Vol.2, nº 4, p.36-64.

CAPÍTOL 2:

SISTEMES DE TREBALL MIGRATORI I TRANSNACIONALISME

2.1) La contractació en origen com a sistema de treball migratori

En aquesta tessitura, on ens apareix la contractació en origen i la regulació estatal de la migració, es escaient introduir el concepte de sistemes de treball migratori ideat pel sociòleg Michael Burawoy al 1976 a l'article *The functions and reproduction of migrant labor: Comparative material from Southern Africa and the United States*. Com veurem a continuació presenta una sèrie d'elements que tenen el poder de definir-nos varis dels aspectes en que es vol aprofundir en la recerca. Per aquest motiu, l'empraré com a concepte analític aplicat al fenomen de la contractació en origen en l'agricultura de la regió de Lleida.

La proposta de l'autor es basa en l'aplicació d'un model d'anàlisi de la producció capitalista i el treball immigrant sota una perspectiva que fa incidència, també, en les formes d'institucionalització econòmica. Així, ens parla de com l'economia capitalista presenta la funció de mantenir la seva força de treball. És a dir, es basa en el fet de que els treballadors han de rebre una mínima subsistència diària. Ho anomena en termes de manteniment de la força de treball. Per una altra banda, fa referència als processos de renovació, els quals es corresponen a l'àmbit de la reproducció, cura i educació -ja sigui de la institució familiar o de les institucions estatals-. L'especificitat del sistema de treball immigrant rau en que aquest es caracteritza per la diferenciació institucional i física dels processos de renovació i manteniment d'aquesta força de treball, fomentant-se, a la vegada, una dependència dual entre la feina en un lloc i la reproducció i la cura dels membres de la família en un altre. Dit d'una altra manera, la separació geogràfica de l'àmbit de la producció i la reproducció, i la de l'immigrant i la seva família. Segons l'autor, en aquests sistemes la separació i la dependència les dues esferes es duen a terme mitjançant mecanismes legals i polítics que regulen la mobilitat geogràfica i imposen restriccions a la mobilitat ocupacional.

Val la pena que destaquem alguns dels aspectes que Burawoy aporta, de cara a fer extrapolable aquesta proposta en diferents contextos econòmics caracteritzats per l'ús del treball immigrant.

El primer recau en que com a conseqüència d'aquesta separació es produeix una externalització dels costos de renovació de la força de treball. En aquest sentit, respecte a la funció del treball immigrant, ni l'empresari, ni l'estat receptor són responsables del cost polític i financer de la mà d'obra, ja que una proporció dels costos s'externalitza en altres economies o estats.

Els segon es refereix al factor de la dependència entre les dues esferes, en el sentit de que els processos de renovació al lloc d'origen depenen dels ingressos obtinguts al lloc de treball -la remesa-. A més, el treballador depèn a la vegada del lloc d'origen i del suport familiar, com a conseqüència de la fragilitat del seu estatus legal, el qual sempre depèn de la tasca productora que digui a terme i de la seva definició legal en el sistema. En el moments d'il·legalitat incrementa més la dependència vers el lloc d'origen. Un tercer aspecte el podem trobar en la importància que dóna als contextos econòmics i polítics, i a les especificitats internes i les condicions de reproducció de cada sistema per comprendre'n les particularitats locals.

Burawoy (1976) empra dos casos per exemplificar aquests usos institucionalitzats del treball immigrant. Un és el treball a les mines d'or de Sudàfrica durant el règim de l'*Apartheid*. L'altre el treball agrícola als camps de Califòrnia des de finals del s. XIX fins a mitjans del XX. Ambdós casos apareixen definits al text com a sistemes de treball que posseeixen uns mecanismes específics que regulen els moviments entre els individus i les seves llars.

En el cas Sudàfrica ens assenyalava com en el sistema de treball de la indústria minera hi havia dos tipus de treballadors: els africans rurals, els quals vivien a les reserves i es sustentaven mitjançant una economia de subsistència, i els blancs, els quals havien estat reclutats a Gran Bretanya, estaven sindicalitzats i qualificats. L'autor apunta en com aquest estava organitzat en funció del color de la pell i caracteritzat per la presència d'una "barrera de color" segons la qual, i mitjançant lleis, s'apartava als negres dels treballs

qualificats. Destaca també, com era un sistema en què el cost de la protecció dels treballadors blancs s'externalitzava vers els treballadors negres.

En relació amb aquests aspectes una de les prioritats de l'autor apareix resumida en la següent pregunta: per a qui era barata aquesta mà d'obra? Per les empreses o per l'estat? Amb aquesta qüestió s'introdueix en indicar les limitacions d'una anàlisi estrictament econòmica que menysté els costos de la reproducció del treball i la seva reducció, i apunta vers una anàlisi dels costos que li pertoquen a l'estat.

En la seva explicació del sistema de treball migratori sudafricà, destaca els processos migratoris dels treballadors negres entre les reserves, anomenades *bantustans*, i els llocs de treball en les zones mineres, industrials i urbanes. Així, entre els dos espais va crear-se una relació de dependència ja que la vida a les economies de subsistència -àmbit de la reproducció i la família- depenien de la remesa enviada pel treballador immigrant. Alhora, aquestes eren l'espai on l'estat transferia la seva responsabilitat en les tasques de renovació.

El que és important de ressaltar en relació al control de la mobilitat es fonamenta en el fet de que aquests dos àmbits romanien separats a través de mesures i institucions polítiques i legals. Així, les famílies i els treballadors es mantenien separats mitjançant el que Burawoy (1974, 1050) anomena en termes de separació coercitiva. Segons l'autor, van instaurar un sèrie de mesures encaminades a mantenir la vida a les reserves i reforçar la dependència (avantatges en taxes i recompenses per romandre a l'àrea rural). També, les lleis de restricció de la residència urbana, lleis de pas, i el retorn dels aturats i dels treballadors en finalitzar el contracte. D'aquesta manera, la regulació de la circulació era intervinguda per l'administració colonial, separant les esferes però creant-ne una dependència i, alhora, una relació contínua. Tal situació apareix il·lustrada en la remesa com a proporció del salari que s'enviava a la família i del la qual en depenia la família que vivia en l'àmbit de l'economia de subsistència.

Una altra restricció era la de la mobilitat ocupacional. L'autor explica com aquest sistema de treball fou incompatible amb llocs de treball qualificats ocupats pels blancs. D'aquesta manera, l'ús d'aquesta barrera servia per protegir els interessos dels blancs enfront de la

competència dels treballadors negres, fet que va ser aprofitat pels empleadors per tal de reforçar les divisions de classes i perllongar el sistema.

Amb l'objectiu d'elaborar un esquelet general d'anàlisi, en l'article Burawoy (1974) aplica el mateix esquema a l'agricultura californiana. Segons aquest, la força de treball agrícola a Califòrnia s'havia caracteritzat per la història de la successió de reserves de treball. Així, cada grup de treballadors era entès com un grup migratori que, en posterioritat a la seva estabilització, deixava voluntàriament l'agricultura o era mogut, forçadament, per altres grups d'immigrants. Ens descriu com, primerament i al segle XIX, van ser els xinesos els primers empleats agrícoles. El segon col·lectiu fou el japonès, que va venir seguit dels mexicans. A continuació i després de la II^a Guerra Mundial, van emprar-se treballadors blancs i es va forjar el Programa Bracero México-EUA. Segons Reigada (2009, 224), aquest fou un acord de tipus bilateral que va permetre l'admissió a EUA de més de 5 milions de treballadors mexicans des de 1942 fins al 1964. El Programa Bracero posseïa una sèrie d'estatuts dissenyats per confrontar les necessitats de l'economia durant la guerra i regulaven certes condicions laborals com el salari, l'allotjament i el viatge.

És aquest el que és analitzat en termes de sistema de treball migratori, essent el primer programa institucional que administrava mà d'obra agrícola provinent de Mèxic, i que exercia un funció reguladora en els moviments migratoris -tot i la persistència en l'entrada de treballadors indocumentats-.

El que resulta important de destacar es basa 3 aspectes: el primer fa referència a que el Programa Bracero es va erigir com a instrument proveïdor de mà d'obra en funció dels requeriments de treball estacional. El segon és que aquest va ser aplicat en un context determinat de lluites dels treballadors nacionals i processos d'etnificació al mercat laboral. I el tercer es que responia a una externalització dels costos de renovació en funció de l'estatus dels treball immigrants.

Respecte el primer aspecte l'autor assenyala la reiterada qüestió de l'entrada i sortida dels treballadors del camp, a la qual estem referint-nos constantment, parafrasejant unes declaracions del President de la comissió del treball migratori al 1951:

“The basic dilemma faced by farm employers, particularly those with farm operations requiring seasonal hands in large numbers, is this: They want a labor supply which, on the one hand, is ready and willing to meet a short-term work requirements and which, on the other hand, will not impose social and economic problems on them or the community when work is finished. This is what is expect for the migratory workers. The demand for migratory workers is thus twofold: To be ready to go to work when needed; to be gone when not needed. [U.S. President's Commision on Migratory Labor 1951, p.16]” (Burawoy, 1976, 1066)

“Preparats quan es necessitin i que marxín quan no es necessitin”. L'aplicació d'aquest programa va permetre la contractació de peons agrícoles pels moments en que és requeria un treball puntual i molt massiu, alhora que garantia que, un cop finalitzat és produís un retorn vers el lloc d'origen.

El segon tret destacable fa referència a la situació interna del mercat de treball i la seva evolució històrica. En l'anàlisi l'autor assenyala com a teló de fons de la implementació d'aquest programa hi havia la qüestió de la segmentació i la competència ètnica. Aquest es remet en com, durant el període d'entreguerres, es va produir un domini de la força de treball nacional i certs episodis de lluita social. Així doncs, davant les seves demandes, l'Estat va endegar un sistema de repartiment de terres, la colonització, per evitar tensions socials. No obstant això, la seva intenció era que, paral·lelament, continuessin sent funcionals com a reserva de treball. Amb l'objectiu d'estabilitzar-ne el seu moviment va crear-se una dependència vers la beneficència social, motiu que va conduir al sorgiment d'una nova pobresa rural ocasionada per les necessitats de mantenir un sistema de treball barat. Així, l'ajuda social es mantenia durant la crisi o els períodes d'atur i es suspenia en obrir-se els camps. Aquest va esdevenir un fenomen d'ús de la beneficència per mantenir la dependència vers l'estat i els empleadors.

Fou en aquest context, en què la mobilitat ocupacional estava restringida. No obstant això, a diferència de Sudàfrica on hi havia la barrera de color, a Califòrnia tots els treballadors agrícoles eren desqualificats. En aquest context, la qüestió de la mobilitat ocupacional va

venir caracteritzada en els diferents moments de successions de treballadors per les resistències dels treballadors nacionals vers els desplaçaments de la força de treball immigrant. En el que Burawoy (1976, 1071) veu com un èxit limitat per part dels nacionals en l'intent d'establir-se com a força de treball estable al camp, va produir-se una divisió de la classe obrera en motiu dels diferents estatus legals i polítics. D'aquesta manera, les demandes dels treballadors blancs i chicanos (descendents mexicans establerts al territori) sempre van ser molt vulnerables davant el poder polític agroindustrial. Quan s'organitzaven se'ls substituïa i reprimia violentament. Així, la disponibilitat de reserves de treball d'estrangers va ser una gran dificultat que van trobar per fer front als agricultors.

En aquest context, la irrupció del *Programa Bracero* als anys 40 i 50 va suposar la implementació de nous modes de gestió de la força de treball, produint-se un gir vers la temporalització del treball i l'externalització dels costos de renovació vers el país d'origen.

De la seva aplicació en van sorgir 3 grups de treballadors: El primer eren els treballadors immigrants interns. El segon els immigrants exteriors del programa i el tercer fa referència a la força de treball local, la qual obligava als immigrants a circular d'un lloc a un altre.

En relació amb l'últim aspecte l'autor indica com la funció d'externalitzar els costos de renovació de la força de treball vers el país d'origen va ser un dels trets més importants del sistema de treball migratori aplicat en la postguerra, juntament amb la funció de proporcionar treball estacional.

Com a conseqüència dels diferents tipus i estatus de treballadors, l'estat nordamericà havia d'assumir els costos de renovació dels treballadors. Ja s'ha indicat que la beneficència fou un mecanisme per mantenir als treballadors interiors i als nacionals i fomentar-ne la seva dependència. Així, si ens situem en el prisma analític de l'autor, es veurà com aquest eren una càrrega per l'Estat. Referent als treballadors immigrants, ja fossin interiors o del *Programa Bracero*, indica com ambdós estaven relegats a una situació de dependència. Ho anomena dependència idèntica, ja que la dependència vers lloc de treball i el lloc de reproducció era la mateixa. No obstant això, els externs la vivien vers el seu Estat i la feina a EUA, i els interns vers les feines marginals al territori nordamericà i la

beneficència. Una de les principals observacions que es deriven de la proposta de Burawoy (1976) rau en que en els dos tipus de treballadors es separaven processos de manteniment i renovació, però sota nivells de gestió diferent.

Troblem, per tant, la interrelació de 3 elements: la colonització de la terra, la beneficència pels pobres i el treball immigrant interior i exterior enfocats a amortiguar les problemàtiques sorgides del requeriment de treball temporal agrícola de l'agricultura industrial i del control del moviment de la força de treball.

En aquest punt, ens hem de preguntar com es va regular aquesta circulació del treball al programa bracer. L'autor indica com fou mitjançant el contracte de treball que es regulava l'entrada i sortida del treball extern. Aquest contracte era de caire temporal i únicament relacionava a l'immigrant amb l'intermediari durant la temporada de feina. A més, el treballador només tenia permís per romandre al territori durant el període. Un cop finalitzada la tasca per al qual se l'havia contractat, havia de retornar al seu territori nacional. D'aquesta manera, el contracte regulava el retorn a la llar. Burawoy (1976, 1071) apunta en com aquesta regulació es va dur a terme mitjançant l'establiment d'agències a Mèxic, on el treballador obtenia una carta de contractació per evitar la seva escapada, amb el nom i el nombre de països en què era vàlida. Segons l'autor, s'assegurava, així, la confiança en Mèxic i la connexió en uns processos de renovació de la força de treball que requeien sobre la família i uns processos de manteniment que requeien sobre el govern d'EUA i els empresaris de l'agroindústria.

En aquest punt, el paper del país d'origen apareix decididament ressaltat per l'autor. Per un costat, la inclusió dels treballadors en uns sectors laborals precaris, els relegava a ser treballadors sense drets, desproveïts de poder i marge d'incidència en els seus contractes. Segons l'autor, l'única pressió fou la de l'Estat mexicà, el qual intentava garantir una mínima protecció dels drets dels seus ciutadans treballadors. Amb el *Programa Bracero*, des del 1942 i fins al 1964, una sèrie d'acords amb Mèxic van estipular una tímida regulació salarial i social (compensacions, seguro, vivenda...) per compensar el baix nivell salarial i la manca de prestacions. No obstant això, no es van poder evitar els incompliments de conveni i les irregularitats laborals. L'autor remarca, també, com les disponibilitats de mà

d'obra van anar vinculades a les qüestions internes mexicanes, i com aquest sistema va fomentar la dependència d'aquest país vers el treball a EUA. En aquest sentit, el discurs nordamericà anava enfocat vers un punt de vista segons el qual se li oferiria un servei o ajuda.

En referència al control de la mobilitat, s'ha de destacar com la implementació d'aquest programa va ser concomitant a l'aplicació d'unes polítiques restrictives i exigents de control fronterer -a pesar de que amb la suspensió del programa van incrementar les entrades d'indocumentats-.

Les idees que es poden abstrure de l'aplicació d'aquest model en dos contextos diferents, apunten en com la distinció del processos de renovació i manteniment apareix lligada amb l'estatus polític dels immigrants, en les diferents configuracions dels treball i els contextos on s'apliqui. El que és destacable és aquesta anàlisi en funció dels costos de reproducció i en com s'externalitzen els processos de renovació de la força de treball, en llocs on és més barat educar i tirar endavant una família. Serà l'Estat que determini, en última instància, aquest tipus de sistemes, ja que d'aquest en depenen les decisions sobre els volums de la mà d'obra necessaris i la donació o denegació dels estatus laborals. En definitiva, l'anàlisi de Burawoy (1976) ens dona l'oportunitat de situar-nos en les interrelacions entre formes de reproducció dels grups de treballadors i processos productius, per entreveure com es produeixen fenòmens de segmentació als mercats de treball i com es creen minories de raça i ètnica com a barrera ideològica per a la formació de classes.

Val a dir que el *Programa Bracero* no ha estat l'única fórmula de regulació del treball migratori. D'aquesta manera, podem trobar altres programes implementats durant la mateixa època. Reigada (2009, 224-236) ens en destaca alguns. Primerament, ens indica com el precedent d'aquests primers acords de regulació migratòria foren de caràcter bilateral i daten de finals del segle XVIII i del segle XIX. Aquestes eren acords consulars, de comerç i navegació en els quals es tractaven drets d'establiment i residència de les persones participants en els intercanvis comercials. No fou fins a la dècada dels anys 50, en què les democràcies europees van emprar acords bilaterals amb l'objectiu de proveir-se de mà d'obra davant l'escassetat de treballadors. Com a exemple ens proposa el Programa

Gasterarbeiter (1955-1973) segons el qual Alemanya va firmar acords amb Itàlia, Espanya, Grècia, Turquia, Marroc, Portugal i Túnez. Per la seva banda, Suïssa va firmar-los amb Itàlia i França amb Espanya, Itàlia, Marroc, Portugal i Algèria. Segons les referències de l'autora, aquests convenis es basaven en l'esquema del treballador invitat (*guestworker*) temporalment¹². Ens assenyala, també, els acords firmats pels països de la OPEP amb Bangladesh, Paquistàn i Filipines durant la dècada dels 70 i els 80. Finalment, s'esdevé indicat esmentar alguns programes més actuals com els contractes OMI (Oficina de les Migracions Internacionals) de l'agricultura francesa on s'empra força de treball de Marroc, Túnez i Polònia. El *Seasonal Agricultural Workers Scheme (Saws)* a Gran Bretanya, el *programa H2-A México-EUA* o el *Programa de Trabajadores Agrícolas Temporales (PTAT)* entre Mèxic i Canadà. Segons Reigada (2009) l'H2-A es correspon a una continuïtat del *Programa Bracero*, obrint una branca vers treballadors no agrícoles i està gestionat per agents privats. Per contra, el PTAT és un sistema de reclutament en el qual hi participen els estats i els organismes empresarials. Ambdós es basen, però, en el sistema de treballador temporal, subjecte a un sector laboral, territori i període específics i la seva implementació va suposar al substitució de treballadors caribenys per treballadors mexicans.

Així, en relació amb els països europeus Susana Narotzky (2004, 123) assenyala com, en els anys posteriors a la postguerra, s'hi van generalitzar sistemes de treball migratori com els analitzats per Burawoy als anys 70. Aquests van caracteritzar-se per: 1) una separació entre manteniment i la renovació de la força de treball, 2) una externalització dels costos de renovació, 3) per la regulació de la mobilitat a través d'agències oficials, 4) per una limitació dels permisos de residència i una restricció de la mobilitat laboral i 5) per la negació dels drets polítics i civils a la població immigrant. D'un mode similar al que Burawoy ens explicava al 1976, l'aplicació d'aquests sistemes de treball va ser paral·lela a l'ús de mesures que tenien la virtut de definir en trets legals, culturals o ètnics als treballadors i que obstaculitzaven la formació d'una consciència de classe.

---

¹² Per obtenir una informació més completa, vegeu: Geronimi, E., 2004: "Acuerdos bilaterales de migración de mano de obra: Modo de empleo", *Estudios sobre Migraciones Internacionales*, n°65, Ginebra, Oficina Internacional del Trabajo, i Arango, J., 2006, "Europa y la inmigración. Una relación difícil", a Blanco, (Ed.), *Migraciones. Nuevas Modalidades en un mundo en movimiento*, Barcelona, Anthropos, p. 91-111, ambdós citats per Reigada A. (2009).

En la investigació es pren, per tant, aquesta perspectiva teòrica per analitzar la implementació de la contractació en origen en les agricultures de l'estat espanyol a partir de l'any 2000. En un moment de creixement econòmic, es van començar aplicar les bases d'un sistema que satisfés les necessitats de ma d'obra estacional i amb garanties de retorn un cop finalitzada la necessitat de producció. Tot i que, les agricultures mediterrànies en general, i la lleidatana, en particular, resten una mica allunyades de la institució total amb que Burawoy (1976) va qualificar l'Apartheid sudafricà, el elements que apareixen immersos en el model analític proposat es presenten indicats per ser aplicats en l'anàlisi dels pròxims capítols.

2.2) La relació entre migracions i desenvolupament

En aquest apartat em referiré a la relació entre migracions i desenvolupament incidint en les propostes analítiques de la perspectiva transnacional. Abans, però, resulta escaient indicar algunes observacions dels autors esmentats, per tal d'entreveure com algunes anàlisis dels anys 70 ja estaven apuntant vers el tema dels espais en el que els immigrants duen a terme els seus projectes laborals i migratoris.

El primer sorgeix com a fruit de la separació dels processos de renovació i manteniment i fou observat per Burawoy (1976). En la lògica d'aquest sistema que pretenia que fos aplicable en diferents contextos i moments, i que separa els processos productius capitalistes a nivell geogràfic, indica un element clau en els processos de renovació de la força del treball: la institució familiar. A més, fa referència a la qüestió de la mobilitat per diferents territoris internacionals i nacionals, així com a la relació de dependència creada i promoguda pels estats entre el lloc d'origen i de destí.

És en aquest àmbit relacional de dos espais que físicament estan separats on hi té lloc l'intercanvi de treball a nivell internacional. La següent cita de Castels S. i Kosack G. (1984 [1973]) al cèlebre estudi *Los trabajadores inmigrantes y la estructura de clases en Europa Occidental*, il·lustrava al seu moment els termes d'aquest intercanvi econòmic i feia

incidència a la qüestió del treballador immigrant com a agent econòmic:

“La emigración internacional de trabajadores forma parte de la relación global que existe entre los países desarrollados y los subdesarrollados. Está relacionada con la clase dirigente de ambos. Para los primeros, la emigración proporciona un ejército de reserva industrial que contribuye a retardar los aumentos de salarios y a conservar las elevadas ganancias. Además, la inmigración es ventajosa políticamente para los patronos, por el efecto que produce al debilitar el movimiento obrero y al dividir la clase trabajadora. Para los segundos, constituye un alivio al desempleo y elimina a los “elementos descontentos” que de otra manera podrían lanzar ataques contra un sistema reaccionario que deja al país en un estado de subdesarrollo. (...)”

La emigración de trabajadores es una forma de cooperación para el desarrollo, que prestan los países pobres a los ricos. El colonialismo tradicional se apoderó del trabajo (bajo la forma de esclavitud), así como de los recursos naturales de los países que dominaba. En la actualidad, el neocolonialismo extrae el capital de los países subdesarrollados de diversas maneras, y la más importante es el comercio bajo los términos que fijan los países desarrollados. La transferencia de recursos humanos es parte importante de esta operación. (...)”

No pretendemos afirmar que la emigración tenga que ser inevitablemente perjudicial para los países subdesarrollados. Por el contrario, la emigración podría contribuir al desarrollo. Se podría proporcionar a los emigrantes un entrenamiento que les fuera útil al regresar a su patria. Se les podrían dar incentivos para que invirtieran sus ahorros en el desarrollo industrial. Las industrias podrían estar situadas en zonas en las que utilizarían las aptitudes de los emigrantes cuando regresan, y en donde ayudarían a nivelar las diferencias regionales en la distribución de los ingresos. Pero esto sólo podrá ocurrir si se modifican fundamentalmente las relaciones entre los países ricos y los países pobres”
Castels S. I Kosack (1984 [1973], 473-474).

D'aquesta manera, en els mercats laborals i en els mecanismes d'inserció social en destí, en

les unitats domèstiques en origen i en el paper de les xarxes relacionals ètniques s'hi pot entreveure la relació analítica entre migració i desenvolupament i el que succeeix en els llocs d'origen amb els recursos que es disposen i que s'hi inverteixen per renovar la força de treball.

2.2.1) El transnacionalisme en els estudis migratoris

El concepte transnacional fa referència a processos i pràctiques econòmiques, polítiques i socioculturals vinculats a i configurats per les lògiques de més d'un estat-nació que es caracteritzen per un entrecruament constant de les seves fronteres. Segons Liliana Suárez (2007) el sorgiment d'aquest concepte va estar, en un principi, vinculat a la mobilitat del diner, més que al moviment de les persones. Tot i això, en l'actualitat s'ha començat a aplicar a diversos fenòmens socials, com per exemple en les migracions internacionals, on la dimensió transnacional s'ha dirigit vers la comprensió de la manera en com es generen pràctiques i processos que afecten simultàniament als països s'origen i de destí. Segons aquesta autora l'auge del concepte corre el risc de "morir d'èxit" degut als abusos i l'escàs rigor teòric amb que s'ha aplicat per dirigir-se a diversos fenòmens i contextos (Suárez Navaz, 2007, 1). L'autora assenyala com els antecedents d'aquest tipus de perspectives cal cercar-los als anys 60 i 70, moment de l'eclosió de les visions teòriques que van considerar simultaneïtat de processos econòmics, polítics, demogràfics i culturals a nivell global i local. Fou, per tant, en un context de disputes i debats terminològics sobre l'impacte del sistema mundial en les realitats locals, i sobre la nova fase capitalista d'internacionalització de la producció, la concentració de capital i l'acumulació flexible.

Pel que respecta als estudis migratoris, va ser en la mateixa època en què es van començar a qüestionar els enfocaments propis de la teoria liberal, ja que concebien la migració en un marc d'anàlisi que aïllava els processos a nivell geogràfic, i únicament es referia a les qüestions relatives a la integració/assimilació als països de destinació. A més, en el que l'autora anomena individualisme metodològic, els processos migratoris s'entenien com la maximització entre els desajustaments de la oferta i la demanda com a objectius dels

immigrants.

Amb la consideració de la divisió internacional del treball, la segmentació dels mercats de treball i la creació d'una reserva mundial de mà d'obra barata, es va incloure la dimensió internacional i la connexió desigual de diverses parts del planeta en els fenòmens migratoris. Segons Carballo (2007) i Suárez Navaz (2007) amb la introducció de les perspectives que treballaven sobre xarxes socials com a "argamassa de camps socials que permeten als seus membres accedir a informació, suport i recursos" van complementar-se uns enfocaments més dinàmics que ajuden a entendre les variades trajectòries socials i estratègiques als processos migratoris.

En aquest context, Carballo (2007) ens parla de la teoria articulacionista com a antecedent de les perspectives transnacionals, en la qual s'incidia en l'articulació que es produeix entre l'economia domèstica i el sistema econòmic capitalista:

"A través del articulacionismo se integrarán las perspectivas y variables citadas anteriormente: las migraciones internacionales van a surgir como una estrategia del grupo doméstico dentro del contexto internacional. El grupo doméstico y la red migratoria se incorporan a los análisis, así como se someterán a estudio las repercusiones que tiene el fenómeno migratorio en las áreas emisoras de la migración" (Carballo, 2007, 7)

En relació a aquest aspecte Kearney (1986) va proposar d'emprar com a categories analítiques les unitats domèstiques en els processos migratoris, i fou un dels pioners en apuntar, des de l'Antropologia, a la relació entre migracions i desenvolupament. En l'article *Anthropological Studies of Migration and development*, Kearney (1986) feia referència, a més, en com sota la perspectiva articulacionista i els models de migració circular intervinguts per l'estat -com els casos analitzats per Burawoy (1976)-, es feien necessaris els estudis sobre el paper de les dones immigrants com a força de treball atractiva als mercats laborals de destinació i com a productores de valor en origen. També indicava diversos estudis en els que es relacionava la migració amb el desenvolupament comunitari, amb les llars i el gènere, amb la ideologia i amb les xarxes socials.

Suárez Navaz (2007, 5) assenyala com l'èmfasi en l'articulació entre el capitalisme, la cultura i les relacions socials des de l'economia política va generaren interès per un tipus de processos socials i culturals que no encaixaven en categories clarament definides en la seva base territorial, ètnica o socioeconòmica. Segons Giménez et altri (2006) als anys 90 varis antropòlegs nordamericans veien com els immigrants amb qui treballaven no acaben de quadrar amb el vocabulari de les Ciències Socials del moment i van enfocar-se vers la perspectiva transnacional.

Suárez Navaz (2007) observa com el sorgiment de la teoria migratòria transnacional s'ha caracteritzat per la influència de dos grans perspectives. La primera sorgeix en el context dels estudis culturals, el posmodernisme i les perspectives postcoloniales i va centrar-se en els processos d'interconnexió cultural hereva de la situació colonial. Proposaven els conceptes d'"hibridesa" per donar llums sobre l'impacte de la globalització, de translocalitat i diàspora en termes cultural i espacials. La segona es refereix a la tradició empirista dels estudis migratoris, la qual es centra en l'hiperespai postmodern, però en estreta relació amb la base material de les relacions socioeconòmiques generades per la interconnexió d'actors i institucions, situats en un camp social caracteritzat per fugir de la lògica unívoca de l'estat nació. El que resulta important de destacar, recau en com s'emfatitzen les xarxes i les relacions socials a través de les fronteres i en com es problematitza un excessiu èmfasi postmodern en la porositat d'aquestes últimes. És a dir, es dirigeix el punt de mira en el seu efecte sancionador, disciplinador i transformador. Segons l'autora, la perspectiva transnacional adopta un marc analític articulacionista emfasitzant una interdependència asimètrica entre països d'origen i destí, i la instrumentalització capitalista de les fronteres ètniques i nacionals.

Sota aquest prisma i aquest bagatge, autores com Nina Glick Schiller, Linda Blash i Cristina Szanton Blanc (1992, 1994) van definir el transnacionalisme com un conjunt de processos pels quals els immigrants creen i mantenen relacions socials multidimensionals que vinculen les societats d'origen i destí (Suárez Navaz, 2007, 7).

Per tant, la perspectiva transnacional pretén captar la ruptura espacial i la mobilitat com a trets d'un context interconnectat (Giménez et altri, 2006), en el qual si han de destacar

també els actors institucionals:

“Se crean múltiples y sostenidas oportunidades de acción transnacional por el interés simultáneo de diferentes actores inscritos en estos campos sociales transnacionales, en los que debemos incluir no sólo los propios migrantes sino los estados, las entidades no gubernamentales, y las corporaciones empresariales que configuran y potencian la circulación permanente de personas, información, mercancía, símbolos y capital entre los nodos de la red migratoria. Como Beck lo denominaría, el cambio hacia sociedades de riesgo, con un desempleo estructural o un empleo insuficiente o inestable para la franja más vulnerable de la población, se une a la agresiva penetración del capital en los países periféricos y la internacionalización de la fuerza de trabajo” (Suárez Navaz, 2007, 8).

D'aquesta manera, el conceptes analítics proposats en el sí d'aquestes perspectives intenten captar el conjunt d'ocupacions i activitats que requereixen de contactes a través de les fronteres. Segons Suárez Navaz (2007) es parlarà, així, de comunitats transnacionals o desterritorialitzades, un concepte ideat per Levitt (2003) i Besserer (2004). També de circuits migratoris transnacionals (Rouse, 1993), espais migratoris transnacionals (Faist, 2000) i formacions socials transnacionals (Guarnizo, 1998)¹³. En definitiva, aquest serà un camp caracteritzat per la mobilitat on la societat d'enviament i recepció esdevé un camp continu i únic d'anàlisi. Varis autors, Carballo (2007), Giménez et altri (2006) i Cortés (2008) consideren aquesta perspectiva com la que conjuga d'un mode més acurat les migracions i el desenvolupament. Com veurem, les observacions d'aquests, tenen el poder de proporcionar algunes idees que aplicaré en l'anàlisi del mercat de treball agrícola a Lleida, la contractació en origen i la implementació de projectes de codesenvolupament amb els i les immigrants treballadors de la campanya de la fruita de Ponent.

Tal i com pot observar-se, a nivell acadèmic, la relació entre migració i desenvolupament

---

¹³ Resulta interessant de destacar, com l'autora critica la imprecisió conceptual del concepte transnacional, així com la pluralitat de propostes analítiques per referir-se a fenòmens similars. A la crítica, hi inclou, a més, el mal ús en del concepte fora del món acadèmic i en entorns “pseudoacadèmics”. Enfront aquesta situació, l'autora proposa emprar el concepte de camp social transnacional ja que li permet esquivar les dicotomies local/global, nacional/transnacional i permet incloure els factors de jerarquització, desigualtat i poder en el sí de les xarxes (Suárez, 2007, 8-12).

s'ha focalitzat al món acadèmic nordamericà en les relacions de frontera entre EUA i Mèxic. Si ens traslладem a l'àmbit europeu podem trobar com la relació entre els dos fenòmens va centrar-se en estudis a França que emfasitzaven el vincle entre les associacions d'immigrants de Mali, Senegal i Marroc i llurs iniciatives per incentivar el desenvolupament en els seus llocs d'origen. Segons Giménez et altri (2006, 21) aquests estudis es van dur a terme des d'una perspectiva política. D'altra banda, des de l'antropologia britànica i danesa es van dur a terme esforços per recollir els resultats de la literatura transnacional d'EUA i van aplicar-la a la situació europea. Giménez et altri (2006, 21) ens en destaquen els següents aspectes: 1) Un canvi de visió de la migració marcada pel pas de les consideracions d'aquesta com un problema pels mercats laborals a una que intenta reforçar la percepció dels immigrants com a agents de desenvolupament. 2) Un canvi en la visió del desenvolupament segons la qual hi ha una contribució recíproca entre països emissors i receptors i es produeix una transferència econòmica, social i cultural. I 3) Una ruptura conceptual respecte la mobilitat dels immigrants en el sentit de que es començarà a parlar de les seves pràctiques mòbils entre països i seran enteses en termes de supervivència mòbil (Sorensen, 2004 i Steputtat 2001)¹⁴.

Segons aquests autors espanyols, els aspectes emergents en els estudis del transnacionalisme aplicat a la immigració i el desenvolupament, es fonamenten en les remeses, el desenvolupament comunitari i el retorn. En el seu estudi ens defineixen les remeses com a conjunt de transferències materials i immaterials dels immigrants vers els seus llocs d'origen. Es refereixen a elements monetaris, de productes, de tecnologia, idees i valors. D'aquestes remeses, n'hi haurà, a més, de dos tipus: la remesa financera i la remesa social. La remesa financera seria la més important quantitativament, i esdevé un dels elements que equilibra la balança de pagaments i suposa la principal entrada de divises a molts dels països s'origen. L'ús que se'n fa, ja sigui a nivell d'inversió en la llar, educació, negocis i consum o inversió productiva ha estat objecte de debat sobre el seu ús productiu o improductiu¹⁵. Es ressalten, també els seus efectes negatius i la seva distribució desigual

---

¹⁴ Citats per Giménez et altri (2006, 21).

¹⁵ Tal i com veurem més endavant, en la literatura transnacional s'ha debatut entre considerar com a ús productiu la finalitat

en origen, en el sentit d'entreveure si són potencialment generadors de desigualtat i disparitats socials.

En relació amb la qüestió de la remesa, s'ha indicat en varies ocasions com són un tipus de flux que esdevé més segur que els fluxos de capitals, són més regulars i no estan condicionats pels cicles econòmics. D'aquesta manera, no apareixen limitats pels programes imposats per les institucions internacionals, ni estan subjectes al pagaments d'interessos, desapareixent així el perill de repatriació de beneficis com succeeix amb les inversions estrangeres. Al ser un tipus d'inversió que estimula diferents aspectes de la vida econòmica, es veuen les migracions com un factor directe de desenvolupament, ja que contribueixen a la millora del nivell de vida de les persones (Gómez Gil, 2005, 7).

Segons Giménez et altri (2006) i Gómez Gil (2005), la importància de la remesa ha cridat l'atenció de les grans organismes multilaterals com el Banc Mundial (BM) el Fons Monetari Internacional (FMI), el G-8, la CEPAL o el Banco Interamericano de desarrollo, com a conseqüència de que aquesta esdevé un recurs econòmic que s'escapa de la seva influència. Per la seva banda, els estats també es veuen legitimats per intervenir-ne en la seva destinació o, fins i tot els bancs per tal de captar nous clients en un mercat en creixement. En aquest sentit, els immigrants obtenen capital financer com a treballadors i, en el seu enviament, connecten el lloc d'origen amb l'economia global. D'ací en sorgeixen les idees de desterritorialització i supervivència mòbil.

Giménez et altri (2006, 27) ens indiquen, a més, la faceta social d'aquesta remesa financera. Referint-se als estudis realitzats per Sorensen i Fletcher (2004) assenyalen que aquests autors han observat com la contribució en el lloc d'origen es correspon a una manera que tenen els immigrants de fer-se presents durant al seva absència. Seria la renovació del vincle de pertinença des de l'exterior. Aquest seria l'àmbit del valor simbòlic que adquireix la remesa, ja que es produeix un reconfiguració de la identitat social en origen i una afirmació de l'estatus derivat de l'adquisició de béns respecte d'aquells que no hi tenen accés. D'altra banda, també indiquen la preocupació manifestada pels autors per la

---

empresarial, que genera riquesa i com a improductiu el consum familiar, sovint considerat sumptuós i irracional. No obstant això, altres autors assenyalen que la frontera no és tan clara.

distribució de la remesa financera, focalitzant l'anàlisi sobre els factors que incideixen en la inversió de caire productiu. En aquesta haurien observat com és la migració de llarga duració i el manteniment de la família separada la que garanteix un flux constant de remeses vers el lloc d'origen i el sosteniment de projectes productius. També, assenyalen la introducció amb èxit al mercat laboral de destí, l'existència d'oportunitats en la localitat d'origen i les seves tradicions productives com a elements bàsics per aquest tipus de projectes.

D'altra banda, la remesa social es refereix al moviment d'idees, habilitats, coneixements i valors. El que serien moviments de naturalesa immaterial en forma de capital humà o capital social. Per Giménez et altri (2006, 31) la remesa social esdevé un llaç social de solidaritat, reciprocitat i obligació que vincula la relació entre parents i amics a través de fronteres. Seria una transmissió constant en la circularitat. En la seva transferència de capital humà els autors posen l'èmfasi en l'adquisició d'una preparació i experiència laboral per part dels immigrants en la seva estada al país d'origen. D'aquest fet en sorgiria la transferència de coneixement en origen i les informacions sobre altres maneres d'organitzar la vida social. Serà aquest àmbit en el qual es comença a parlar dels immigrants com a agents de canvi. Respecte a la transferència de capital social, incideixen en la definició encunyada per Bordieu i Wacquant al 1992 segons la qual aquest és la "suma de recursos, reals o virtuals, que un individu o grup acumula en virtut de la possessió d'una xarxa duradora de més o menys relacions institucionalitzades de coneixement mutu i reconeixement". En funció d'aquesta aportació de l'aplicació del capital social en l'àmbit de la remesa social parlaran de com aquest està construït sobre la base d'obligacions i expectatives mútues, normes de reciprocitat, confiança i solidaritat. Serà, així, un mecanisme per establir llaços i vincles entre els immigrants i els llocs on transcorre la seva vida, posseint la facultat d'explicar com té lloc la transferència de capital financer. Per exemple, en funció de les identitats ètniques, nacionals o locals. És a dir, en l'àmbit de construcció de mecanismes de pertinença, de confiança i solidaritat a través de les fronteres.

Per una altra banda, l'aspecte del desenvolupament comunitari que destaquen els autors

rau en l'associacionisme immigrant en destí i en la realització de projectes de desenvolupament comunitari on origen mitjançant organitzacions que possibiliten la transferència col·lectiva. L'objectiu d'aquestes associacions d'immigrants seria la millora de les condicions de vida dels seus membres invertint en infraestructures, educació i projectes cooperatius. En el sí d'uns organismes plenament transnacionals el finançament prové tant de les remeses dels propis membres com d'ONG's i entitats públiques i el seu impacte s'ha de remetre als beneficiaris, ja siguin immigrants o no. Així, apunten vers els efectes socioculturals i polítics col·lectius i individuals, en el sentit que en varies ocasions s'haurien produït fenòmens de competència a les comunitats locals, en el sí de processos de canvi en la posició social dels seus membres com a efectes de l'actuació immigrant¹⁶.

A jutjar per l'aportació de Giménez et altri (2006) l'element més estudiat del desenvolupament comunitari ha estat la dimensió política de la participació en aquests projectes. En aquest sentit, apunten vers les estratègies de pertinença i lluita per l'assoliment de drets a l'estat de receptor, així com la reproducció de marcs identitaris de referència en origen. Seria la transformació en els llocs d'origen, participant en la política local, en la presa de decisions per destinar la remesa, i en la formació noves autoritats polítiques.

En aquesta tessitura, tal i com afirma Liliana Suárez (2007, 7) s'hi inclouen algunes visions crítiques a la concepció dels espais transnacionals com a espais emancipadors. Segons aquesta autora, en el sí del transnacionalisme s'hi han conceptualitzat pràctiques dels immigrants com a camps de possibilitats d'agència social i, fins i tot, espais considerats de globalització alternativa o des de "baix". Aquestes han estat el blanc d'algunes crítiques, ja que les pràctiques dels immigrants com a formes de "resistència" al capitalisme global han menystingut els factors estratificadors històrics, polítics, econòmics, geogràfics o familiars que situen als actors en una posició socials de la qual parteixen. És a dir, l'àmbit de les relacions de poder i de desigualtat enfront de la naturalització de les xarxes en vincles horitzontals:

---

¹⁶ Per aquest tema es refereixen, sobretot, al treball de Goldring (2003).

“Otra cuestión es la relación entre las redes y una determinada visión romántica de las mismas como estrategias de resistencia de los dominados. Si bien es cierto que ciertos análisis sofisticados de redes incluyen la estratificación socioeconómica consistentemente, en general se tiende a presentar relaciones entre “iguales” y formas de “reciprocidad” de manera demasiado precipitada. En el Ecuador, por ejemplo, las formas tradicionales de reciprocidad andina que se reproducen (o no) en el campo migratorio transnacional más que asumirse deben explicarse. En otras ocasiones, por sobre la apariencia de reciprocidad encontramos más bien estructuras históricamente arraigadas de clientelismo y patronazgo. Equiparar todas bajo una misma categoría analítica además de reduccionista puede ser una instrumento eficaz y en ocasiones perverso en manos de quienes tienen poder para manejar presupuestos y diseñar herramientas de “ayuda” al “migrante” en su desarrollo de origen” (Suárez Navaz, 2007, 12).

Com indicava, el retorn també ha estat un aspecte emergent en la relació entre migració i desenvolupament. Segons Giménez et altri (2006) el retorn dels immigrants ha estat una iniciativa sovint maquillada en l'ajut al desenvolupament en algunes polítiques estatals i s'ha vist com a imprescindible pel desenvolupament. Apunten vers la idea de que pels estudis de transnacionalisme el retorn es considerant, no com el final del cicle, sinó com la part central, ja que és l'immigrant que ha estat fora qui incideix en els usos de les remeses. Traslladant-nos en el context espanyol, la qüestió del retorn en alguns projectes ha estat problematitzada com a conseqüència de que no esdevé una garantia de condicions de vida, futur i expectatives, ja que seria tornar a un sedentarisme sense horitzons que no es correspon amb la funció d'agent econòmic exercida per l'immigrant (Gómez Gil, 2005).

2.2.2) El sorgiment del codesenvolupament

En aquest context de pràctiques transnacionals realitzades pels immigrants i de vinculació entre els estudis migratoris i els estudis sobre desenvolupament comunitari, s'hi ha d'ubicar l'aparició en escena del codesenvolupament. Aquest ens ve acompanyat d'una

certa ambigüitat i indefinició, ja que sovint es plateja si és un concepte, un tipus de política o fins i tot si és una moda en les agendes de les pràctiques de cooperació al desenvolupament. Segons Almudena Cortés (2005) el concepte de codesenvolupament es caracteritza per ser polisèmic i per estar instrumentalitzat per diferents actors socials com l'estat, les ONG's o la societat civil, les quals es corresponen als actors públics i privats que en duen a terme una praxis.

La seva aparició es produeix en un moment de reflexió en la cooperació al desenvolupament i en els estudis migratoris, essent el primer cop que va emprar-se al 1985, en el col·loqui de la Universitat de Lovaina. A "*Les assises du codéveloppement*" es va proposar l'ús d'aquest concepte per referir-se a un repartiment de responsabilitats i recursos entre països del Nord i del Sud (Cortés, 2005, 9).

Tal i com he indicat unes línies més amunt, fou a França on el nexa migracions i desenvolupament des d'una perspectiva transnacional va ser pioner a Europa en estudiar la participació dels immigrants en projectes de desenvolupament comunitari en origen. D'aquesta manera, segons Cortés (2009) les primeres investigacions en codesenvolupament van venir de la mà de les associacions *Migration et Développement* o el *Group du recherche de developement Rural* (GRDR) a principis dels 80. A Espanya es van dur a terme mitjançant el Grup de Recerca i Actuació amb Minories culturals (GRAMC) i el *Programa Migración y Multiculturalidad* de la Universidad Autónoma de Madrid (UAM). D'aquí en sorgeixen les primeres reflexions i disseny d'alguns programes.

Varis autors han fet incidència en com les primeres experiències de codesenvolupament van estar al marge del reconeixement polític. També han apuntat vers un context d'aparició formal del concepte marcat per unes determinades orientacions en les polítiques migratòries (Giménez et altri, 2008), (Cortés, 2005) i Gómez Gil (2005).

A jutjar per les afirmacions d'Almudena Cortés (2005) la irrupció del codesenvolupament es produeix en un moment d'increment del control fronterer i dels fluxos migratoris, així com de l'aplicació de mesures restrictives en la gestió migratòria a nivell europeu. És dir, la noció formal de codesenvolupament va irrompre vinculada a la política migratòria. Si abans dels anys 70 a Europa la migració era concebuda com a necessària, a partir del 1973

es van imposar les opcions del tancament de fronteres. D'aquesta manera, als anys 80 hi havia 3 eixos en les polítiques migratòries: la limitació de l'accés, les polítiques d'integració i la reformulació de la cooperació amb els països d'origen. Fins als anys 90 va haver-hi un contrast entre dues tendències: una que apuntava vers la flexibilitat i el diàleg entre la UE i les zones d'origen, i una altra que va orientar-se vers l'enduriment i el tancament de fronteres.

El cas francès és el més destacat per l'autora ja que ha estat l'estat impulsor del codesenvolupament des de l'àmbit institucional governamental. Fou durant l'administració de Chirac en que es va forjar un enduriment migratori mitjançant les Lleis Pasqua, el qual va coincidir amb diversos episodis de tancaments i lluites dels "sains papers" i grans movilitzacions socials. Segons l'autora en aquest context es va produir, a més, l'aparició del grup d'extrema dreta Front Nacional dirigit Jean Mari Le Pen, en mig de gran debats electorals sobre els afers migratoris. No obstant això, al 1997 Lionel Jospin va guanyar les eleccions i, a nivell migratori, va desmuntar les Lleis Pasqua encarregant al sociòleg Sami Naïr l'orientació d'una nova política migratòria.

Fruit d'aquest canvi, va sorgir per primer cop la noció de codesenvolupament i la vinculació entre migracions i polítiques de cooperació al desenvolupament. Així, a la Missió Interministerial "Migració/Desenvolupament", la qual depenia del Ministeri d'Assumptes Exteriors francès, Sami Naïr va encunyar aquest concepte al 1997. La idea principal que perseguia l'eurodiputat francoargelí amb la seva proposta era la d'integrar immigració i codesenvolupament de tal manera que els dos països obtinguessin un benefici mutu dels fluxos migratoris. Bàsicament, anava orientat en que els països d'enviament no hi perdessin, de tal manera que els immigrants que venien a treballar a Europa serien formats com a agents econòmics el quals, amb posterioritat, aplicarien projectes als seus llocs d'origen, creant desenvolupament. Segons Cortés (2005, 11) aquest feia referència al caràcter seqüencial del concepte, en el sentit de que en un principi les iniciatives dels immigrants vers els seu país d'origen eren de tipus individual, però cada cop era més nombrós el reforç d'aquests en associacions d'immigrants així com l'orientació de l'Estat i dels organismes internacionals vers sostenir i promoure aquestes iniciatives.

Dins aquesta lògica, van aparèixer els convenis de codesenvolupament, els quals eren l'instrument on s'hi determinaria la relació entre els països de recepció i els d'emissió. Es va possibilitar, així, la mobilitat en un marc legislatiu (visats, contractes, contractes de pràctiques beques...) en el sí d'una participació institucional que donaria suport a projectes on participessin els immigrants. La idea requeia en el sorgiment d'iniciatives, fruit de la relació establerta entre immigrants i societat, les quals serien finançades mitjançant els microcrèdits (Cortés, 2008, 11).

S'ha d'assenyalar com des de l'esquerra francesa tal proposta va esdevenir el blanc de nombroses crítiques sobretot pel seu vincle amb el control dels fluxos migratoris i la cooperació al desenvolupament als països d'origen, així com per l'èmfasi en el retorn dels agents de codesenvolupament.

Al respecte, trobem diferents opinions sobre una proposta que ha esdevingut força controvertida. Per exemple, Cristina Gómez Johnson (2007, 553) apunta en com aquesta pren com a teló de fons la qüestió de si el desenvolupament frenaria els fluxos migratoris, ja que seria l'objectiu més visible de l'aplicació d'aquesta proposta. L'autora, concep la proposta de Naïr com un activitat econòmica, que es basa, en el pla ideal, en el benefici mutu, ja que pretén un intercanvi en condicions d'igualtat i benefici per les dues societats. L'immigrant juga un paper en el desenvolupament del seu país d'origen i es converteix en un vector de desenvolupament, ja que el fruit del seu treball al país receptor és invertit com a remesa en activitats de caire econòmic.

Per la seva banda, Hernández i Suárez Navas (2004) ens indiquen els eixos del programa:

- 1) Formació de quadres professionals al país receptor per fomentar un impuls empresarial de cara al retorn d'aquests,
- 2) Assessorament de projectes
- 3) Promulgació de convenis de cooperació bilateral,
- 4) Mobilitat controlada i
- 5) Facilitat del retorn.

En una proposta que les autores entreveuen com a etnocèntrica, Naïr fa referència a les avantatges de l'exportació de valors occidentals:

“Sami Naïr planteja que el codesarrollo añade “a la sola dimensión de las transferencias de bienes y recursos financieros, la posibilidad de difusión en los países de origen de las

normas y valores democráticos experimentados en Francia” (...) “La cultura empresarial se vuelve así una condición *sine qua non* del desarrollo. A partir de los microproyectos es posible favorecer la expansión de esta cultura y liberar energías innovadoras a los países de origen (Nair, 1997, 6)” (citada a Hernández i Suárez-Navas (2004, 9).

En aquest sentit, esdevé interessant apuntar vers el tall etnocèntric que apareix en aquesta proposta. Si ens ubiquem en la perspectiva de l'antropologia del desenvolupament se'ns presenta l'oportunitat de copsar aquestes propostes com una tendència més en els discursos sobre la modernització i el desenvolupament. Tal i com ha afirmat Arturo Escobar (1999) el desenvolupament respon a una invenció realitzada amb posterioritat a la II^a Guerra Mundial segons la qual es dividia el món en desenvolupats i subdesenvolupats, i apareixia el 3er Món com a construcció social que havia d'assolir els nivells de creixement i organització econòmica propis de les democràcies occidentals¹⁷. És el que anomena com a horitzó unilineal del desenvolupament, entès com a projecte modernitzador únic. Segons aquest autor, tot i la problematització del concepte durant els anys 70 i les constants reformulacions i orientacions dictades en les agències internacionals, el problema de fons recau en la persistència de la concepció dual i dicotòmica i el quasi inexistent replantejament d'aquestes qüestions en la implementació dels projectes de desenvolupament. Partint d'aquesta crítica, l'aparició del codesenvolupament en l'escena de les polítiques de cooperació internacionals no deixa d'estar immers en aquesta lògica.

Posicionades en la crítica a l'etnocentrisme que es deriva de la proposta de Nair i parafrasejant a Arturo Escobar, Hernández i Suárez Navas (2004) assenyalen les

---

¹⁷ Segons Escobar (1999) el desenvolupament com a concepte problemàtic apareix qüestionat a partir dels anys 70, pels seus trets d'etnocentrisme i tecnocentrisme estretament vinculats en la construcció del “3er Món”, com a zona a desenvolupar mitjançant les intervencions d'experts a diferents territoris. En la vessant política, aquest fou el moment de la creació del vast aparell encarnat en les institucions de Bretton Woods: el Banc Mundial (BM), el Fons Monetari Internacional (FMI) i l'Organització Mundial del Comerç (OMC) (Escobar, 2005, 19). En relació a la praxis antropològica, Escobar ens assenyalava també, que, després del fracàs dels enfocaments verticalistes econòmics que van derivar-se de la intervenció sota aquest model, va incrementar-se l'orientació vers la pobresa, la professionalització de les intervencions i institucionalització de l'Antropologia, incrementant-se als anys '90 el nombre d'antropòlegs i d'ONG's (Escobar, 1999, 44-45). Coincidint amb l'època d'aplicació dels Plans d'Ajustament Estructural (PAE's), en el sí del gir neoliberal a partir dels anys '80.

implicacions que es deriven de treballar en un camp marcat per les institucions polítiques: la renúncia al pensament crític i l'assumpció dels discurs de l'agència contractant, en forma d'una de reciclatge i maquillatge dels vells discursos modernitzadors.

Per una altra banda, les veus més crítiques han assenyalat com, en la posta en marxa de la proposta de Naïr, s'ha emprat l'ús de la cooperació internacional amb l'objectiu de disminuir la migració. Mosangini (2007) ens indica com s'enllaça el control dels fluxos migratoris i el suport al reton. Segons aquest autor, Naïr defineix flux migratori com a perill per França. És a dir, una concepció de la migració com a problema i el codesenvolupament com a solució. L'objectiu no passaria per frenar les causes de la migració, sinó controlar l'accés al mercat laboral i generar una estructura per assegurar una màxima rendibilitat de la mà d'obra. En el que aquest considera com una política instrumental en funció dels interessos de França, s'empra una noció que divideix els immigrants en bons i en dolents. A saber: els primers sota control i empleats laboralment, i els segons els irregulars.

Tot i les crítiques rebudes, sobretot a França, la proposta de Naïr va donar el salt a nivell supraestatal. Fou en el Consell Europeu de Tampere al 1999 on es van intentar regular algunes de les principals línies que més preocupaven a nivell de gestió migratòria comuna europea. Així, s'havien de fer compatibles els principis democràtics europeus, estatus dels refugiats, la política comuna de lliure circulació amb una política global d'immigració que, tot i rebutjar la idea "d'immigració 0" requeria d'un tancament fronterer. Per aquest motiu, va optar-se la regulació dels fluxos en funció de cada país. A Espanya, aquesta regulació ha vingut marcada pel programa GRECO (2001-2004), el qual presenta apartats concrets de codesenvolupament i gestió de fluxos migratoris (Cortés, 2008, 12-13)¹⁸.

En aquest context polític, podem observar dues dimensions en els significats del codesenvolupament. Per tal de descriure-les amb major detall em serviré de la distinció i les propostes que duu a terme Cortés (2008) ja que presenten un potencial explicatiu de cara a abordar el fenomen de la contractació en origen a Lleida i l'aplicació de projectes de

---

¹⁸ En els següents capítols es tractarà amb més detall el marc polític i jurídic dels acords de regulació de fluxos i els seu nexa amb les polítiques de cooperació al desenvolupament i el control de les fronteres.

codesenvolupament, en el marc de la proposta empresarial de la Unió de Pagesos i la seva fundació, Pagesos Solidaris.

La primera dimensió a la que es refereix l'autora es fonamenta en el transnacionalisme i el control dels fluxos amb l'objectiu de dur a terme un ordenament mitjançant diversos tipus d'acords entre estats. Segons l'autora la idea basa la seva existència en un conjunt d'actuacions multilaterals per coordinar accions en torn als controls fronterers, l'ajuda al codesenvolupament i la reubicació de l'ajuda als llocs d'origen. Els objectius passen per desplaçar la lluita contra la immigració il·legal als països emissors i poder seleccionar i reclutar mà d'obra en funció de les necessitats dels països receptors. Mitjançant aquests acords, els estats, ja sigui tan a nivell central com a nivell local, creen una xarxa d'influències i internacionalitzen les seves competències. Per la seva banda, també implica una transnacionalització del sector empresarial. És a dir, el mercat laboral segmentat traspasa les fronteres nacionals per reclutar mà d'obra. Es selecciona en origen i es forma la mà d'obra, implicant una presència de l'acció exterior empresarial en origen. Segons l'autora seria l'àmbit dels mercats laborals extraterritorialitzats. Un altre dels objectius indicats es refereix al disseny de polítiques encobertes de retorn voluntari. Segons Cortés (2008), aquesta dimensió caracteritza al codesenvolupament com un instrument que permet transcendir fronteres i transnacionalitzar els interessos de l'estat i regular els fluxos. Tal i com veurem més endavant, el fenomen migratori es desplaça vers la política de cooperació al desenvolupament i les relacions exteriors.

Per l'altra banda, la segona dimensió que ens apunta, fa referència al transnacionalisme protagonitzat directament pels immigrants i les seves xarxes. És correspon al dels estudis de les xarxes migratòries i al del paper dels immigrants com a agents de desenvolupament als seus països. En aquesta dimensió es produeix una novetat que ens ressalta l'autora: la juxtaposició de dues xarxes ja existents. Les dels immigrants i les de la cooperació al desenvolupament. En aquest àmbit, on hi ja hi existeix una estructura consolidada de cooperació al desenvolupament entre Espanya i els països en origen, es fan coincidir migració i cooperació. Indica com molts projectes han emprat les relacions de desenvolupament prèvies i com les organitzacions (ONG's i administració) incorporen a

les associacions d'immigrants i les seves xarxes informals.

Per aquest motiu, Cortés (2008, 22-23), formula una proposta que es basa en l'existència de tres nivells de codesenvolupament: 1) El codesenvolupament "des de dalt", promogut per l'Estat amb l'objectiu de controlar els fluxos migratoris i l'entrada al mercat laboral, i incentivar el retorn, 2) el codesenvolupament "des de baix" practicat per les associacions d'immigrants o d'un mode informal i 3) "des del mig", on es mescla control polític i espai emancipador i on s'interrelacionen xarxes immigrants amb xarxes de cooperació al desenvolupament. És la incorporació d'allò informal en allò institucionalitzat. (Veure quadre 1)

Resulta interessant destacar com el nivell intermig es correspon a pràctiques transnacionals que es torben a cavall entre el codesenvolupament "des de dalt" i el codesenvolupament "des de baix". Segons l'autora es participa així tan de processos de dominació i desigualtat, com de pràctiques emancipadores i renovadores. En aquests processos els actors apareixen atrapats en diferents tensions, com a conseqüència de trobar-se en fortes asimetries de poder i impulsar aquest nou tipus de pràctiques. L'àmbit intermedi apareix, per aquest motiu, amb un bon nombre de referències i representacions ambigües sobre els immigrants i sobre la seva participació en el desenvolupament. També es caracteritza en el fet d'interactuar amb processos estructurals i instrumentals com la captació de fons internacionals¹⁹.

En referència a aquest espai intermig, l'autora reprèn la teoria transnacional i la qüestió de la implicació dels immigrants en projectes de desenvolupament comunitari incidint en com es crea un espai transnacional. Pel cas espanyol, indica la doble posició de les associacions i dels seus objectius. Parla, així de la lluita per la representació dels col·lectius en el país de destí i el manteniment dels vincles a les zones d'origen, essent accions que s'emmarquen en una incidència política. Els col·lectius d'immigrants i les associacions es corresponen a grups organitzats prèviament que continuen la seva trajectòria de lluita en destí i que alhora exerceixen una pressió política i una reivindicació dels seus drets i

---

¹⁹ Per la seva banda, Cortés (2008) proposa resseguir aquest àmbit intermig ja que considera que obra noves línies d'investigació en la seva comprensió i aparició històrica. Es pot notar com en la present investigació s'ha platejat analitzar el projecte de codesenvolupament de la UP com un fenomen "des de dalt", tot i que pot presentar elements de l'àmbit intermig.

ciudadania. En aquest sentit, el codesenvolupament construeix camps socials transnacionals que l'autora anomena en termes d'arena política alternativa.

Tal i com hem assenyalat més amunt, la crítica als espais emancipadors pot incloure's en aquesta visió d'alternativitat. És a dir, si bé hi han projectes "des de baix" que compleixen aquestes característiques de lluita social, tal i com ha indicat Cortés (2008), el codesenvolupament no deixa de ser un concepte amb llums i ombres. Així, pot presentar un potencial transformador, però no deixa de ser una altra tendència etnocèntrica en les polítiques de desenvolupament internacionals, fortament vinculada a una praxis política concreta. També, s'ha indicat l'efecte per l'immigrant, ja que assumeix una responsabilitat com agent amb una missió a dur a terme: desenvolupar el país, tot i que aquesta és una tasca social que li pertoca a l'Estat, un context de desaparició del seu paper social com a fruit de l'aplicació de fórmules neoliberals (Gómez Johnson, 2007, 559). Per la seva banda, Mosangini (2007) insisteix en com persisteix la idea del retorn i del control del fluxes migratoris, així com la indefinició teòrica del concepte. Segons l'autor, aquest apareix normalment vinculat a un projecte de caire o interès polític i esdevé més una moda que un concepte teòric, les pràctiques del qual es troben encara en el camp experimental²⁰. Per la seva banda, Gomez Johnson (2007) apunta com l'aplicació del codesenvolupament a Espanya s'ha dut a terme d'un mode centralitzat i institucional, on la participació d'immigrants i llurs associacions ha brillat per la seva absència.

---

²⁰ Hernández i Suárez-Navas (2004) assenyalen la similitud amb l'eclosió de formes alternatives de desenvolupament a Amèrica Llatina en la dècada dels '90 (etnodesenvolupament, co-participació, etc).

Quadre 1:

ELEMENTS CARACTERIZADORS DE LES DEFINICIONS DE CODESENVOLUPAMENT			
Significats	Actors	Objectius	Localització
Control de les fronteres	- Organització Internacional de les migracions (OIM) - Unió Europea (UE) - Estats nacionals i governs centrals - Mercat laboral: organització d'empresaris i sindicats - Sistemes de cooperació al desenvolupament	- Impedir l'arribada de més immigrants - retorn - Reclutar mà d'obra en origen - (Directament) Reduir la migració	- Des de dalt
Cooperació al desenvolupament i migració	- Unió Europea (UE) - Govern dels estats en tots els seus nivells territorials: central, regional i local - Organitzacions privades: sindicats, ONG's i xarxes d'ONG's en els punts d'origen i de destí dels immigrants. Associacions d'immigrants en els punts d'origen i destí, xarxes migratòries i famílies transnacionals - Esglésies: catòlica i altres denominacions religioses - Universitats i instituts de formació	- Eliminar els elements que generen pobresa com a causa de la migració - (indirectament) Frenar l'arribada de més immigrants. "Cooperar per a que no vinguin"	- Des de dalt - Des del mig
Accions de desenvolupament comunitari, incidència política transnacional	- Administracions regionals i locals - Organitzacions privades: sindicats, ONG's i xarxes d'ONG's als punts d'origen i destí dels immigrants. Associacions d'immigrants en els punts d'origen i destí, xarxes migratòries i famílies transnacionals - Esglésies: catòlica i altres denominacions religioses - Universitats i instituts de formació	- Incentivar el canvi social en el marc del desenvolupament global transnacional - Tothom hi guanya	- Des del mig - Des de baix

Font: Cortés (2008, 23)

2.2.3) Exemples de transnacionalisme i inversió de la remesa

L'objectiu d'aquest apartat és mostrar alguns exemples de codesenvolupament "des de baix" amb l'especificitat de que són propostes de gestió de la remesa emergides en el sí de les comunitats en origen i que no es corresponen al moment d'aparició formal del codesenvolupament. Em centraré en varis casos estudiats des de la perspectiva del transnacionalisme, en els quals la iniciativa prové de les organitzacions d'immigrants o dels governs locals en origen, que poden ser ubicats en les experiències "des de baix" i que, des del meu parer, es corresponen a experiències de transnacionalisme i inversió de la remesa a les comunitats d'origen prèvies a l'aparició formal i institucionalitzada del codesenvolupament. Així, em referiré als immigrants indígenes mexicans i als immigrants que van ser empleats al sistema de treball migratori analitzat per Burawoy: el *Programa Bracero*. També a experiències sorgides a El Salvador, Marroc i Filipines.

Com a exemple d'aplicació de la remesa financera i la remesa social en el camp transnacional les observacions de Kearney (1990, 1996), VanWey, Tucker i Diaz McConnell (2005) i Barabas (1999) ens aproximen a la qüestió de les estratègies de resistència, lluita política i reafirmacions identitàries en els processos migratòries dels treballadors immigrants indígenes mexicans.

El paper que juga la migració en mantenir un bon nombre de comunitats indígenes mexicanes ha motivat un bon nombre d'estudis en la teoria transnacional, en els quals es tracta el paper de la remesa des de diferents perspectives. Així, per una banda, trobem estudis que s'han centrat en els aspectes negatius, en el sentit de que el "síndrome immigrant" hauria conduït a una dependència dels membres de les comunitats respecte els ingressos foranis, i on la remesa s'hauria invertit en la satisfacció de les necessitats de consum Kearney (1986). Per contra, altres autors, com VanWey, Tucker i Diaz McConnell (2005), intenten transcendir aquesta visió pessimista de les dècades dels anys 70 i 80 per centrar-se en el paper de la remesa en la infraestructura productiva, capital humà, maquinària agrícola o petits negocis, fet que hauria estimulat la formació de mercats locals i regionals.

En observar com s'inverteix i es genera economia, la hipòtesi de treball que presenten aquests autors fa referència al paper de l'organització i la fortalesa comunitària. En un estudi centrat en 4 comunitats zapotèques a Oaxaca (Mèxic), ressalten que el dinamisme econòmic respon a un procés endogen: a una organització comunitària més forta, més inversió de les remeses en projectes comunitaris i més obligatorietat dels immigrants en la col·laboració i finançament dels *tequios*.

Com a aspectes més destacables de la proposta dels autors trobem les reflexions en torn al sistema d'*Usos y Costumbres* oaxaqueny com a ús estratègic per frenar la migració mitjançant l'aplicació dels lligams comunitaris del *tequio* i els sistema de càrrecs (s'intentaria canalitzar la fuga de mà d'obra ja que s'entén que els individus desitgen rendes i més estatus social, i per aquest motiu abandonen les comunitats). També, la qüestió de la transnacionalitat: com les comunitats d'origen proporcionen ajuda al seus membres el lloc de destí. Dit d'una altra manera, s'afirma que els immigrants de comunitats més organitzades tenen una tendència a l'associacionisme polític, el qual contribueix al desenvolupament local mitjançant els seus propis recursos.

Finalment, val la pena mencionar algunes idees més, a saber: a més de l'organització comunitària, s'observa la creació d'empreses pròpies destinades a un maneig autogestionat dels recursos naturals (fusta, sobretot) i com els lligams i els llaços comunitaris, a pesar de la sobrecàrrega per als immigrants, ha aportat beneficis per la comunitat, ha mantingut els recursos naturals i les infraestructures locals conferint estatus als seus membres. Així, els autors parlen de reforçament ètnic, identitat comunitària i acció col·lectiva. També, de manteniment dels llaços comunitaris i dels sentiments de pertinença entre diferents generacions d'immigrants a nivell transnacional, com a aspecte no únicament econòmic del vincle entre els immigrants i la comunitat (VanWey, Tucker i Diaz McConnell, 2005).

Entrats al camp de l'etnicitat, un cas emblemàtic que ens ajuda a encaixar la qüestió de la territorialitat, la migració i els moviments ètnics el trobem en el processos de revalorització identitària viscuts pels immigrants indígenes mixtecos al nord de Mèxic i a EUA estudiats per Barabas (1999) i Kearney (1990, 1996).

Barabas (1999) ens parla de com la frontera, amb els perills i ambigüitats que comporta creuar-la, esdevé un espai liminal en el qual la mobilitat espacial, les xarxes de parentiu, l'ajuda mútua, la supervivència i la reproducció econòmica construeixen noves configuracions culturals. En aquest espai migratori liminal i en les rutes de migració laboral, la migració indígena mixteca va viure un procés reetnicització a través de connectar el món local d'origen amb els nous territoris transnacionals. D'aquesta manera, l'autora afirma que degut a la porositat de la frontera, la territorialitat mixteca ha arribat fins a Califòrnia. És a dir, a través dels territoris d'itinerància s'entra a formar part d'una comunitat transnacional.

En relació a aquest aspecte, Kearney (1990, 1996) ens parla d'un increment de la consciència ètnica i de l'activisme polític, on l'ètnicitat esdevé la punta de llança d'un estat de resistència activa a les condicions que se'ls imposava als immigrants indígenes, amb la introducció al mercat laboral capitalista. Així, davant dels condicions d'explotació i racisme viscudes tant a les grans ciutats mexicanes com a la frontera o a EUA, es va respondre amb la creació d'associacions mixteques i sindicats de treballadors. Aquestes organitzacions prenen com a objectiu vincular la realitat d'origen a amb la de destinació, mitjançant el foment de projectes de desenvolupament, convenis d'exportació d'artesania i la defensa laboral i legal dels immigrants als dos països. Barabas (1999) i Kearney (1990) es refereixen, a més, en com en l'aspecte econòmic i polític participaven, mitjançant les remeses, als projectes productius locals i al sistema de càrrecs, fet que va conduir a reactivar les xarxes de reciprocitat i d'economia del do a nivell transnacional.

Segons els autors, amb la creació d'aquests circuits, va forjar-se una cultura migratòria innovadora que va estandaritzar variants de la cultura local en forma d'una cultura mixteca genèrica, que ha tingut uns efectes de demostració a nivell local. D'aquesta manera, aquest procés es vist com una contribució a la gestació d'identitats supralocals a Oaxaca i com un avenç a la desintegració territorial ètnica.

Per la seva banda, Kearney (1996) es submergeix més en aquest procés, i ens indica com l'activisme en la defensa dels Drets Humans ha estat l'aglutinador dels diferents grups mixtecos immigrants. Assenyala com no fou fins al final de l'itinerari de migració, on les

diverses experiències vivencials (des de les lluites camperoles i la participació al moviment magisterial a Oaxaca, passant pel treball al camp i el sindicalisme a la frontera amb EUA, el treball ambulant a les grans ciutats i l'agroindústria i els servis a EUA) podien escapar del control social de l'estat mexicà. En el que Kearney (1996) emmarca en un moviment etnopolític d'un grup subaltern i inferioritzat respecte a uns grups hegemònics, l'increment de la consciència de classe i els sentiment de pertinença van confluir en organitzacions altament polititzades, les quals va exercir una notable pressió i un desafiament a l'estat-nacionals de Mèxic i d'EUA. Així, aquesta resignificació ètnica va irrompre en l'oposició i el conflicte i com una forma d'autodefensa, aportant un capital simbòlic i social que obria un espai cultural. D'aquesta manera, les comunitats podien exercir la defensa dels seus drets com a pobles i com a immigrants treballadors indígenes i estrangers, mitjançant el drets humans com a nexa unificador (Kearney, 1996, 171-175).

Una altra experiència mexicana la podem trobar en els clubs d'immigrants zacatecos (de Zacatecas, Mèxic) a EUA. Gómez Johnson (2007) ens presenta el cas mexicà com un èxit en codesenvolupament, degut a que constitueix un exemple de participació de les comunitats. Es centra en les experiències de transnacionalisme viscudes pel immigrants mexicans contractats en els *Programa Bracero México-EUA* als anys '50-'60, els quals van organitzar-se al país de destí per tal d'escapar al control i el domini "des de dalt", i donar una resposta a les dificultats d'integració derivades de l'establiment a Estats Units. Així, en un fenomen que anomena politització dels espais transnacionals ens assenyala dos actors fonamentals: les associacions de zacatecos i l'estat mexicà. Les primeres, organitzades en xarxes socials transmissores d'aspectes culturals i valors mexicans, van participar en la vida política mexicana exercint influència en la vida a les comunitats. És dir, com a actor social van enfocar-se en la lluita per l'homogeneïtzació dels drets socials en destí, i van incrementar la seva presència en la presa de decisions en origen. Així, en funció de les prioritats de cada projecte migratori, van començar a invertir les remeses en infraestructura i a detentar una influència en la vida de les comunitats, derivada de la promoció de la millora de les condicions de vida mitjançant la transferència de la remesa. El segon actor, el constitueix l'estat mexicà, el qual en prendre consciència del paper

econòmic dels immigrants, va promocionar aquestes pràctiques mitjançant programes. D'aquesta experiència, l'autora en destaca com aquestes associacions han jugat un paper de promoció del desenvolupament en un context de desaparició del paper social de l'estat. No obstant, assenyala, també, que quan són els immigrants els que controlen els futurs projectes i el govern n'és tan sols un actor més -no un promotor- incrementa el nivell de satisfacció comunitària. (Gómez Johnson, 2007, 568).

Quelcom similar succeeix en algunes experiències a El Salvador i a Marroc. Rhina Cabezas y Marta Carballo (2007) ens mostren la tasca de les HTA (Home Town Associations), organitzacions d'immigrants salvadorens a Washington, com un instrument de codesenvolupament degut a la tasca de cooperació i ajuda humanitària a les comunitats d'origen. Al igual que en el cas mexicà, les HTA van enfocar-se en funció de les necessitats d'origen. A través de la xarxa relacional, es van gestionar les remeses mitjançant una inversió en l'activitat agrícola. Tot i que les autores assenyalen l'èxit de l'experiència, ja que amb els anys s'ha incrementat la inversió i el nombre de projectes, tal experiència constitueix una pràctica enfocada en la microempresa i la maximització del benefici.

D'altra banda, fent un gir cap a Marroc, m'interessa destacar dos casos descrits per Joan Lacomba (2004) on se'ns reitera el paper de la remesa, com a efecte de la migració en un context de desaparició del compromís social de l'estat. Si bé en un principi ens destaca com aquesta posseeix el poder d'incrementar el consum de les famílies i la construcció de vivenda, la cultura associativa ha generat projectes que han despertat fins i tot d'interès del BM. Aquest és el cas de l'associació Ait Iktel de Marrakech la qual va iniciar un projecte que sorgia d'una iniciativa de les dones d'una comunitat rural, enfocada a la construcció de pous en una forma de gestió comunitària, la Jem'a. Veient en la "tradició" un instrument de coneixement local, la població immigrada de la regió rural van començar a invertir un tipus d'infraestructura que es gestionava per consens. D'aquesta manera, cal destacar com, amb l'increment de l'escolarització i del benestar, s'hauria complert la satisfacció de necessitats. Respecte a altres experiències sorgides en el sí d'organitzacions d'immigrants marroquins a Europa, Lacomba (2004) assenyala les d'alguns sindicats de treballadors, com per exemple les del citat *Migrations et Developpement* de Marsella, en que

s'ha invertit en activitats que generessin una participació comunitària. Per exemple, en cooperatives i petites empreses, les quals sota una gestió col·lectiva haurien creat llocs de treball.

Amb la intenció de vincular la immigració i les comunitats econòmiques alternatives, em serviré del suggerent article de Gibson-Graham (2004) com a últim exemple. Des de la perspectiva crítica del postdesenvolupament i la recerca de comunitats amb experiències econòmiques diferents –allò invisibilitzat-, ens expliquen un estudi de cas a Filipines, on han intervingut amb els governs locals mitjançant la praxis de la investigació-acció. A jutjar per l'anàlisi, a l'illa de Bogol es produeix un fenomen de negociació i definició del desenvolupament a nivell local. L'especificitat de la regió recau en que és una zona d'emigració ultramarina cap al continent asiàtic, on les empreses de contractació de treballadors, OWC's (Overseas Contract Worker's) treballen juntament amb ONG's locals com la AMC-Unland Kabayan. Aquesta última es dedica a fomentar la inversió de la remesa en negocis familiars a l'illa, on el pes de la comunitat esdevé cabdal. L'aspecte més interessant consisteix en la coexistència de diferents formes de diversitat econòmica (treball capitalista i no capitalista, mercantil i informal), reciprocitats, ajuda mútua i treball no pagat/esclau. El problema bàsic del qual es deriva la seva intervenció, es fonamenta en com des de l'economia comunitària es cobreixen les necessitats de subsistència, però no altres necessitats com l'accés a salut i educació. Com a fruit del seu treball, les autores proposen una gestió de l'excedent (la remesa migratòria) mitjançant l'aplicació d'activitats cooperativistes, prenent com a exemple el model de la cooperativa de Mondragón a Euskadi. Un altre aspecte rellevant, que considero pertinent destacar, consisteix en que la proposta es basa en un procés de treball de camp en que s'interpel·len diferents actors socials de l'illa i s'intenta cercar una proposta negociada a nivell local, partint de la peculiaritat econòmica de la comunitat bogol.

CAPÍTOL 3

DE LA IL·LEGALITAT A LA CONTRACTACIÓ EN ORIGEN: CAPITALITZACIÓ AGRÍCOLA I MÀ D'OBRA IMMIGRANT A LA REGIÓ FRUITERA DE LLEIDA

En aquest capítol tractaré de submergir-me en el procés de capitalització de l'agricultura a Lleida partint d'una anàlisi històrica, per tal de mostrar les particularitats del mercat de treball agrícola local. Imbricant processos productius i processos socials veurem com la qüestió de la crisi de la petita explotació familiar i la mercantilització en funció de les regles del lliure mercat han configurat unes relacions laborals concretes, basades en processos d'assalarització i etnificació de la mà d'obra.

Cal destacar, a més, que el contingut d'aquest capítol es correspon la primera fase de la recerca i esdevé el punt de partida de les principals línies teòriques presentades en la investigació. D'aquesta manera, s'aniran proporcionant els diversos elements per tal d'entreveure en quina mesura s'han produït processos de substitució o complementarietat, i si estem en condicions de donar per vàlida la hipòtesi de la substitució de col·lectius en base a la seva procedència ètnica que va corroborar-se en el seu moment.

També, podrem copsar els diferents moments de conflictivitat en el món laboral agrícola i el paper que ha jugat el prejudici ètnic al camp de Lleida, així com donar llums del la regulació social de les campanyes fruiteres en els termes d'incrustació i autoprotecció social descrits per Polanyi (1989 [1944]).

3.1) La formació de la regió fruitera de Lleida i la crisi de la petita explotació agrícola

La formació de la regió fruitera de Lleida cal que sigui ubicada en el marc de la formació de l'agricultura intensiva mediterrània descrit unes línies més amunt. Després de la profunda transformació de les estructures agràries en el sí del model *desarrollista* del règim franquista, i l'enfocament vers el procés industrialitzador, la reestructuració del sector i el mateix procés de capitalització van tenir la seva especificitat regional a Catalunya i, concretament, a Lleida en l'acceleració de la industrialització. Dins la tònica estatal, el

camp va passar a ser un consumidor potencial dels productes industrials i va especialitzar-se, regionalment, com a proporcionador de productes en demanda ascendent sota la lògica dels nous patrons de consum i els requeriments del mercat.

En el sí d'aquesta dinàmica, el que s'ha anomenat com a revolució frutera de Lleida mereix ser analitzat com a un tipus d'adaptació de l'agricultura familiar catalana a la nova conjuntura, i a l'impacte posterior que va derivar-se de la fallida del model industrialitzador i la crisi energètica dels anys 70. En aquest sentit, a l'alt cost social de la política agrària franquista, s'hi va sumar un increment dels costos de producció en l'agricultura que es derivava, tal i com ja s'ha indicat, de la subordinació a un model de desenvolupament basat en l'alta tecnificació i la dependència vers un sistema de consum energètic no renovable i en crisi. Així, tot i que la mecanització i l'èxode rural van ser uns dels elements estructurals que han explicat l'abandó històric del camp, la nostra anàlisi focalitza en com la petita i mitjana agricultura van readaptar-se al mercat en forma d'especialitzacions sectorials, en un context d'erosió de les rendes, la disminució de la taxa de beneficis i la dependència exterior.

Per tal de submergir-nos en l'especificitat local d'aquest procés d'adaptació, em serviré de l'obra *Tierra, Estado y Capitalismo* de Víctor Bretón (2000), en la qual parteix de la tendència a l'engrandiment de les unitats de producció, l'alta capitalització i la intensificació del treball i dels recursos energètics, com a trets que han marcat la viabilització d'una agricultura familiar en condicions de dependència en la lenta inserció a l'economia de mercat.

Per tal d'estudiar el procés de capitalització de les estructures agràries de Lleida, l'autor proposa l'anàlisi de com conflueixen els factors irrigació, mecanització i estratègies de les unitats familiars de producció. En relació amb aquestes últimes, ens parla d'un procés de concentració de la propietat, d'un sorgiment de l'associacionisme en cooperatives empresarials i de l'assalarització i flexibilització de les relacions de producció. També, de la recerca d'alternatives laborals fora de la pròpia explotació -agricultura a temps parcial i integració vertical en grans empreses-.

Tal i com havia indicat Lladonosa (1980) la liquidació de la política autàrquica i la

normalització de l'agricultura van suposar la recuperació del procés d'especialització i capitalització congelat durant els 20 anys posteriors a la Guerra Civil (1936-1939), convertint Lleida en una de les àrees peninsulars més prosperes per l'agricultura familiar, dotada d'un nivell de mecanització similar al de les agricultures de Bèlgica o Suècia.

L'eix vertebrador d'aquest procés fou del reg i l'expansió de la superfície cultivada. La millora de la infraestructura hidràulica centrada en el Canal d'Aragó i Catalunya, el qual canalitza els cabals procedents dels Pirineus, va possibilitar un procés d'expansió de la irrigació iniciat als anys '50 (Morell et altri, 1980, 40). Aquests autors ens assenyalen com una de les immediateses de l'eixamplament del regadiu va ser el creixement de la superfície cultivada (del 33 al 64%) fet, que va posar les bases d'un creixement econòmic dinamitzat a partir de l'orientació de nous cultius adaptats a les peculiaritats de cada zona del Segrià.

Paral·lel a l'apogeu del regadiu, el Segrià administratiu va redefinir-se com un espai agrari configurat per 3 grans sistemes de cultiu marcadament heterogenis: els cultius de secà (cereals d'hivern, olivera i ametllers), els de nou regadiu de base cerealista i els monocultius fruiters de l'horta de Lleida. Aquests últims s'inclouen amb la subdivisió quartipartida aportada per Lluch i Seró (1970) i Morell et altri (1980): la zona *garriguenca* de secà, la *segrianenca* i el *Pla de Lleida* de regadiu; i el *Baix Segre*, on s'hi cultiven cereals d'hivern de secà, fruita dolça i cereal de regadiu.²¹

Juntament amb la transcendència del regadiu, els nivells de concentració de la propietat i els de mecanització són factors cabdals que incideixen en la consolidació de la regió agrícola de Lleida. Tant Morell, Maurel i Aldomà (1980) com de Bretón (2000) coincideixen en assenyalar una preponderància de l'estructura minifundista -de petites i mitjanes explotacions- en la totalitat comarcal, però en coexistència amb la gran propietat latifundista assentada en la part de regadiu del *Pla de Lleida*. Les tendències es perfilen en

---

²¹ Matitzant aquesta delimitació, hi hem d'incloure la nomenclatura que ens apareix a tots els estudis sobre l'agricultura del Segrià així com els municipis que s'hi aglutinen. La primera és la Zona 1, la *garriguenca*, que abarca els municipis d' Alcanó, Alfès, Almatret, Aspa, Llardecans, Maials, Sarroca, Sunyer i Torrebesses. La segona és la Zona 2, la *segrianenca*, que aglutina Alguaire, Almenar, Benavent de Segrià, Corbins, Rosselló, Torre-Serona i Vilanova de Segrià. La Zona 3, el *Pla de Lleida* que integra els municipis d' Alcarràs, Alcoletge, Almacelles, Alpicat, Artesa, Lleida, Puigverd, Torrefarrera i Vilanova de la Barca; , finalment, la zona 4, el *Baix Segre*, integrat per Aitona, Albatàrrec, la Granja d'Escarp, Massalcoreig, Montoliu de Lleida, Seròs, Soses, Torres de Segre i Sudanell.

tres línies; a la zona *garriguenca* on hi predomina la propietat mitjana i un alt nivell d'abandó de l'activitat, la *segrianenca* i el *Pla de Lleida* on s'hi ha consolidat el minifundi (per l'elevat nombre d'explotacions) i l'agricultura intensiva però sota un predomini de les grans propietats; i el *Baix Segre*, a cavall entre les dues tendències.

Les observacions de Bretón (2000) ens emfasitzen la relació directa entre la presència de regadiu i la persistència de les petites explotacions familiars, així com la juxtaposició de zones molt irrigades i intensives amb altres de secà extensives amb tendència a l'engrandiment per sobre de la mitja comarcal. No obstant això, l'autor ens remarca com la presència de petites propietats en la zona de regadiu no ha implicat una distribució equitativa de la terra. D'aquesta manera, en la part de més regadiu s'hi ha assentat històricament la major concentració de la propietat de Catalunya que es corresponia a l'oligarquia local beneficiària de la política de postguerra. Al 1962 el 9'60% d'unitats controlaven la meitat del territori. Se'ns evidencia, així, com a la reducció de l'índex de concentració de la terra no li correspon una disminució de la concentració de la renda agrària. Al contrari, presenta el grau de polarització asimètrica més elevat de la comarca (Bretón, 2000, 230-231).

Segons Bretón (2000) la importància d'aquesta particularitat recau en un dualisme del regadiu el qual ha constituït un reflex de les estratègies adaptatives de l'economia familiar, per tal d'adequar-se al capitalisme i rendibilitzar les explotacions en un context de competència creixent.

El cultiu intensificat de fruita dolça va irrompre en aquesta situació ja que, segons aquests autors, l'opció d'orientar-ne les plantacions es va erigir com a estratègia més viable per les petites explotacions (permetent suavitzar l'increment dels costos i la disminució de les rendes) i va consolidar el Segrià com a centre d'una de les regions fruíteres més grans d'Espanya.

El segon element al qual es refereix Bretón (2000) és el grau de mecanització. A jutjar per les observacions de l'autor, el cas de Lleida desmenteix la relació inversa entre mecanització i ús de mà d'obra que caracteritza el procés de *modernització* de l'agricultura espanyola, en que la mecanització del camp va fomentar el traspàs sectorial i va substituir

el treballador i la treballadora rural per la màquina. Desentonant amb aquest principi, el rellevant grau de mecanització entronca amb un major intensitat de l'ús de mà d'obra i que coincideix amb la superfície de regadiu.

Per la seva banda, Morell et altri (1980, 66-67) ens va indicar com el Segrià, al 1964, reunia el 28% dels tractors de la província. Aquesta dada ens marca el punt de partida d'un *boom* de la maquinària al començament dels '60, durant el qual es van mecanitzar el 25% de les explotacions, es va col·locar la província al capdamunt del conjunt de l'estat en nombre de tractors i al sector en superàvit de tracció mecànica. Segons Bretón (2000, 266) i referint-se a un estudi de Camillieri, Nadal, Posada i Sumpsi (1975) els problemes de subutilització es van materialitzar en que el 78% de les explotacions estudiades per aquest equip presentaven un excés de tracció i les empreses agràries posseïen més del doble del que necessitaven.

La configuració de la regió hortofruitera de Lleida respon, així, a la confluència d'aquestes tres variables: un règim de petits i mitjans propietaris, la intensificació de la irrigació i l'alt grau de mecanització. A partir dels anys '50, l'especialització fruitera va irrompre en centres difusors com Lleida, Balaguer, Torres de Segre o Sudanel·l els quals que van expansionar-se en direcció al *Baix Segre*. En una segona etapa, l'expansió es produeix cap als territoris irrigats del Pla d'Urgell i l'Urgell, la Llitera i la Conca del Cinca a Osca. Hi restava, no obstant, una àmplia zona al centre en que no es van imposar els fruiters i que es correspon a la de les grans propietats, irrigades pel canal de d'Aragó i Catalunya, de cultius cerealístics amb preus protegits i els territoris concedits als pagesos durant la colonització franquista. (Bretón, 2000,267-284).

L'especialització de cultius esdevé, també, un dels elements que componen aquest procés de capitalització. En la distribució per zones que pren el Segrià com a centre difusor, es van anar imposant els cultius de la poma, la varietat estrella del sector (i les seves varietats americanes d'un elevat rendiment, com la poma *Starking* o la *Golden Delicious*). També la pera, el préssec i els cultius associats entre aquestes tres espècies, així com, altres cultius

menys importants com l'albercoc o la cirera²².

La transcendència econòmica d'aquests cultius es manifesta en el volum de la seva expansió. Al 1974, els cultius de fruita eren de 24.000 has, de les quals 20.000 estaven en període productiu. D'aquestes, 5900 de plantació única de poma i 7000 en cultius associats amb altres fruites. Segons el Ministeri d'Agricultura el 74% del total no superava les 5 ha (Morell, 1974, 9-10). Respecte a la superfície agrària llaurada, la poma n'ha ocupat el 12%, la pera l'11% i el préssec, el 9%. Des d'una perspectiva temporal, el seu creixement d'aquesta superfície va ser intens fins al 1975, però amb un tènue retrocés durant la primera meitat dels '70 i amb una acceleració de la seva expansió definitiva als '80 (Bretón, 2000, 271).

La lògica de les explotacions familiars que van optar per l'opció fruitera va respondre a la recerca de l'equilibri entre el risc d'una producció aleatòria i la rendibilitat de la producció, gràcies a la proximitat d'un mercat potencial de consumidors als nuclis urbans. No obstant això, en consonància amb aquesta expansió de cultius i l'augment de producció, que es correspon a l'àmbit de l'oferta, hi apareix el destí del producte i la demanda. Primordialment, la producció i el consum de fruita dolça s'han enfocat vers el consum en fresc d'interior i en menor mesura d'exportació (del 6 al 8% de la producció) i dels derivats transformats per la indústria agroalimentària (Morell, 1974).

Tot i això, l'impetuós creixement inicial es va veure limitat per alguns problemes estructurals i conjunturals: els inconvenients es presentaven arrelats a l'estructura minifundista del sector, que proporcionava una oferta atomitzada i dispersa en un context

---

²² Morell et altri (1980, 96-99) ens assenyalen com la distribució en el territori va orientar-se funció del factor climàtic i de la qualitat del sol específiques de cada àrea. Essent la Conca del Segre un espai òptim per la producció de la fruita dolça, l'especialització va respondre a les possibilitats brindades per l'adaptabilitat de cada espècie. Un altre element que aporta es refereix en com l'evolució d'aquestes varietats va aparèixer estretament lligada als ritmes del preu en el mercat. Segons l'autor, la poma va imposar-se com la més rendible a mercè de la seva excel·lent conservació i del preu que se'n va percebre al mercat; una dada significativa és que als anys '60 la seva producció va incrementar un 600% (Morell, 1974, 6). Altres varietats com la pera, que eren les possibles competidores biològiques de la poma, van veure interrompuda la seva expansió quan en la dècada dels '60, i fins al '76, l'augment de la demanda interior de poma i préssec va establir-ne el seu preu en unes circumstàncies en que la seva oferta va ser molt elevada. Les varietats actuals que trobem són exclusives d'exportació, com la pera *llimonera* i les tardanes com la *blanquilla*. Respecte al préssec, la seva presència com a tercera varietat va respondre a un estancament general ocasionat per les necessitats d'una major inversió de capital i mà d'obra en la seva collita, el caràcter susceptible a les gelades i l'evolució d'uns preus elevats, però oscil·lants. No obstant això, segons l'autor, s'ha mantingut rendible en diverses àrees de la zona *segrianenca* i del *Baix Segre*.

d'augment de producció. També a la mateixa peculiaritat del cicle productiu de la fruita dolça, en què el producte obtingut no és permanent tot l'any sinó que resta subordinat als ritmes puntuals de la collita. El caràcter estacional del producte agrícola, la naturalesa del qual difereix de qualsevol producte industrial, s'ha de superar per tal de satisfer una demanda regular. En la conjuntura de crisi dels 70 aquesta situació va culminar en problemes excedentaris. D'aquesta manera, la saturació dels mercats, la disminució de la demanda i de la capacitat adquisitiva de la població van conduir el sector a una situació de sobreproducció.

Davant les adversitats de la inserció en l'economia de mercat, les necessitats de reordenació del sector es van fer evidents. Morell (1974) assenyala algunes fórmules orientatives a partir de les quals van sustentar-se, posteriorment, les estratègies planificadores del sector. Per una banda, superar la diversificació de l'oferta en el temps va estimular la millora tecnològica materialitzada en la generalització de la frigoconservació, permetent la prolongació de l'oferta al llarg del temps i la canalització de la producció cap a un consum de fruita transformada i comercialitzada a partir de la proliferació de la indústria de conservació.

Per l'altra banda, les estratègies d'associacionisme, les quals amb el temps s'han consolidat en una estructura cooperativa en el sector agroalimentari. Definides com una forma de producció i distribució van dotar a l'agricultura d'una adaptabilitat per amotllar-se a l'elasticitat i la variabilitat del mercat.

El problema de la comercialització d'una producció atomitzada, l'assoliment de nínxols de mercats llunyans i la consecució d'una rendibilitat per al productor s'han vist parcialment solucionats des dels serveis oferts pel cooperativisme. Juntament amb les de la indústria càrnica, les cooperatives fruïteres s'han enfocat vers l'emmagatzematge o la transformació de la producció agrària en vista a la comercialització del producte i la fabricació d'*inputs* - pinso i farratges- pel sector.

La concentració de la producció, la classificació, conservació frigorífica o l'embalatge de la fruita componen les activitats d'aquesta agroindústria que va passar de controlar el 12% de la producció al 1976 a un 55% al 1985. Referint-se a Sabartés (1994), Bretón (2000) ens

enumera dos tipus d'entitats que han detentat un paper clau. Les cooperatives de comercialització i els *Grups Sindicals de Colonització*, les actuals *Societats Agràries de Transformació*.

“Las primeras son sociedades que disfrutan de un estatus fiscal específico y que tienen como finalidad primordial reducir los costos mediante la compra y utilización común de algunos de los factores de producción y eliminar eslabones en el proceso de comercialización. Las *Sociedades Agrarias de Transformación* han ido asumiendo a lo largo de los años las funciones propias de una cooperativa, distinguiéndose prácticamente de aquellas por su naturaleza a medio camino entre la sociedad de capitales propia de la empresa industrial y el asociacionismo individual de las cooperativas”. (Sabartés, 1994, 144).

Un cas de creixement de la fructicultura en els paràmetres de gran empresa transformadora, el trobem en l'expansió del grup NUFRI. Jaume Mateu (2005, 195-201) ubica l'eclosió del conreu, producció i comercialització de la fruita dolça als anys 60 i 70, juntament amb el procés de ramaderització del camp. En relació amb la irrigació, ens parla de com la plana regada de Lleida abasta una superfície de 130.000 ha, amb un domini històric del cereal. A partir del 1990 el conreu d'arbres fruiters superava als cereals i el farratges amb 41.000 ha cultivades. Segons l'autor, la traducció en producció final de fruita fresca a les terres de Lleida era, al 2003, del 65% respecte a la totalitat del territori català i de 366 milions d'euros d'un total de 570. Respecte Lleida la producció fruitera significava el 65% de la producció final agrícola.

Com a exemple representatiu d'aquest creixement, ens aporta el cas d'una Societat Agrària de Transformació (SAT): el grup NUFRI, una empresa nascuda al 1973 i creada per 4 fructicultors els quals van intentar millorar el rendiment de la producció allargant el cicle de comercialització. Tal i com ens afirmava Morell et altri (1980), la frigoconservació i la millora de la qualitat han estat les estratègies de supervivència i adaptació al mercat. En aquest sentit, Mateu (2005), ens remarca una activitat d'aquesta empresa basada en la

producció, conservació, comercialització i transformació industrial de fruita procedent de més de 2000 ha i produïda per 400 productors del territori regat de Lleida i del Baix Cinca (Aragó).

El nivell de tecnificació d'aquest grup es palesa en les instal·lacions frigorífiques d'atmosfera controlada (formada per 267 càmeres amb un capacitat de 50 milions de Kg de fruita). El seu procés manipulació i envasatge es duu a terme en dos centres, un a Mollerussa (Pla d'Urgell) i l'altre a Bellver de Cinca (Osca) des dels quals es manipulen uns 300 milions de Kg l'any de fruita i hortalissa nacional o importada. També s'envasen les fruites en base a cinc línies de selecció intel·ligent instal·lades, les quals permeten una adaptació personalitzada al gust del client. L'envasament es produeix en caixes i materials de formats diferents: fusta, plàstic, caixes de fusta, plàstic o cartró. També, en bossa, cistella i malla (Mateu, 2005, 199). Segons l'autor, el producte es comercialitza a l'interior de l'estat i al mercat internacional, i el grup esdevé un centre hortofructícola principal en el context espanyol.

Des del nostre parer, el cas de la NUFRI s'esdevé il·lustratiu ja que ens mostra els processos d'integració vertical, l'enfocament comercial i l'organització del treball propis d'un districte agroindustrial. En aquest sentit, és un exemple d'usos intensiu de capital, tecnologia i mà d'obra, local i sobretot immigrant.

Tot i això, i amb els evidents esforços de reestructuració del sector, l'arrancada econòmica dels últims 20 anys no s'ha vist acompanyada per mesures de regulació a favor de la millora del marge de maniobra de la petita i mitjana pagesia. En un context de desprotecció, la feblesa del productor es materialitza en una pèrdua del control del preu i de les condicions de venda del seu producte als intermediaris; factor que es suma a l'increment dels costos, la forta competència i l'erosió de les rendes. Tal i com ens indica un petit pagès d'Alcarràs, entrevistat l'any 2003:

“De problemes al camp se n'ha viscut sempre i sempre se'n viurà. La terra és lo sector primari i lo primer és que no puja la cesta de la compra, llavorens que vol dir això? Que tenim un “handycup”

molt dolent, de que quan anem a comprar preguntem quan val i quan anem a vendre preguntem quan ens volen donar. Això fa de que no sigui un sector industrialitzat. A la indústria fas uns números i diu: bueno, noi això hem costa tant i jo ho venc a tant. Tinc un marge de benefici d'un 10, un 5, un 8 o un 15% del que sigui. Aquí no ho pots fer això. Nosaltres no fixem el preu. No el podem fixar, està en funció de l'oferta i la demanda i si hi ha un any de molta producció i poca demanda, pues els preus per terra. I si és al revés, pues les coses funcionen un mica millor. La rentabilitat no la pots calcular mai, no saps mai on està ni... i a més amb lo sistema que hi ha ara. S'ha muntat lo sistema cooperativista. Molt gènere que collim va a frigorífic, i molt d'envell surt a partir de febrer o març a la venta, claró. Si llavors lo que compra tarda tres mesos, a apart te'n vas a juny-juliol que és quan cobrem la collita de l'any passat. Tot lo que vaig collir fins al setembre-octubre de l'any passat no ho cobraré, molta part d'envell fins al juliol d'aquest any que ve. Tot això resta interessos, perquè, a veure si tinguessis lo capital podries invertir. No ho pots fer, has d'esperar un any. A part no podem calcular mai lo que guanyem. És imprecís totalment. Això ha canviat dels començaments en que jo treballava la terra. Normalment se venia a mercat, tot, i es cobrava a l'acte. Lo comprador absorbia aquest risc de la conservació i la comercialització. Avui no en corren cap de risc los compradors. No n'hi ha. Els que tenen frigorífics particulars el que fan és deixar que els pagesos los hi portin la fruita allí i després ja liquidaré com sigui. Són els que guanyen els calers". (Pagès d'Alcarràs, novembre del 2003, Alcarràs).

L'alt índex d'abandonament del sector, la generalització de l'agricultura a temps parcial o la integració vertical en els grans complexos agroalimentaris evidencien els límits i els costos socials d'un model depenent de les *demandes* i les directrius del lliuremercat.

"El problema de l'agricultura en general és que el pagès i la seva explotació estan en perill d'extinció. I quan diem això no és perquè ens vulguem les víctimes, sinó que la realitat de tot el procés de globalització ens afecta directament, com en el tema de la immigració o les grans companyies transnacionals, que ara ens volen convèncer de que l'únic sistema d'explotació són els transgènics que ara són, a més, l'únic sistema de solucionar la fam al món. També el problema del gas oil i els seus preus que són en un 70% impostos (aquest problema seria ràpidament superable igual que el tema dels ajuts). Ara bé, la problemàtica del pagès català d'avui es centra en que

l'explotació tradicional, agrària i familiar s'està substituint per l'explotació de grans empreses transformadores i comercialitzadores del producte. Davant d'aquesta situació al pagès petit només li queda una cosa: treballar i seguir aquest model produccionista ja que tampoc no hi ha hagut una política agrària que ens hagi ajudat a muntar un sistema de producció diferent". (Membre de la UP, Jornades de globalització i Immigració, maig 2003, Lleida).

El zenit del procés de capitalització de l'agricultura familiar lleidatana ens ve caracteritzat per la introducció paulatina de la mà d'obra immigrant temporera en les tasques agrícoles, essent la salvaguarda de l'envelliment del sector. En un primer moment, la magnitud de les necessitats de mà d'obra, concentrada en els períodes de recol·lecció de la fruita dolça, es va satisfer mitjançant l'autoexplotació de la força de treball familiar, l'ús de mà d'obra local i nacional i quadrilles de gitanos. Tot i això, les ingerències de la crisi estructural i la vulnerabilitat de l'agricultura familiar es van fer visibles davant el dèficit estructural de mà d'obra, la taxa d'abandonaments, el traspàs sectorial de la mà d'obra nativa i el preocupant índex l'envelliment.

Les dades ens reflecteixen aquesta realitat al Segrià. En el que incumbeix a l'agricultura a temps parcial pot observar-se l'elevat percentatge d'agricultors que, de principis dels 70 fins a finals dels 80, treballaven més de la meitat del seu temps fora de la seva explotació: un 23% al 1972, el 26% al 1982 i el 20% al 1989 (Bretón, 2000, 282). Tot i això, aquest percentatge era inferior al de la resta de Catalunya, un 40% al 1972 (Benelbas, 1981, 127-128). Respecte a la taxa d'abandonament del sector, el cens agrari del 2002 ens assenyalava 37.000 pagesos al 2002, respecte als 50.000 del 1994 (Peix, 2003, 1). Aquestes dades es poden vincular amb l'increment de l'assalarització de les relacions de treball al món agrícola. Al 1982 eren el 28'6% del total. Al 1990, ja n'eren el 38'9%. Segons Etxezarreta (1994, 136), la major part d'aquests actius perduts procedien de la força de treball familiar.

També, s'ha assenyalat com la incapacitat per frenar l'envelliment del sector ver ser concomitant a l'adaptabilitat de l'agricultura familiar als ritmes del mercat:

“El envejecimiento de la población activa del Segrià se ha acelerado considerablemente durante la última década. De 1972 a 1982 el grupo de los empresarios más jóvenes (los

menores de 34 años) presentó un incremento porcentual moderado (+1'85%); se estancó al alza el de los oscilantes entre 35 y 54 años (+0'22%); aumentó el de 55 a 64 años (4'21%); y cayó notablemente el de los mayores de 65 (- 6'27%) debido en parte a que fue este el estrato que concentró el mayor número de abandonos. En el período siguiente (1982-1989), en cambio, se ralentizó el crecimiento de los menores de 34 años (+1'51), disminuyó drásticamente el tanto por cien de los de 35 a 54 (-6'36%), continuó incrementándose (más despacio) la categoría de los 55 a 64 (+2%) y cambió de tendencia la de los más mayores (+2'91%). Todo apunta así, a un envejecimiento constante y cada vez más rápido. En 1972, por ejemplo las cabezas de explotación que superaban los 54 años representaban el 47'42% del total. Diez años después, y tras la desaparición del 17% de las unidades, todavía suponían el 45'36%. Entre 1982 y 1989 el proceso se ha acelerado y ha adquirido unas proporciones alarmantes. Así, y a pesar de que en 1989 funcionaba un 23% de las explotaciones menos que en 1972, en más de la mitad de los casos el titular superaba los 54 años de edad (el 50'27%)". (Bretón, 2000, 284).

A la llum d'aquestes dades, els testimonis d'alguns pagesos entrevistats ens evidencien l'envelliment poblacional i el gir vers el treball assalariat en el sí de l'explotació. També, el procés de reconcentració de propietat i l'abandó de l'activitat per part d'algunes petites propietats:

"Però cada vegada s'estén més el gran. Lo que passe també és que es queden dos vells i un vell portant la terra que abans portaven 4 hòmens, i si es queda un pagès sol, perquè els seus fills ja no hi són, o lo que sigui, aquest home ha de llogar. Antes llogarà a un munt que vendre. I després lo que passa, porten 10 persones. A dies puntuals de la recol·lecció de la pera, pos amb una setmana incrementen la plantilla amb 5". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

"Lo que passe es que antes de vendre's la terra, la mentalitat pagesa lo que fa és llogar una colla a esporgar i te ve un munt de gent. I a l'estiu que és quan hi ha més follón pos lloguen a un munt de gent, com a treballadors. Ara si no et dona, t'acabes venent la terra i els possibles compradors són els pagesos més grans, i ara amb tot lo rollo del Segarra-Garrigues, lo que estan fent a la part del

secà d'Aitona és invertir capitals que no saps no d'on venen. Jo que sé, per exemple un tio que té una empresa, una xarxa, digue-li com vulguis, de tragaperres. Lo Banc de Sabadell que també fot capitals, tios així, no? Gent que tenen quartos a trompón, compren terra i aplanen serres i foten allí, bueno... una barbaritat i els propietaris del capital no sabràs mai qui són. Però bueno, allí sempre hi ha gent treballant, i a saco". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

Aquesta realitat lliga amb l'emergència del fenomen migratori a Lleida i l'arribada dels primers temporers immigrants. Les necessitats de mà d'obra concentrades en la recol·lecció fruitera es van transferir mitjançant la reproducció de xarxes de temporerisme d'abast nacional i els primers enclavaments ètnics als pobles no només del Segrià, sinó que també els de l'àrea expansiva dels cultius fruiters (les comarques de la Noguera, el Pla d'Urgell, l'Urgell i les Garrigues).

"Lo primero y lo que vivíamos en nuestras tierras era la contratación de la familia, del estudiante y gente que venía de Barcelona, pues para pagarse los estudios, hacía su veranito, ese era el inicio de las campañas. Antes era la familia la que cogía la fruta. Hay que tener en cuenta que en la provincia de Lérida las fincas son familiares. No muy grandes, de extensión pequeña, en aquella época. En estos momentos algunos han hecho una extensión más grande y si que necesitan más trabajadores. Pero especialmente con las cuadrillas de gitanos, eran los que cogían la fruta inicialmente". (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004, Lleida).

"Jo, tota la vida que cultivo fruita, la meua vida és aquesta, l'agricultura. Jo tinc un tipus d'explotació fruitera, no cultivo res més, ni cereals, ni res més. Ara només som jo i algun rato que ve el meu fill, si té temps, a ajuda'm; és dissenyador gràfic i no té massa temps. Jo m'he d'arreglar a les èpoques de recol·lecció amb temporers. També he de llogar gent per la poda quan arribe el febrer, lo que no he pogut fer jo, pues agafo una quadrilla. Però que solen ser d'aquí, del país, que s'hi dediquen, no hi ha problema. És una feina més tècnica, més especialitzada, la poda. En canvi la de collir la pot fer tothom. Bàsicament tirem mà de lo que podem. Hem passat diferents èpoques, he

tingut de tot. Abans ho fèiem amb gent del poble, tota la vida han vingut dones, grans, eh, perquè teníem arbres més petits. Les dones anaven bé, en teníem una quadrilla de 7 o 8, i venien tots los estius, fixes, a collir per nosaltres. Quan los arbres es van fer grans, els vam canviar i vam plantar blanquilles. Al ser de més envergadura vam tindre d'agafar gent, hòmens. Al principi vam agafar estudiants que venien de tot arreu, de Madrid... i d'aquí Lleida, també. Molts eren d'aquí. Després d'aquesta època vam tenir inclòs gitanos. Però llavors van començar a vindre, pues los immigrants. Los magrebins, argelins, i negres de tota l'àrea subsahariana". (Petit pagès d'Alcarràs, 2003, Alcarràs).

3.2) Marc polític-jurídic de la inserció de la mà d'obra immigrant

Per tal d'apropar-nos a una major comprensió del fenomen de la inclusió del treball immigrant a l'agricultura lleidatana, cal que ens aturem en el marc jurídic i polític en el qual s'insereix, ja que esdevé un condicionant en l'organització del treball i ens dona les claus per entreveure els casos de conflictivitat i les principals problemàtiques viscudes durant les campanyes agrícoles.

Com veurem, el paper de l'estat i la gestió migratòria han estat fonamentals en la regulació del mercat de treball i en els canvis que s'hi han viscut fins al moment.

Segons Lorenzo Cachón (1995 i 2003), el cicle migratori a l'Estat Espanyol presenta una coincidència amb les polítiques d'estrangeria i el marc discriminatori d'accés al mercat de treball que d'aquestes se'n deriva. Ressalta, també, com fou en el procés d'inserció a la UE que Espanya s'erigeix com un país receptor d'immigrants com a conseqüència de la demanda de mà d'obra d'un mercat de treball intern en reestructuració. Per tal d'efectuar l'anàlisi de la recerca em serviré de les fases del cicle migratori que proposa, ja que ens permeten ubicar els diferents moments migratoris en funció de les lleis d'estrangeria com a mecanisme que intervé i construeix una concepció social, política i jurídica dels immigrants (Santamaría, 2002).

La primera fase del cicle abarca fins a l'any 1985, moment en el que va promulgar-se la

primera llei d'estrangeria, la LOE 7/85. Aquesta fou elaborada en un moment d'escassa incidència de la immigració no comunitària, on els fluxos migratoris provenien principalment d'Europa o Llatinoamèrica (sobretot exiliats polítics) i ens apareixien comptabilitzats uns 200.000 estrangers. Reigada (2009) ens destaca com l'Estat Espanyol es va forjar-se com un espai geopolític estratègic des del punt de vista de la política exterior de la Unió Europea (UE), on l'objectiu i la funció eren la regulació de l'entrada d'immigrants no comunitaris a Europa.

Si ens traslладem en l'àmbit local de Lleida, aquesta fase es correspon als anys en què les tasques de recol·lecció eren efectuades per treballadors agrícoles espanyols o catalans, i pels primers immigrants.

La segona fase es correspon als anys 1986 i 1999, durant la qual van produir-se tres processos de regularització dels treballadors indocumentats: el del 1986, el del 1991 i l'extraordinari del 1996. Segons Cachón (1995, 2003) fou el moment de la "nova migració" caracteritzada per l'arribada de persones de diverses procedències, sobretot del nord d'Àfrica i de l'Àfrica negra en un context de demanda al mercat laboral espanyol. Fou el moment en què van proposar-se diferents mesures i objectius de les polítiques migratòries, i diferents reformes encarades a millorar les estabilitats jurídiques dels immigrants. També, es correspon al moment en què la migració es va començar a fer visible al ulls de la població nativa, sorgint la categorització del nouvingut en termes d'alteritat, així com l'articulació institucional de gestió migratòria i la proliferació de teixits organitzatius de defensa dels drets dels immigrants i les xarxes ètniques. No obstant això, segons l'autor, la regulació de l'entrada al mercat laboral va venir definida per un marc discriminatori d'accés legal al treball i l'aplicació d'unes polítiques restrictives, tot i l'entrada constant d'immigrants indocumentats.

A nivell de Lleida, aquesta fase va coincidir amb els moments de treball dels immigrants africans i els constant problemes que tenien els pagesos per poder contractar persones amb documentació, ja que part de les xarxes de temporisme es nodrien de les bosses de treballadors irregulars que, a mesura que es produïen mobilitzacions o que s'evidenciaven necessitats de mà d'obra, anaven sent regularitzats.

Finalment, la tercera fase proposada és la de "l'Espanya immigrant", la qual s'inicia al 2000 i ens ve definida per dos moments detonants, els quals es corresponen a l'aplicació de dues lleis d'estrangeria: la LOE 4/2000 i la LOE 8/2000 (la llei d'estrangeria del Partit Popular). La 4/2000 va aprovar-se en ple fenomen migratori i incorporava un plantejament de la integració social dels immigrants i l'equiparació de drets (Allepuz, Farré, et altri, 2009) i Reigada (2009). En aquesta, va definir-se el treball immigrant com a subjecte a les necessitats nacionals d'ocupació. És a dir, en funció de la situació nacional d'atur. S'hi van equiparar els drets de treballadors estrangers i nacionals, en el que es referia a sanitat, educació, justícia, associació i sindicació. Un dels tres més significatius rau en que la immigració irregular es definia com un subjecte jurídic, però amb els seus drets retallats. Dit d'una altra manera, es diferenciava entre immigrants regularitzats i immigrants indocumentats a nivell de reconeixement jurídic, drets i protecció social (Reigada, 2009).

Amb l'ascens electoral del Partit Popular, es va reformar la llei i es va promulgar la LOE 8/2000, la qual va suposar un retrocés en els drets i les garanties anteriors, sobretot en el fet de que es privava als immigrants indocumentats dels seus drets fonamentals (entre aquests els d'associació, sindicació i vaga) i es van tancar els processos de regularització. L'objectiu d'aquesta llei descansava en establir un control dels fluxos migratoris, uns mecanismes d'expulsió dels indocumentats i una regulació estricta de l'accés al mercat de treball, fet que va produir una incoherència entre l'estat de dret, la Constitució espanyola i la legislació internacional dels Drets Humans (Reigada, 2009).

Cal que recordem en aquest punt, que fou en l'any 2000 quan van produir-se els incidents racistes d'El Ejido i la vaga de treballadors agrícoles posterior. També, els diferents episodis de tancaments i lluites per exigir processos de regularització en diversos punts de l'Estat. En aquest context, el tarannà estatal va orientar-se clarament vers les polítiques restrictives i de control social.

En l'àmbit específic de l'agricultura de Lleida, aquest moment ens ve caracteritzat per diferents episodis conflictius com els desbordaments de les campanyes agrícoles, algunes vagues i la implementació de la contractació en origen.

En aquesta tònica, al 2003 va produir-se una nova reforma legislativa: la Llei 11/2003, en

la qual es va aplicar un major control migratori i es va continuar amb el retrocés en matèria de drets. La persecució i criminalització de la immigració irregular es va materialitzar en l'accés policial a les dades dels padrons, en la privatització i gestió del control de les fronteres, en l'agilització de l'ingrés als centres d'internament per immigrants (CIE's) i les expulsions en produir-se delictes i faltes.

És important destacar que la formulació de les mesures legislatives d'estrangeria ha estat construïda en el marc del que alguns autors han anomenat en termes "d'Europa fortalesa" (Fernández Bessa 2008), (Romero, 2008) i (Reigada, 2009). Cristina Fernández Bessa (2008, 136-137) ens indica com el tractament de la migració en la seva dimensió europea s'ha dut a terme mitjançant un enfocament policial i una gestió repressiva. Les fites claus en aquest procés les trobem en tres tractats. El primer són els acords Shengen, en els quals van suprimir-se les fronteres interiors europees i va crear-se una política comuna sobre el control de les fronteres exteriors, l'asil i la immigració del que, a partir de llavors, s'anomenaria espai Shengen. D'aquesta manera, s'intentava evitar l'entrada de persones que suposessin un risc, endurint-se les condicions d'entrada a les persones d'origen extracomunitari.

En el que l'autora anomena en termes de polítiques de rebuig de la migració en base a criteris culturals, identitaris i de competència pels recursos, indica com els mecanismes de control i expulsió dels immigrants foren una de les metes del tractat d'Amsterdam (1997-1999). En aquesta segona fita clau de la política migratòria europea, va crear-se l'espai de "llibertat, seguretat i justícia" incorporant el dret comunitari i produint-se el sorgiment de la frontera comuna i la seva harmonització amb les legislacions nacionals. La prioritat del tractat va recaure en la lluita contra la immigració il·legal. Aquestes línies d'actuació van cristal·litzar en el Consell de Tampere (1999-2004) i posteriorment a la Haya, on s'orientaria la lluita contra la immigració il·legal mitjançant un enfocament global i es desplaçaria l'àmbit d'actuació a tercers països mitjançant polítiques d'externalització del control fronterer.

És en el sí de l'aplicació d'aquests tractats europeus en matèria migratòria, on van formular-se i aplicar-se les lleis d'estrangeria espanyola. Per exemple, la reforma de la LO

8/2000 va ser justificada pel govern del Partit Popular per ser una adaptació a les directrius del Consell de Tampere. Val a dir, a més, que fou en aquest context en que es va començar a legislar la contractació en origen a l'Estat Espanyol com un preferència de l'Estat, posant-se les bases per l'aplicació d'un sistema de treball migratori en diferents sectors de l'economia espanyola. Aquest tema serà tractat en profunditat al següent capítol ja que es correspon amb més exactitud a la segona fase de recerca.

En relació amb el món laboral, les diferents lleis d'estrangeria formulades han estat el condicionant d'accés al mercat de treball i de les autoritzacions de residència i de treball en funció de les necessitats de l'empresa (demanda de treballadors) i de la situació nacional d'atur. És a dir, en els sectors on hi hagués una mancança de treballadors nacionals.

3.3) Mercat de treball agrícola i mà d'obra immigrant

En la mateixa línia que les agricultures intensives descrites, la reestructuració de la mà d'obra del sector agrari de la regió frutera de Lleida, s'ha caracteritzat pel pas de diferents col·lectius de treballadors i treballadores al llarg dels anys. Aquest és un aspecte que s'ha pogut observar durant tota la fase de recerca, ja sigui mitjançant el testimoni de les fonts orals entrevistades, ja sigui mitjançant les observacions en el camp. És interessant, així, ubicar-nos en una perspectiva històrica per poder traçar unes tendències en els col·lectius, ja siguin immigrants o nacionals, que han anat passant pels camps de Lleida. D'aquesta manera, podem entreveure l'especificitat local en la formació de segments de treballadors diferenciats jurídicament, ètnicament i salarialment.

3.3.1) De l'arribada dels primers immigrants a la proposta de la contractació en origen

Tal i com s'ha assenyalat, com a conseqüència de l'envelliment en el sector, de la proliferació de l'agricultura a temps parcial, així com del traspàs d'actius agraris en altres sectors econòmics, les necessitats de mà d'obra van fer-se evidents, ja a principis dels anys 80 i van ser cobertes per les successives onades d'immigrants que anaven arribant a les

terres de Lleida.

D'aquesta manera, podem establir diferents etapes en funció dels treballadors majoris contractats. La primera va des de finals dels 70 a mitjans dels 80, en la qual, tal i com hem vist, s'emprava mà d'obra familiar, estudiants, grups de dones dels pobles, treballadors nacionals i quadrilles de gitanos.

Dels pagesos entrevistats, se'n pot observar una concepció de la mà d'obra nacional que circulava en les rutes del temporisme en termes actitudinals. El gran problema que s'assenyala era l'abandó de la feina i la inconstància:

“La història del treballador, i ara ja et parlo com a experiència, ja ve de fa molts anys. Jo me'n recordo de jove, de fa 35 o 40 anys, la mà d'obra era estudiantil. Als anys 70 o 80 la collita era molt curta, perquè es començava a finals de juliol i a finals d'agost s'acabava. Venien tots els estudiants. Feien la campanya i marxaven. Després ja va començar a venir el tema de que aquí li vam dir el món hippie. Aquí ja va començar a ser una mica conflictiu. Eren gent que et venien a treballar un dia, i després no et venien. I després ja et venien gent dels pobles de les Garrigues, cap a l'estiu, que no tenien feina. Després va arribar una temporada en què venien molts gitanos, de tot arreu... i després ja va venir el moviment dels carrilanos. Eren gent del país, que feien la ruta de la taronja, després venien aquí i anaven a la vinya, després tornaven a la taronja. Els deien carrilanos perquè anaven voltant. Et venien gent de La Mancha, d'Andalusia, els temporers. Després ja va començar a venir el marroquí. I mesura que va venir el marroquí, el carrilano va anar desapareixent. El problema que tenia el carrilano, era que li agradava molt el mam. Després hi va haver una temporada que va durar poc, perquè era una mica vergonyós, que venien molta gent d'Andalusia, però va ser una putada perquè aquesta gent quan feien les peonades, fotien lo camp”. (ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Aitona, 2010).

Una altra problemàtica que sorgeix constantment en els entrevistats és la manca de mà d'obra, la qual es va pal·liar amb la vinguda d'immigrants:

“Anys enrera, quan hi havia poca mà d'obra, era difícil organitzar els treballadors i repartir-los.

Però avui en dia amb la quantitat d'immigració que hi ha això no és necessari. Abans passava per exemple a França on venien a contractar en origen per la recollida de la vinya. (...) Durant una anys es va anar a Zamora i Extremadura a buscar assalariats i pagesos petits que no tenien feina. Així aprofitàvem la mà d'obra del país. Ara s'ha acabat. Llavors el que ha vingut ha sigut una gran quantitat d'emigració" (petit pagès, Balaguer, 2002).

Segons les fonts sindicals, amb l'arribada de nous treballadors i l'assalarització de les relacions de producció van aparèixer els primers problemes en el món sociolaboral agrícola. Els incompliments de les jornades laborals, la manca de convenis, els problemes de salut laboral o el tema dels allotjaments van ser el principal reflex d'un règim laboral mancat d'un normativització i regulació específica, demandes que, durant la primera fase de la investigació, encara estaven presents en les reivindicacions i la praxis d'alguns agents socials.²³

Així, des del punt de vista del sindicat de CC.OO de Lleida, s'apunta en com l'esclat dels primers conflictes laborals va produir-se a mitjans dels anys 80 i van ser protagonitzats per treballadors senegalesos, els quals posteriorment serien substituïts:

"El transcurso de los años demostró, primero con gente de Senegal, que fueron los primeros en llegar y que venían a coger fruta. Estamos hablando del '83-'84. En el '86-'87 hubo un brote, un conflicto en Vilanova de la Barca, en el que se le dio mucho protagonismo a través de los medios de comunicación dónde un colectivo importante de trabajadores del Senegal hicieron la primera convocatoria de huelga, se enfrentaron a los agricultores y negociaron un precio diferente al que establecía el convenio provincial. Eso generó un brote, por parte de los empresarios, de rechazo de este tipo de trabajadores y al año siguiente se contrató gente más bien marroquí. Todo ha ido evolucionando en función de cómo el colectivo que recogía la fruta se iba adecuando a las leyes españolas, entonces iban siendo desplazados (Responsable de la Federació agroalimentaria de

---

²³ Hem de tenir en compte com la modificació del REASS, el tema dels baixos salaris i de les condicions del treball al camp han estat demandes laborals històriques, sobretot a nivell d'intervenció sindical. Respecte al tema de la vivenda, el compliment de convenis i el pagament d'hores extres han esdevingut, reiteradament, els temes d'incidència cada estiu durant les campanyes agrícoles.

CC.OO de Lleida, 2004).

Si tenim en compte que el primer procés de regularització data de l'any 1986, podem intuir com les demandes dels primers jornalers immigrants van coincidir amb l'accés a determinats drets laborals derivats de l'obtenció de l'estatus de regularitat jurídica. Amb posterioritat a aquestes demandes, s'apunta en com van canviar les preferències dels agricultors.

Aquí, he volgut delimitar una segona etapa, la qual oscil·la de mitjans dels anys 80 a principis dels anys 90, i que es caracteritza per la formació d'una mà d'obra masculina i africana, procedent del Magreb i de l'Àfrica subsahariana, diferenciada ètnicament i també jurídicament i que es correspon a la tendència general apuntada per Cachón en la segona fase del cicle migratori.

Fou durant aquest període que van formar-se els primers enclavaments de població immigrant als pobles de la regió fruítera, perfilant-se tendències en funció dels pobles. Aquest fet, s'exemplifica en el testimoni de varis entrevistats, segons el qual s'afirma que a cada poble hi ha hagut tendències que s'han consolidat a nivell històric. Per exemple el poble d'Aitona ha tingut sempre una mà d'obra magrebina, que s'ha assentat al territori i ha estat contractada anualment. Per contra, el poble veí d'Alcarràs ha viscut una tendència a rebre i emprar mà d'obra subsahariana.

“És per que històricament la immigració a la fruita a Aitona ha estat marroquí. (...) Molts tenen los papers i fa anys que venen, alguns s'han instal·lat al poble. Es que venen fins i tot famílies senceres a viure, amb los nens, que han crescut allí i que treballen pel mateix pagès que ha treballat son pare. Nens que als 18 anys es poden treure lo carnet i portar lo tractor. Ja són mà d'obra més qualificada” (Filla de pagès, Aitona, 2003).

D'altra banda, fou durant aquesta etapa en que, paral·lelament al procés de regularització del '86 i a l'aparició d'una mà d'obra amb estatus jurídic i drets laborals, va incrementar-se la immigració clandestina. Ambdós categories d'immigrants van coexistir en condicions

diferents i en competència en el mateix nínxol laboral. També des de les fonts sindicals majoritàries, s'indica l'esclat de conflictes entre treballadors:

“Durante esos años la situación en Lleida toma un cariz totalmente negativo en todos los aspectos, tanto en lo laboral como en lo social y en la convivencia, surgiendo durante los meses de verano conflictos casi permanentes con graves enfrentamientos entre los distintos colectivos de inmigrantes, así como con la sociedad receptora, destacando en muchos momentos los problemas de enfrentamiento entre aquellos inmigrantes con documentación legal con aquellos que carecían de ella, compitiendo por un puesto de trabajo”. (CC.OO, 2000, 5).

L'increment de treballadors indocumentats va eixamplar la bossa de treballadors disponibles. El seu ús al llarg dels anys ha estat una pràctica constant que s'ha pogut observar durant la recerca. Des de les fonts sindicals se'ns assenyala que va esdevenir un element clau per la desregulació de la campanya, i un de les causes que ha motivat les intervencions tant de CC.OO com d'UGT de cara a intermediar en els casos de conflictivitat o explotació laboral.

La tercera etapa l'he volgut iniciar l'any 1992, any en que es creen les primeres Meses de Seguiment dels convenis laborals, i delimitar al 2000, per ser un any conflictiu i alhora paradigmàtic, ja que l'impacte dels fets d'El Ejido van deixar la seva empremta durant les campanyes agrícoles de Lleida.

Durant aquest període, es va intentar organitzar d'un mode formal la campanya de la fruita i progressivament es van anar aplicant mesures per regular oficialment el funcionament del mercat de treball local. Des dels sindicats CC.OO. i UGT es va començar a intervenir en els fluxos de temporisme coordinant aquest mecanisme social proporcionador de mà d'obra amb l'objectiu de gestionar l'oferta de treballadors i canalitzar-la vers la demanda dels pagesos a través del sindicat agrari Unió de Pagesos (UP), encarregat de proporcionar les ofertes de feina. Per la seva banda, des del sindicat agrari també es va començar a intervenir oferint una borsa de treballadors als seus socis.

D'aquesta manera, van instaurar-se les Meses de treball en col·laboració conjunta d'aquests tres organismes, les administracions locals i les oficines de l'atur nacionals (les oficines de l'INEM).

L'objectiu que es perseguia amb aquest tipus de gestió institucional era realitzar les inscripcions i les contractacions, per tal de dur a terme un coordinació de la oferta i la demanda en el mercat de treball, agilitzar tràmits, així com posar les bases d'un control sobre les condicions de treball i d'allotjament, les quals, a partir d'aquell moment havien de ser proporcionades per l'agricultor. També es pretenia minimitzar els abusos contra els treballadors indocumentats i vetllar pel compliment dels convenis salarials pactats anualment entre aquests tres agents. Aquest és el marc en que van crear-se, també, els primers allotjaments per treballador als pobles i van començar aplicar-se les molt criticades inspeccions de Treball de l'administració.

En aquest punt, se'ns evidencia com, davant les irregularitats, abusos i conflictes de la primera dècada en que es van incloure els treballadors immigrants, des de les institucions socials es produeix una intervenció al mercat de treball que s'ha d'analitzar en termes de mecanisme de regulació de les transferències de treball i d'autoprotecció social davant lògica agressiva de l'oferta i la demanda.

En la desprotecció jurídica dels treballadors immigrants documentats i "indocumentats" s'hi pot observar també alguns trets amb que s'han definit els sistemes de treball migratori: la separació dels costos de renovació i manteniment. En aquest sentit, l'externalització dels costos de renovació havia quedat relegada als països d'origen, i els costos de manteniment eren la font de conflicte. És dir, fruit de les demandes dels treballadors i de les intervencions sindicals es va començar a regular per llei la qüestió les necessitats mínimes d'allotjament i manutenció. Aquesta correria a càrrec del pagès el qual hauria de proporcionar un espai d'habitatge i una manutenció que es descomptaria del salari.

No obstant això, tot i aquesta incipient tasca reguladora que va començar a estendre's als anys 90 en molts municipis, l'arribada d'un gran nombre de treballadors indocumentats procedents de diverses campanyes agrícoles de l'Estat espanyol ha continuat desbordant el marc organitzatiu i assistencial local. En el context de l'afluència de treballadors temporals

en els períodes de la recol·lecció, han proliferat els mercats de treball informal i el treball clandestí, així com la massificació a les places, als extraradis i als carrers dels pobles de treballadors a l'espera de ser contractats. D'aquesta manera, durant els anys 90 es va fer palesa la manca d'una assistència social a nivell municipal, prenent protagonisme la xarxa ètnica dels treballadors immigrants a l'hora de proporcionar informació i certa cobertura social necessària per dur a terme les feines dels camps. Alguns dels treballadors entrevistats durant les dues fases de la recerca, així ho indiquen, incidint a més, en com el seu moviment pel territori s'ha produït mitjançant el contacte amb amics o persones del seu mateix país:

“Volví a Linares porque lo consideraba mi sitio de residencia. Allí conozco bien, conozco a la gente, me ayudaban bien. Después ya me fui a Lleida. (...) Llegamos aquí y precisamente nos enviaron aquí a Alcarràs. Cuando llegué aquí, en la plaza de la iglesia me encontré con un chico que ya había estado en la recogida de la aceituna. Hablamos y me dijo que aquí las cosas funcionaban un poco distinto, que el trabajo era menos duro. El problema estaba en que el que no tenía papeles no podía trabajar. Yo por suerte ya tenía. Y así pude encontrar el trabajo”. (ex temporer agrícola guineà, mediador de la UGT a Alcarràs, 2003).

“Yo no tenía la intención de venir acá. Han llegado un día, pensé, dónde voy a este momento, digo, voy para Lérida. Yo no sabía que era temporada de frutas, ni qué había por acá. Pero el año pasado he conocido un chico de Guinea que estuvo aquí, me han hablado de aquí, que tenía 1 o 2 amigos que estaban trabajando aquí. Pensé bien, digo me voy para acá. (...) Durante el día estoy solo y durante la tarde estoy con compañeros. Es al lado de Iglesia ahí vive mi amigo”. (Temporer guineà, Alcarràs, 2003).

Resulta important d'assenyalar dos aspectes fonamentals que caracteritzen aquesta etapa: el primer es refereix a una sèrie d'episodis de conflictivitat laboral, que van coincidir posteriorment amb un canvi de preferència vers col·lectius de Llatinoamèrica i Europa de l'Est per part d'alguns agricultors. Els segon, fa referència a aquest marc regulador de les

campanyes en el sentit de que van forjar-se els mecanismes institucionals de gestió entre agents socials. Fou en la negociació d'aquests convenis en què va platejar-se la possibilitat de dur a terme la contractació en origen, ja fos interior o exterior, realitzant-se les primeres experiències.

Per tal d'entendre aquests fenòmens cal que ens submergim en les particularitats de les relacions socials viscudes durant les campanyes, i les mancances i cobertures dels mecanismes d'inserció social. Intentant veure el funcionament de la quotidianitat als pobles, podrem copsar les relacions patró-treballador, els tipus de contractacions, els prejudicis ètnics i fins i tot els alguns casos de racisme viscuts durant el període dels 90 i també en el moment de la investigació.

Tal i com he indicat, la gran majoria de temporers havien arribat a la regió frutera de Lleida fruit del contacte en la mateixa xarxa ètnica o dels treball temporal agrícola en altres zones de l'estat.

Al respecte, el testimoni d'un ex temporer, que en el moment de la primera fase d'investigació treballava de mediador pel sindicat UGT i pels serveis socials d'Alcarràs, així ens ho exemplifica. Procedent del món del temporerisme, ell mateix havia format part del volum de treballadors arribats en el anys '90 a la zona. Amb el pas del temps va convertir-se en mediador, intervenint, com veurem, en un bon nombre de conflictes. Ens explica la seva introducció en el món de l'agricultura itinerant, i ràpidament podem observar el paper dels enclavaments ètnics, el caràcter mòbil i el contacte amb el teixit de relacions que conformen la cadena de treball entre persones d'una mateixa procedència en la seva arribada a Alcarràs:

“Tengo 28 años, llevo 6 en España. Llegué el día 7 de noviembre del 96 y, bueno, pues, des de que llegué he pasado por varias provincias. En el primer año en que llegué viví en Jaén. En un pueblo que se llama Linares. Entonces pues ahí estuve casi dos años. Después me fui a Almería para visitar a unos amigos y para ver si allá había más posibilidades de trabajo. Pero tal cómo estaban las cosas no tuve mucha suerte y tampoco me gustó el trabajo que vi, lo que se hacía allí. En Roquetas ya me habían hablado de algún paisano que vivía allí, pero no los conocía. Pero, cómo viene gente de todas

partes para recoger la aceituna también, pues hablas, te dicen, mira: conozco a una paisano tuyo en tal sitio. Me fui a raíz de esto. (...) Básicamente, aproveché mucho los cursos que nos daban allí hasta que fui a Huelva. Posteriormente volví a Linares y estuve otros casi dos meses y entonces ya me hablaron de Lleida. Era abril o mayo y aún no había terminado la campaña y de aquí me habían dicho que empezaba en julio". (Ex temporer agrícola guineà, mediador de la UGT a Alcarràs, 2003).

Del seu testimoni se'n pot observar els efectes de l'externalització dels costos de la reproducció i del manteniment de la força de treball que es va viure durant la dècada dels 90 i que, paulatinament, s'ha intentat minimitzar:

"En el 98 estuve aquí dos días. Comiendo lo que fuera, pan, latas de conserva en del supermercado. Comida caliente. Había bastante gente durmiendo en la calle. Allí cerca del cementerio y detrás del polideportivo había unos almacenes propiedad del Ayuntamiento con duchas fuera, así sin puerta y sin nada, pero bajo techo. Cuando vino más gente abrieron los almacenes y entraban a dormir allí. Pero sin permiso de nadie.

Éramos, como mucho, 100 y pico. Todo el mundo no trabajaba, sólo los que tenían papeles. Pero más tarde, cuando la campaña ya está en su fase final cogen más gente y dejan de preguntar. Mucha gente obtuvieron trabajo después. No era llegar y trabajar. El jefe nos cogía cerca del campo de fútbol, trabajábamos todo el día y por la tarde nos volvía a traer allí. Cuando ya nos conocíamos un poco más entre todos salíamos juntos a cocinar en el patio de los almacenes. Para dormir cogíamos cartones y cosas que nos fueran bien. En estas condiciones tenías que rendir, decían: va, va, va, venga, sin parar!

Así se vivía entonces. Nosotros no teníamos nada, ningún soporte. Una vez vivieron y nos cortaron el agua y cerraron los almacenes con candados. Seguro que fue el Ayuntamiento. (...) ahora se ha organizado para adecuar unas condiciones pasables". (Ex temporer agrícola guineà, mediador de la UGT a Alcarràs, 2003).

Ens trobem en l'àmbit de la despersonalització de les relacions de producció, que, segons molts dels informants haurien viscut en la seva arribada a les campanyes fruïteres i que,

sobretot, vaig poder constatar en l'observació als serveis socials d'Alcarràs al 2003 amb el col·lectiu dels "sense papers".

"Te venían a recoger y luego por la tarde te devolvían. Ahora ha cambiado algo. A él no le importaba de qué comías dónde dormías y nada. Había de todo. Unos te metían presión y otros no te decían nada. Podías trabajar todo el día o no te conversaba nada. De relación nada. No se hablaba de nada. En algunos sitios dónde he estado que hay señoras preguntan a veces sobre tu país, tu contacto con tú familia a ver si tienes hermanos. Los jefes, jefes, no te preguntaban nada. Los que presionaban, presionaban y los que no, pues nada, a trabajar". (Ex temporer agrícola guineà, mediador de la UGT a Alcarràs, 2003).

Enfront aquesta situació, des del discurs sindical de CCOO, s'assenyalava al 2003 com la qüestió de del paper de la mà d'obra immigrant indocumentada ha estat un dels elements que hauria sostingut el creixement agrícola i l'obtenció del benefici econòmic. D'aquesta manera, el vincle entre l'agricultor i el treballador s'haurien traduït en una relació d'explotació:

"¿Qué papel ha jugado? Pues el de supervivencia. Han bajado las condiciones de los trabajadores que ya estaban en le país. Pero esto es razonable; ellos tenían unas necesidades que cubrir, antes que robar el trabajo. Aquí, el papel quien lo juega, y lo juega muy mal, es el agricultor. Que contrata con el único fin de lucrarse de una situación precaria, o de una situación de necesidad por parte del trabajador. El culpable principal es aquel que usa este tipo de contratación y no hace nada para cambiarlo. Lo que se tiene que hacer es luchar para que este trabajador que se encuentra en el país se le pudiera regularizar su situación, y al mismo tiempo no se le regularizara, como algún agricultor hace, para después explotarlo" (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

Per una altra banda, però, de les entrevistes amb pagesos i els seus familiars vaig poder captar la seva percepció en aquesta relació de treball. Des del seu punt de vista, la gran majoria de vegades s'haurien establert relacions de confiança, en el sentit de que bona part

dels treballadors haurien estat regularitzats per ells i haurien repetit en nombroses campanyes oferint els seus propis compatriotes, i també regularitzant als seus familiars.

“Nosaltres treballem amb persones, no ens plantejem si és immigrant, o no. Molts cops aquesta persona acaba sent de la família. Dinen al “tros”, però hi dinem tots al “tros”, no només el jornalero i tu te’n vas al restaurant. La mateixa feina et comporta fer això. Lo fet és que nosaltres reivindicuem que es solventi i s’arregli aquesta bossa de treball negre amb immigrants perquè també hem de cobrir les nostres necessitat de mà d’obra legal”. (Membre de la UP, Jornades sobre immigració i globalització, Lleida, 2003).

Anant una mica més enllà, la filla d'un pagès d'Aitona, ens afirmava que havia conviscut des de la infància amb els treballadors de les terres del seu pare. Considerava que al poble aquestes relacions de patronatge sovint han estat portadores de relacions socials de desigualtat que passen desapercibudes per part de la població autòctona:

“Suposo que la idea una mica és, que los moros vénen a casa teua amb una mà a davant i una a darrera. A busca’t feina a tu. I suposo que això crea com una mica un sentiment de superioritat. De jo sóc l’amo, tu el mosso. I hem sembla que la gent ho ha assumit molt això i el tema d’amos i mossos està bastant latent: - Jo et pago a tu... I no són conscients de que la gent està venent la seua força de treball per uns quartos. Sinó que, no sé, es com si els fessin un favor, com si els miressin sempre par damunt de l’hombro, com si fossin més que ells pel sol fet aquest de que no tenen res i et venen a buscar feina a tu”. (Filla de pagès, Aitona, 2003).

Ens indicava també l'aspecte de la convivència als pobles i el malestar generat a partir de situacions d'invisibilització viscudes per alguns immigrants:

“ I la por també hi fa molt. La gent del meu poble no s’acosta a parlar amb ells i intentar superar aquests tòpics. Es queden amb els tòpics per que simplement no hi ha relació. La relació és entre el pagès i el capatàs que els contracte, se’n van a treballar i del treball cap a casa. No hi ha relació amb la gent del poble. De fet si es queden tres mesos tampoc no hi ha temps per que ells venen a treballar, s’estan tot el dia al camp i no s’estableix cap tipus de relació amb la gent del poble per que tenen por

i recau en aquests tòpics i si no hi ha coneixença, jo penso que quede bastant clar. Vull dir l'impacte visual de veure com estan a la plaça tot el dia, per allà tirats, perquè no tenen lloc on viure. A la gent això també li fa por, o que van molt pels bancals... però a veure on has de dormir si no tens lloc on anar, ni per menjar, ni re?". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

D'altra banda, en les consideracions dels treballadors, la qüestió de l'aptitud pel treball definida en funció de la procedència ha estat la tendència més dominant en els entrevistats:

"A vere, lo negre normalment és lent. Sempre trobes algú que va bé. Però, tenen una virtut que és la de la puntualitat i la constància. Un negre no et falle mai. Ell cada dia està a puesto i ve a la feina. Lo moro a avui te ve, demà no et ve, passat demà torna a vindre. Vull dir, no saps mai quan lo tindràs. Però tenen més sarta, més nervi. Los que no tenen un defecte per aquí lo tenen per allà" (Petit pagès, Alcarràs, 2003).

El treballador nacional, per contra, és el que s'indica com a més conflictiu, en el sentit de més exigència, fet que s'ha pres per alguns pagesos com un abús de la confiança generada durant el treball:

"Més problemes amb gent d'aquí, del país. Un cop hem va vindre un treballador que m'havia vingut l'any anterior i havíem quedat molt amics, en va portar un altre i els vaig donar feina abans de tindre'n. Hem van dir:

- Es un poco pronto, ya lo vemos, pero si nos puedes dar un poco de trabajo, porque aquí parados.*
- Bueno, va, veniu que us donaré feina. I els hi vagi donar feina, potser 15 dies abans, i quan va començar la cullita, que era forta, potser aquell anys ni tenia 25. Pues aquests 2, que eren d'Alacant, me van armar un bon follón. Per que al matí, quan hi vaig anar per enganxar... diu:*
- Bueno, ahora tenemos que hablar.*
- De que tenemos que hablar? Diu:*
- Queremos cobrar la media hora que paramos para desayunar, aquí no tenemos tiempo para leer y para nuestro aseo.*

Dic: - Bueno, para, para. Vosaltres treballeu unes hores que us correspon, i cobreu les hores que us correspon.

- Las horas sí que las cobramos, pero es que no tenemos tiempo.

Dic: però aquí a què heu vingut, a fer turisme o a treballar.

- Oh, a trabajar, pero necesitamos...

No tantes coses.

- Aquí lo qui vulgui vindre, que pujo a la furgoneta i lo qui no... ja podeu agafar els paquets i busqueus feina. Los demás va pujar al camió, menos los altres dos i un altre que no sabia que fer.

Home escolta! O sigui, mentre no hem van veure agobiat de feina, van anar fent, tot anava bé.

Quan van veure la feina grossa, van dir: ara és l'hora d'apretar aquest tio i verás tu com l'aturdim i ni traiem lo que volem.

- Podeu marxar tots si voleu. I los demás van pujar i aquests van fotre el camp. Aquest és potser l'únic problema que m'han creat. Aquell any tenia molta blanquilla, potser 150.000 quilos. I clar, coste molt de collir, se necessita molta gent 10 dies, només, per que ràpid se cullen amb pocs dies. Era el moment àlgid". (Petit pagès, Alcarràs, 2003).

S'indica, també la tendència de molts dels treballadors, ja siguin nacionals o immigrants a l'abandó de la feina, fenomen que al primer capítol he anomenat en els termes "d'embruixament de la llibertat" proposats per Weber:

"(...) vénen aquí i fan lo que no vol fer dingú. I si marxen és por lo mal pagat que està. Pensa que la majoria d'envells no són pagesos, treballen d'això perquè han de treballar d'algo i a la més mínima que troben pos se busquen treballs més acords amb la seua preparació, que també, val a dir, que no tenen preparació. Tots aspiren a guanyar més ingressos. És que si et ve un tio amb carrera o que ha estudiat, o ni que no tinguis estudis. Tothom aspira a més que treballar 3 mesos a la fruita o anar d'un lloc a l'altre, a la maduixa". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

Per una banda, es parla de que un cop haurien obtingut la regularització haurien abandonat el sector. Com acabem de veure, també s'apel·la nombroses vegades a l'abandó a mitja collita. No obstant això, la qüestió de la conflictivitat i malestar dels treballadors

rurals, han estat una constant als municipis del Baix Segre. La següent afirmació ens deixa veure, no només des dels anys 90, sinó que en moments posteriors a l'any 2000, la convivència als pobles durant les campanyes ha estat marcada per la qüestió del treball al camp i certes competències entre col·lectius de treballadors:

"(...) la gent que no té papers se quede sense treballar. Clar i aquí comencen tots los problemes, los follons, les envoges entre ells mateixos, que si tu treballes i jo no, que si tu tens casa i s'embuteixen allí 25 persones a casa d'un... A veure, conflictes n'hi ha, i n'hi ha cada setmana. Però per això. Jo que sé... és que... clar, arriba el cap de setmana, no? La gent que treballa, surten, i és normal... i estan en condicions superprecaries, estan treballant d'algo que no els hi agrada, superputejats, tenen 4 duros. Van al bar i pillen una turca. Un espenta amb un, l'altre a l'altre. Después venen los que no tenen feina, que també beuen. I se lie, se lie cada setmana". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

La mateixa entrevistada ens deixa entreveure la qüestió del prejudici ètnics i el racisme:

"Però bueno. Lo que no pot passar és brots de racisme superbèsties. L'altre dia al meu poble, a hores d'ara, a finals de maig. Fa dues setmanes, en un carrer del poble estaven els cotxes de marroquís aparcats, i re, que al diumenge al matí la gent se va aixecar i van veure totes les rodes rebentades, només dels cotxes dels marroquís. I això a hores d'ara ja. Vull dir que... clar, normal, és una cosa que es va acalentant i és una situació que és un bullici. També, a veure, és un caldo de cultiu, los moros estan cremats, la gent també. Un cop un va intentar violar a una tia del poble, i va sorgir un brot de racisme important. Los moros estan creuats, tenen molt males condicions de vida, molt sense papers, sense treball, amb un futur incert i l'ambient es caldeja. El problema és que només s'aporten solucions policials". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

En aquest context, van succeir alguns episodis de conflictivitat laboral, els quals vaig considerar, al seu moment, com a punt d'inflexió que marcaven l'obertura d'una nova etapa. Ens hem de situar en el context nacional, on, tal i com s'ha indicat, a tenor de les vagues i les reivindicacions a El Ejido es va començar a entreveure la preferència de certs organismes patronals en deixar de contractar els col·lectius africans.

A l'estiu de l'any 2000, a la massificació, la precarietat i la falta d'assistència social se li va

sumar un abús policial dels Mossos d'Esquadra a Aitona el 15 d'agost, en plena campanya. Aquest fet que va esdevenir el detonant del desencadenament d'un vaga de temporers que es va estendre a Soses i Alcarràs.

“ No sólo pegar, sino que ..., es que Aitona es un pueblo con tradición de inmigrantes de origen magrebí, Argelia, Marruecos. Lo que más les dolió a estos inmigrantes fue el hecho de desnudarles y hacerles quitar la ropa en la calle, la gente salía por las ventanas a mirar. Esto era una humillación. Vale, esto fue el motivo de este problema de Aitona”. (Ex temporer agrícola guineà, mediador de la UGT a Alcarràs, 2003).

L'efecte dominó va arribar a Soses, amb la vaga de 125 temporers magrebins de l'empresa Espax en demanda de millores sociolaborals: els salaris baixos, l'incompliment del conveni i, sobretot, l'insalubritat –amuntegament en un magatzem sense aigua, ni llum- en que vivien els temporers vaguistes van ser els motius d'explosió del conflicte. Segons varies persones, durant aquest hi van intervenir persones provinents de les vagues d'El Ejido les quals haurien anat organitzant la protesta. No obstant això, els agents sindicals del camp van participar en la mediació:

“Lo que pasa es que ahí la cosa se les desmadró. Había un grupo de trabajadores que hubo un momento en que explotó. Se les estaba pagando por debajo del convenio... (...) Veían que les estaban explotando. Es que el Baix Segre es una zona donde no hay ningún tipo de control y es la selva. Ni los ayuntamientos, que son de Convergencia, ni los agricultores han querido regularizar nunca su situación. Ahí no hay contratación en origen. Ahí llegas. Y si te contratan, te contratan. No les importa que tengas la documentación en regla, como que no la tengas. Y prefieren ir a la plaza o al campo de fútbol a contratar. Eso es el Baix Segre. Sigue siendo así y lo va a ser durante mucho tiempo porque no hay ninguna organización ni empresarial ni sindical en tramos a denunciar el empresario, informar... y se llega a situaciones en que explota y los trabajadores dicen. Hasta aquí hemos llegado. Hicieron una huelga ilegal. Nadie la convocó. Nosotros medimos porque era nuestra obligación y pusimos un poco de paz y negociaron. Pero tampoco han hecho nada. Yo creo que es la

que mejor recibe el fruto de lo que recoge, en cuanto a beneficio, pero, sin embargo, es la que peor paga y en la que peores condiciones hay". (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

Finalment a Alcarràs, com a conseqüència d'una baralla en un bar on s'hauria apallissat a un jove subsaharià, els temporers van mobilitzar-se i també es van declarar en vaga:

"Va ser una nit, només. A veure... los negres tenen la costum de dir-nos que som racistes, però jo crec que són més racistes ells que nosaltres. Van entrar en un bar, el d'aquí davant. I no sé que va passar, que n'hi havia un que anava borratxo i el del bar li va dir: - no m'entris amb aquesta situació, així, no t'hi vull aquí. I el va fotre al carrer. Clar l'altre la va armar grossa. Va començar amb los companys o el que sigui i van vindre cap aquí, es van xafar cadires, va haver-hi batibull, però vaga, vaga, no en van fer. Van baixar els Mossos, nosequé i es va acabar. Una vaga molt forta va ser un any que hi va haver un accident. Amb una furgoneta que portava dos negres i van caure al canal d'Aragó i Catalunya. Se'n va ofegar un, l'altre va sortir. Llavors sí que es va armar grossa. Clar, los negres volien repatriar el cadàver i això, ho va pagar l'ajuntament, però llavors van aprofitar per reivindicar més preu, més bones condicions i hi va haver una vaga que va durar, pues dos o tres dies. Va baixar un paquet de Mossos d'Esquadra, i al final, suposo que parlant se van entendre. Jo amb aquella fecha portava molts moros, més magrebis que negres. De negres ne portava dos. Llavors recordo que aquell dia, anant a treballar, passàvem per davant del mercat de la fruita, aquí al camp de futbol, mos van parar i van veure que hi havia dos negres i els van fer baixar, i els van obligar a no anar a treballar. Als demés no mos van dir re. Vaga, vaga, aquella. Estaven molt exaltats". (Petit pagès, Alcarràs, 2003).

Segons l'aleshores mediador de la UGT, en aquesta qüestió s'hi van mesclar varis aspectes en el malestar dels temporers:

"A ver. Es un poco de todo porque, primero. Tú vas a trabajar... trabajan en unas condiciones un poco malas y encima no están valorados como personas, en aquel momento. Tú vas a trabajar, trabajas con tu jefe, tu jefe te tiene que coger en un punto te lleva a trabajar y luego te vuelve a

llevar en ese punto. Sabe que no tienes sitio dónde dormir, no le importa. Lo que le importa es que mañana, a tal hora te encuentre a ese punto de recogida, siempre. Y encima, los comentarios que algunos compañeros han tenido aquí con la gente del pueblo, lo que pasa en los establecimientos. Esto de tener vigilancia detrás de uno. Pues te da rabia. Pensar que a mi me están siguiendo como a un ladrón. Es un poco de todo lo que generó ese problema. Porque lo que más ayudó es lo que acababa de pasar en Aitona, Soses, pues la gente se había enterado y, claro, esto ayudó mucho a caldear los ánimos". (Ex temporer guineà, mediador de la UGT, 2003).

Varis testimonis ens afirmen com a partir d'aquest moment va produir-se una modificació en les relacions laborals entre alguns pagesos i algunes empreses del Baix Segrià:

"Pero esta huella continua igual, o sea, esto marcó mucho entre lo que es los agricultores de aquí y el colectivo de temporeros, sobretodo africano. Ese año me parece que vinieron no sé si 70 o 170 colombianos. Pero el año posterior vinieron 450. O sea, esto causó que muchos payeses optaran por los trabajadores de contratación en origen. Entonces, pues por este plantón que hicieron en el 2000, muchos optaron por pedir trabajadores por la Unió de Payeses a través de los colombianos que vienen contratados en origen. Porque, claro, estos tienen muchos puntos a favor. Se le vende al empresario, o la gente del pueblo, de que éstos son trabajadores que vienen des de su país directamente para trabajar. Por lo tanto si vienen a trabajar no te dejará plantado. Y encima, cuando termina su trabajo, tiene que volver. Los otros dicen te dejan cuando quieren y algunos que cuando terminan su trabajo se quedan por el pueblo triangulando, así ..., pues no le gusta a la gente del pueblo. No a todos le gusta ver un volumen de inmigrantes aquí en el pueblo. Pues si les vendes que éstos vienen aquí a trabajo y luego vuelven a su país, para ellos es una bueno opción". (Ex temporer guineà, mediador de la UGT, 2003).

El segon aspecte assenyalat per aquest període és de la firma dels convenis reguladors de la contractació en origen. Així, al 1.997 va firmar-se el *Convenio Marco de Colaboración entre el Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, la Asociación Agraria Jóvenes Agricultores –ASAJA-, la Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos (COAG)-Iniciativa Rural, la Federación Estatal del campo de CC.OO. y la Federación Española de Municipios y Provincias, para la ordenación de las Migraciones Interiores en las diversas campañas de empleo temporal, el*

qual va proporcionar l'embolcall institucional i nacional necessari per consolidar un model de regulació de les campanyes agrícoles estatals. Paral·lelament, durant els '90 el sindicat empresarial de la UP va apostar per un assaig de les contractacions en origen interiors, mitjançant la iniciativa de "l'operació zamorans" la qual va consistir en anar a captar mà d'obra en altres zones de l'estat.

Per una altra banda, al 1.999 va ampliar-se el *Convenio Marco de Colaboración* amb l'aparició d'una clàusula addicional, en què es legitimava la possibilitat de contractar temporalment treballadors estrangers als seus països d'origen, un cop esgotades les possibilitats dels treballadors legalment establerts a Espanya. És a dir, es contemplava l'opció d'anar a contractar en origen a

l'estranger sempre dins del protocol marcat per la llei.²⁴

La prova pilot es va dur a terme l'any 1999, any que van contractar-se 35 colombians a la província de Lleida, concretament a Torres de Segre i Verdú. L'experiència va ser valorada positivament a nivell oficial i va suposar la inauguració de noves vies de contractació vers uns altres perfils de treballadors, els quals s'ha de veure en quina mesura han substituït o desplaçat la força de treball masculina africana que havia caracteritzat els períodes anteriors.

"En el año 1.999 se firmó el Protocolo adicional de Convenio Marco para la contratación de trabajadores no comunitarios para las campañas, siempre que el mercado laboral lo requiera, pues en Junio del mismo año, según el Acuerdo firmado (21/09), se hizo un prueba experimental en Lleida contratando por la Unión de Payeses a 35 trabajadores de Colombia teniendo esta experiencia una resultado poco claro por la utilidad y manipulación que se hizo de estos trabajadores como agravio comparativo discriminatorio con el resto de los más de 5.000 trabajadores contratados en Lleida". (CC.OO, 2000, 7).

La iniciativa de les contractacions en origen va eixamplar-se al 2000 a Torres de Segre i

---

²⁴ "...la colaboración en el establecimiento y desarrollo de una procedimiento subsidiario para la contratación de trabajadores extranjeros en sus países de origen, en campañas agrícolas de temporada, una vez agotadas la posibilidades de contratar trabajadores españoles, comunitarios o extranjeros legalmente establecidos en España" y se elaboren las instrucciones de la Dirección General de Ordenación de Migraciones sobre el procedimiento de tramitación de permisos de temporada para trabajadores extranjeros residentes en el exteriores. (UGT, 2000.)

Alcarràs amb la contractació de 200 colombians i 80 dones marroquines per treballar en cooperatives. En l'argument esgrimit pels responsables de les Campanya de la Fruita de la UP es valorava positivament l'experiència de l'any anterior amb treballadors colombians, fent referència als avantatges d'aquest tipus de contractació en termes culturals:

“La adaptación es un factor clave, por lo que el idioma y el tener una cultura similar así como la ausencia de conflictividad garantiza la continuidad de la experiencia”. (La Mañana, 30 de juny del 2000).

D'altra banda, des del sindicat CCOO s'indica com aquest gir vers altres col·lectius va suposar un nou canvi en la composició de la força del treball a la regió frutera de Lleida:

“En los '90 se firma un acuerdo con la UP para traer 35 colombianos, como experiencia piloto, aquí en un pueblo cerca de Alcarràs, en Torres de Segre. La experiencia fue positiva. Permitted que el año siguiente viniesen 490 y así hemos ido evolucionando con el paso de los años. Ahora son los países del este, Rumania, Ucrania, Polonia. Dónde la mayor mano de obra permite una mayor flexibilidad en la jornada y unos salarios más bajos. Esa es la evolución de las campañas agrícolas. Ir buscando mano de obra en países dónde las condiciones laborales son peores. Es normal, cuando no tengamos en Europa trabajadores vamos a ir a otros mundos que nos los den”. (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

3.3.2) La controvèrsia en la contractació en origen i l'arribada de noves onades de força de treball

En aquest context s'estrena la quarta etapa, que s'inicia al 2001 i finalitza al 2009, i que es correspon al període durant el qual s'ha realitzat la recerca. Aquesta etapa es caracteritza

per l'abandó progressiu de les tasques del camp per part de la mà d'obra autòctona i l'eclosió i consolidació de la contractació en origen. Un dels trets més significatius que vaig observar en la primera part de la recerca es correspon a la controvèrsia en l'aplicació d'aquest nou sistema de contractació, la qual ens proporciona la possibilitat de copsar les diferents percepcions i discursos dels agents socials implicats en el mercat de treball agrícola de Lleida. D'altra banda, un segon aspecte observat en aquell moment recau en la qüestió de les substitucions de col·lectius de treballadors, com a fruit del gir vers nous perfils de treballadors i treballadores. Finalment, i com a conseqüència de la realització de l'observació als serveis socials i el contacte amb els col·lectius dels "sense papers", se'm va presentar l'oportunitat d'entrar en contacte amb els diferents tipus d'intermediació laboral i mecanismes de contractació presents en el mercat de treball agrícola de Lleida.

Tal i com he indicat en els capítols teòrics, una de les característiques dels sistemes de treball migratori es basa en l'existència de convenis entre països que regulen l'intercanvi de treball i la inclusió dels treballadors i treballadores en el país de destinació. En aquest sentit, la proposta de les Contractacions en Origen va fonamentar-se en el Conveni Marc del 1.998 segons el qual, en contextos en que es demostrés un dèficit de mà d'obra en el mercat de treball local, provincial i finalment nacional, la llei permetria a l'empresari recórrer a la contractació de treballadors al seu país d'origen sempre que se li assegurés l'allotjament, un contracte temporal, un sou dins del conveni i l'abonament del viatge. Respecte el treballador o treballadora, aquest es comprometria a retornar al seu país d'origen un cop finalitzat el contracte.

En el cas que ens ocupa, la pedra angular del fenomen van ser les valoracions que es van dur a termes sobre l'excés i la carència de la mà d'obra per les recol·leccions. Com podem observar, l'aplicació de les contractacions en origen a Lleida, va venir acompanyada d'un debat entre agents socials, en el quals uns consideraven que hi havia un dèficit de treballadors a les campanyes de recol·lecció, i altres que consideraven que hi havia suficients treballadors, però que s'havia d'optimitzar la coordinació estatal i sobretot regularitzat les bosses de treballadors indocumentats del país. Vegi's com aquest debat va coincidir amb els moments de conflictivitat al camp, eren principis de la dècada del 2000,

en el qual s'havien produït els conflictes d'El Ejido, les vagues a Lleida i els tancaments dels "sense papers" a diferents punts de l'estat. També, fou el moment de l'ascens electoral del Partit Popular i de la modificació de la llei d'estrangeria 4/2000, iniciant-se una etapa de polítiques restrictives a nivell migratori i l'anunci del final de les regularitzacions.

El motiu pel qual els sindicats i algunes administracions locals van donar la benvinguda a la iniciativa van ser les necessitats dels pagesos de mà d'obra regularitzada i local en les campanyes fruïteres. Tot i això, al 2001 des dels mateixos organismes sindicals i l'administració es va dur a terme la proposta de crear una borsa de treball unificada per ordenar l'oferta i la demanda i que prioritzés la contractació d'aturats espanyols i després d'immigrants regularitzats, abans de recórrer a la contractació en origen. En aquest punt van esclatar els primers conflictes.

Els sindicats agraris mantenien una posició escèptica respecte aquesta borsa. S'afirmava que hi havia una falta de mà d'obra local, ja que tan sols un percentatge molt mínim d'aturats i aturades natives van acabar sent contractats mitjançant la borsa de treball. Segons un estudi de la UP i dels Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya (JARC) es va demostrar com de més de 4.000 demandes de mà d'obra de la borsa de treball unitària es van efectuar contactes amb el 33% dels 1.856 inscrits, d'aquests un 43% no estava interessat en la feina o en les seves condicions (*La Mañana*, 31 de maig del 2001). Tal i com ens reflecteix aquest testimoni, la manca de mà d'obra puntual i disponible en el moment de la recol·lecció feia optar a molts pagesos pels avantatges de la contractació en origen:

"El problema que tenim a l'agricultura amb la mà d'obra és molt abusat. La gent del país, los catalans, lo jovent, no en volen saber res de l'agricultura, consideren que és un sector marginal, un sector on es paga poc i es treballa molt. La meua experiència personal hem diu que si nosaltres contractem en origen és per que és la única manera en que veiem cobertes les nostres necessitats de mà d'obra. Jo tinc problemes per contractar gent, aquí a Catalunya, a Lleida, a Juneda. Tinc problemes per contractar gent amb papers. Bàsicament, si agafes a algú sense papers és perquè realment no tens cap més sortida". (Membre de la UP, Jornades d'immigració i globalització, Lleida, 2003).

Respecte a la borsa de treball unificada i l'existència de treballadors suficients al territori, un altre pagès afirmava:

“L'any passat se'ns va criticar molt des dels sindicats, particularment, des de CCOO pel tema de la contractació en origen, i, des de la UP se'ls va dir: -“vale, estem d'acord, però oferiu-nos vosaltres una borsa de gent que estiguin aquí a l'atur, que tinguin papers i que realment vulguin venir a treballar a l'agricultura”. Se'n van apuntar no sé quants! No vull dir dades, però potser unes 3 o 4 mil persones i potser no va venir a treballar ningú perquè després no els hi va interessar. Nosaltres podem estar d'acord en que el conveni el treballador trobi que és baix, però des del nostre punt de vista l'agricultura, dóna el que dóna. Ens hem d'ajustar cada cop més amb els costos de producció i tenim molts problemes per arribar a guanyar-nos la vida. Evidentment, si continuem fent de pagès es per què ens la guanyem, però arriba un punt que no es pot allargar més el braç que la màniga”. (Membre de la UP, Jornades d'immigració i globalització, Lleida, 2003).

Des dels sindicats s'afirmava que a l'Estat hi havia treballadors suficients per cobrir les demandes i que el rebuig de la població local responia a la falta d'una millora de les condicions laborals del treball agrícola. La crítica a la UP es va fonamentar en que s'estaven duent a la pràctica contractacions en origen saltant-se el conveni marc. També s'apostava per l'existència de treballadors immigrants documentats procedents de les campanyes agràries per cobrir les demandes. Al respecte, la resposta d'alguns dirigents de CC.OO. ja s'orientava vers les preferències d'uns col·lectius en detriment d'altres:

“UP elige temporeros a la carta. Muchos de los trabajadores subsaharianos que tradicionalmente venían siendo contratados por los agricultores del Baix Segrià este año han sido rechazados porque ahora el agricultor los exige de una determinada nacionalidad y con unas características concretas. Hay suficientes trabajadores en el Estado para cubrir todas las demandas registradas. No admitiremos que lleguen más temporeros contratados en origen”. (La Mañana, 18 de Maig, 2001).

Cal indicar, que el context d'aquestes crítiques de les quals van començar a ser blanc els organismes empresarials l'hem de situar en aquell fenomen de negociació constant i

relacions de poder en el mercat de treball, en el qual s'assignen preus al treball i se'n formalitzen les operacions de compra-venda. Segons alguns d'aquests agents, l'aplicació de la contractació en origen va venir acompanyada de la discriminació de col·lectius al mercat de treball i s'hi van produir algunes irregularitats. Des del punt de vista d'alguns pagesos i dels organismes patronals els desbordaments de cada campanya, els conflictes i la problemàtica de l'afluència de sense papers cada estiu, no resolien les seves necessitats immediates de mà d'obra:

“Jo amb els 6 o 7 anys que treballo he regularitzat com a 4 marroquins, 2 argelins i ara un romanès. L'experiència diu que agafaré, els hi regularitzaré el que convingui. La major part de les vegades, quan aquesta persona te el permís de treball diu: - “ja no hem cal treballar aquí i vaig a la indústria”. És una realitat. Quan arreglem els papers es perquè tenim una necessitat real. Sempre a triar una persona amb papers que sense, sempre una amb papers. I, si anem a la Contractació amb Origen es perquè no hi veiem cap altra solució”. (Membre de la UP, Jornades d'immigració i globalització, Lleida, 2003).

“El fet de reivindicar. Nosaltres no podem reivindicar i deixar de banda la Contractació en Origen perquè sinó no podem completar el nostre cycle productiu. Nosaltres estem d'acord en que s'ha de regularitzar total la bossa d'immigrants irregulars que hi ha aquí a Espanya, que a nosaltres no ens beneficia, ens perjudica”. (Membre de la UP, Jornades d'immigració i globalització, Lleida, 2003).

En relació a la situació descrita de Huelva, les observacions d'un magrebí integrant de les Meses de Seguiment de Lleida seguien la tònica de la discriminació de determinats col·lectius i afirmava que hi havia treballadors disponibles al mercat laboral:

“Ya hemos visto el año pasado en Andalucía las contrataciones con gente de Polonia y Ucrania, también ha habido gente que ha trabajado cada año con los mismos. Por lo tanto, los otros trabajadores se van a las casas de contratar y no lo contratan ninguno, no por que son “ilegales”, sino por que son “legales”. Yo asumiendo el tema de la inmigración en Lleida llevo ya tres años. Por

lo tanto se ha medurado ya y, digamos, quisiera decir que se ha contratado hasta el 60% de la mano de obra. Puedo decir tal y como se estaba contratando des de hace 13 años hasta ahora. Pero no digáis que no ha habido gente en las listas, "legales". Por que el año pasado estaban en las listas 8 mil personas y sólo se han contratado 6 mil. Por lo tanto ha habido más. Y digo que estaban allí dispuestos a trabajar y no ha habido trato". (Integrant magrebí de les Meses de seguiment de la campanya de la fruita, Jornades d'immigració i globalització, Lleida, 2003).

Així, trobem fets il·lustratius durant la campanya del 2001 en que, en context de males collites, es va produir una afluència massiva de mà d'obra i van desbordar-se els marges assistencials de la campanya. Va donar-se el cas d'uns marroquins "sense sostre" que tenien papers però que no eren contractats. Els sindicats van intermediar per gestionar contractes entre els pagesos i un bon nombre d'immigrants que tenien papers i que dormien sota del pont de la universitat a Lleida.

En aquest sentit durant la campanya del 2002 ens apareix una altre cas significatiu. Segons una identificació policial a 700 temporers, efectuada de maig a juny del 2002, va donar-se el cas que de 9 de cada 10 aplegats al Baix Segrià tenien els papers en regla però no eren absorbits per les ofertes en el mercat laboral (*La Mañana*, 4 de juliol del 2002).

En un línia similar es situen algunes consideracions d'ex encarregats dels allotjaments de la UP en les primeres experiències de contractació en origen:

" Una vegada van portar un grup de 50 treballadors d'un CETI, eren persones africanes. A aquestes persones se les va posar a l'allotjament d'Alcarràs i se'ls estava cobrant un tant per cent de diners del seu sou per poder viure a l'allotjament. A sobre no hi havia cuines, per tant, s'havien de pagar catering. L'empresa havia pressionat molt per poder tenir aquests treballadors i quan van arribar allà no van tenir feina. Havien calculat malament, o ne sé que va passar, però aquests no tenien feina, amb la qual cosa tenies aquest grup de treballadors allà que no podien treballar. A part se'ls estaven gestionant els permisos de treball i residència. Això és lent. Ells no t'arriben del CETI amb el permís. S'ha de tramitar i és lent. Amb lo qual estaven sense permís de treball i residència, sense feina, havien de pagar l'allotjament... i a mi em feien fer d'intermediari. Em feien parlar amb els treballadors i prometre coses que no eren certes. I la final, després de pressionar bastant a la gent

d'UP es va decidir que se'ls aniria col·locant en allotjaments particulars, en altres campanyes. Perquè? Perquè va arribar una altre grup de colombians i l'empresa volia abans als colombians com a treballadors. O sigui que els colombians van arribar i van poder treballar, i els africans, que se'ls havia portat expressament per treballar estaven sense feina. I els van anar col·locant amb el temps".
(Ex treballador de la UP, Barcelona, 2003)

"Aquest moro de merda fa pudor igual que aquest negre, i no el vull treballant amb mi, perquè no treballa igual i fa pudor, fa pudor, fora d'aquí! Vull un llatinoamericà, perquè pensa com jo i parla com jo.

I així saltaven, i fa pudor, fa pudor, una obsessió amb que feien pudor, i penses, si el que fa pudor ets tu, tio! Feia més pudor el pagès... que el moro en qüestió... i a més ells cada dia arribaven i es dutxaven, cada dia. Els problemes eren que arribés aigua calenta per tot l'alberg. Aquí hi havia els problemes reals.

Que a veure si es pensaran que són tan igual que nosaltres, una merda...! comentaris d'aquests, així!!

O: -aneu vigilant que aquest colombià... ja se n'estava parlant molt, que aquest colombià ja fa moltes preguntes que si la seguretat social, no li expliqueu molt d'això, eh! Un pagès ens ho va soltar: -qui li ha explicat tot això, eh? -vigileu que no s'ajuntin molt amb els que estan a l'altra habitació. Que eren els autòctons" (Ex treballadora de la UP, Barcelona, 2004).

Des de l'administració local, el mateix alcalde d'Alcarràs (l'únic municipi on es proporcionaven serveis socials d'atenció al temporer quan vaig realitzar la primera observació) considerava que, davant les situacions de massificació i precarietat al Segrià, la solució a la carència de treballadors passava per la regularització del relatiu "excés" compost pel gruix d'immigrants "sense papers", els quals s'aplegaven estiu rere estiu als pobles i, sobretot, en el campaments als afores d'aquest municipi. Les dures crítiques al sistema de contractació en origen i als elements de prejudici ètnic que es deriven de la següent cita, contrasten amb el silenci per part de les administracions del Baix Segrià observat durant la recerca:

“Fa 10 o 12 anys això podia funcionar. Ara, no, ara lo que fem és afegir, dic jo (i sempre ho he dit), un element distorsionador a la campanya. I si hi ha tants factors de conflicte, un mercat desregularitzat tant inestable com el de la fruita... I després, que fem? Estem creant temporers immigrants de primera i de segona, i això és lo que hem de defugir. Vull dir, tu no pots tindre una persona que et ve, amb un allotjament, amb unes condicions, contractat, amb un bitllet pagat d'avió. Aquí hi guanyes uns diners, que és molt lícit, que està molt bé. I un altra persona que et ve, al carrer, a dormir com pot, que ha creuat l'estret, que a molts los han pagat lo bitllet per a que vinguin aquí. A vere, això és il·lògic. Aquesta persona que ha vingut com ha pogut o altres que venen, com fa anys que venen, veuen això i diuen: què passa aquí? Llavors ja entren, qui si el color de la pell, que si això, que si allò. A veure, que passa? Que pel fet de ser colombià, ets immigrant més bo que ser subsaharià, o polonès o ser búlgar. Això és realment el que està passant”. (Alcalde d'Alcarràs, 2003, Alcarràs).

Un altre aspecte objecte de discrepàncies i conflicte en la gestió del mercat de treball a principis d'aquesta fase va ser el relacionat amb les condicions de treball i les remuneracions salarials. En plena campanya del 2001, el model de la UP va ser profundament qüestionat i se'n van denunciar algunes irregularitats a nivell sindical i a nivell mediàtic. Des de la crítica sindical, s'insistia en com s'estava contractant al marge del conveni marc i van efectuar-se varies denúncies per incompliment del convenis agraris (sobretot pel que feia referència a les empreses cooperatives). Va iniciar-se un fort enfrontament a partir de la deserció del seu lloc de treball tres temporers colombians a Torres de Segre, els quals van ser els primers en denunciar les condicions laborals de la contractació en origen. A pesar de que la contractació es feia dins del marc estricte de la legalitat i es pagava en funció del conveni, es va evidenciar com el salari base dels contractats en origen no arribava al mínim interprofessional. Després de que se'ls descomptés la meitat de l'import del viatge (unes 50 mil pessetes, 300 euros) i el lloguer d'uns allotjaments subvencionats (16.500 pessetes al mes, 100 euros) els salaris oscil·laven entre les 70 i 80 mil pessetes mensuals (500 euros). (*La Mañana*, 30 agost del 2001).

El blanc de les denúncies va ser, però, l'incompliment del conveni al no cobrar-se les hores

extres en una jornada laboral de 12 a 15 hores de treball, el desconeixement que molts treballadors i treballadores tenien sobre les condicions del contracte i el tema més polèmic: la retenció de passaports que part de persones de l'entitat i de les empreses, per tal d'evitar les fugues de treballadores un cop finalitzés el període establert per treballar.

Sota aquests paràmetres es va denunciar d'irregularitat laboral a cooperatives com Fruits de Ponent d'Alcarràs, Actel de Tèrmens, la Nufri de Mollerussa i Jordi Torrentó. L'ambient va caldejar-se encara més en produir-se la "fuga" de 108 treballadores marroquines (70 a la Acve de Balaguer) i 4 de colombianes, en que algunes de les quals van denunciar que s'obligava a treballar sota malaltia, i que es pagaven van elevats imports com a requisits de selecció al país d'origen.

Des del punt de vista dels sindicats, s'afirmava estar d'acord amb la contractació en origen, però sempre dins un compliment dels convenis:

" La contratación en origen, nos permite un mayor control. Está controlado por el gobierno, por los sindicatos, por los empresarios y por el gobierno autonómico. El problema es que se saltan la contratación en origen y van al régimen general. Aquí en la provincia de Lérida hay empresarios que bueno, no vienen a la mesa de seguimiento para que les controlemos. En la contratación en origen, lo primero es que los sindicatos tienen que revisar la vivienda dónde están alojados y ver si está en condiciones. Después ver si se les paga el salario, si hay condiciones dignas... hay un control". (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

En el transcurs del treball etnogràfic, vaig poder observar que, tot i la irrupció de la contractació en origen i el gir vers els col·lectius de treballadors de Llatinoamèrica i Europa de l'Est, així com la preferència per dones en els treballs de manipulació de la fruita, les tendències generals als pobles del Baix Segrià presentaven una persistència vers els col·lectius africans. Alguns dels entrevistats indicaven que la contractació en origen es dirigia més en el treball de magatzem i grans empreses, els quals podien pagar-se el servei de proveir-se d'aquesta mà d'obra. Per contra, s'apuntava en com el petit pagès continuava contractant mitjançant mecanismes informals als carrers i les places, duent a terme els

tràmits burocràtics mitjançant els seus propis gestors o anant a les Oficines de Treball de la Generalitat (OTG):

“Els marroquins continuen sent la primera força de treball del camp. Però lo que sí que és veritat és que hi ha hagut un petit canvi, que és el de la introducció de la gent de Sudamèrica i això. No és que hagin pres los llocs de treball als marroquins. Als camps, lo petit pagès continua llogant a la gent de sempre, als que coneix, lo típic a la plaça... els sudamericans treballen en cooperatives o en llocs on es necessiten molts treballadors. (...) los marroquins no deixaran de vindre perquè tu contractis als colombians. És un lloc de destí típic lo Baix Segre pels marroquins. Per tant continuaran venint, no pararà. No pots pretendre tancar-los'hi la porta. Si portes colombians, hi haurà marroquins i colombians. I abans llogaràs un marroquí que un colombià i en origen... i diuen: -los colombians no porten problemes. Clar, si tu en necessites 5, ni contractes 5. No te'n venen 25 i en tens 20 pul·lulant”. (Filla de pagès, Aitona, 2003).

“Vaig contractant pel carrer. A salt de mata. Sí. A vegades en contractes un i li dius: - bueno. Que tens companys amb papers? Diu: - Sí, quants ni vols? Pos 4. I ell te'ls porte. (...) No tothom contracte per l'oficina. Jo aquest any tenia 14 treballadors. Dels 14, només... a veure vaig passar per l'oficina a fer-los tots després a fer la targeta, però els vaig contractar a tots pel carrer. No vaig passar a demanar gent. Llavors, clar, aquest és un altre tema. Hi ha gent que es fie de l'oficina i van allí a demanar i si allí no n'hi ha d'inscrits, no en troben. Però a fora n'hi ha molts que volen treballar i que t'aborden per carrer i eh! -¿que tienes trabajo? I set fot bona pinta li dius: - que tens papers? - Sí. Pos va venga, vine. Llavors jo ja vaig allà a l'oficina de l'INEM a fer la targeta de la Seguretat social i ho arreglo allí. La cosa és així de simple. Però jo crec que n'hi ha hagut que no han treballat aquest estiu, temporers d'aquestos immigrants que han estat tot l'estiu sense feina, perquè no tenien papers”. (Petit pagès, Alcarràs, 2003).

Les dades sobre contractacions al 2002, ens permeten fer una aproximació a aquesta situació. Segons un informe de la Delegació Territorial de Lleida, durant la campanya de la fruita es van contractar un total de 3939 persones a les borses de l'administració i els sindicats, d'aquestes 2.776 eren persones estrangeres, 1482 eren del Magreb i 1094 d'Àfrica.

Destaca també, la contractació de 1163 persones nacionals, de les quals 766 eren catalanes i 397 de la resta de l'estat. Com pot observar-se la contractació de nacionals encara tenia una xifra, tot i que minoritària²⁵. Respecte a la contractació en origen, segons les dades proporcionades per la UP, al 2002 es van contractar en origen a 1389 persones, de les quals 776 eren colombianes, 582 romaneses i 85 de Marroc²⁶. Així pot constatar-se com encara tenia molt pes la contractació de temporers interiors i es pot observar com els col·lectius majoritaris eren el magrebí i el subsaharià. Com veurem aquesta és una situació que s'ha modificat notablement fins als nostres dies.

D'altra banda, vaig constatar la importància fonamental dels treballadors indocumentats en les campanyes fruïteres com a reserva de treball. És a dir, en anys en què les collites haurien sortit satisfactòries, tot i les intervencions de les inspeccions, en els períodes punta, quasi bé la totalitat dels treballadors indocumentats desplaçats a les terres de Lleida acabaven treballant. Per contra, en anys en què les previsions de feina eren mínimes, per mala collita, tempestes, etc..., els indocumentats deixarien de ser necessaris, i per tant, molestos.

“El que no s’ha defensat mai i que crec que s’hauria de defensar és quan al pagès se’l agafa amb treballadors il·legals. Tot i que sempre es diu que si els pagesos agafen “il·legals” per pagar-los menys, explotar-los, etc., jo crec que això no és veritat, que són comentaris. Estic completament d’acord amb el que s’ha dit de que quan un pagès ha de contractar “il·legals” és per que no té cap més treballador. L’any passat, que va ser de mala collita, no en va treballar cap d’ “il·legal”. Fa 2 anys, que va ser de “súper collita” tots els “il·legals” van treballar, més o menys, però van treballar. No hi havia més remei que agafar qualsevol cosa, qualsevol persona. Lo de la il·legalitat UP tampoc ho pot defensar mai, tant per l’aspecte del pagès com del treballador. Si tu tens un “il·legal” no li pots pagar ni caixes ni assegurances, ni res. Si es fa mal, doncs mira, allí es queda! Ningú no li pot pagar res”. (Membre de la UP, Jornades d’Immigració i globalització, Lleida, 2003).

Cal apuntar també, vers aquella funció de disminució salarial: la disponibilitat de reserves

---

²⁵ Delegació Territorial del Treball de Lleida, *Campanya de la fruita 2002*, octubre del 2002.

²⁶ Unió de Pagesos, *Memòria de Temporers 2002*.

i la mà d'obra sobrant pressionaria els salaris a la baixa, ampliant el marge de treball barat, puntal i disponible. És la seva aflluència la que, en teoria generaria un efecte crida, tot i que la seva arribada es podria donar per la generació de falses expectatives de treball.

“La ley está hecha, pero los pícaros existen. Hay gente que, desde el marco de nuestras tierras, que ofrece Lleida como la ciudad paraíso en cuanto a la fruta, que hay trabajo para todo el mundo para que vengan aquí. Esto es un problema porque no es así, que eso es lo que les permite después tener en la plaza del pueblo unos 10, 12 o 13 trabajadores e ir allí y decir, hoy te cojo por 4000, 3000 o 2500 pesetas para todo el día, porque hay más trabajadores de los que el mercado necesita. Después el gobierno central no ha hecho nada, no hay una política de migración y espero que el gobierno que hay ahora cambie un poco. Espero. Porque es el que tiene toda la autoridad moral para tratar de evitarlo. Hasta ahora el gobierno popular no había hecho nada. El Socialista des de Andalucía, Extremadura, cuando tenía problema de paro allí, mandaba los trabajadores a nuestras tierras con el fin de quitárselos de allí”. (Responsable de la Federació agroalimentaria de CC.OO de Lleida, 2004).

Són aquestes persones les que han estat el el punt de mira l'atenció mediàtica en els últims anys i les que no han tingut accés a una protecció social i jurídica. Algunes persones afirmaven com el problema de cada any són les males condicions de vida dels temporers, la marginació, l'amuntegament i la falta d'implicació per part de les administracions:

“És com lo dels albergs, la poca implicació dels ajuntaments i de les organitzacions superestructurals, lo que et deia abans. Pos, a veure, on estan los governs al Baix Segre? No n'hi ha. L'únic mecanisme de defensa que veuen quan hi ha jaleo és trucar als mossos o dóna'ls-hi un bitllet i un bocadillo i au! Clar, això és lo cuento de sempre, i com més va, més. I s'introdueixen altres col·lectius...

Però, el que passa amb CC.OO, és que només apareixen com a actors a l'estiu. Quan comença a haver-hi follons, apareixen los de Comissions. O sigui, CC.OO., al igual que Unió de Pagesos, al igual que ajuntaments, consells comarcals, institucions d'estes que són les que podrien fer alguna cosa. Només se mouen en qüestió, si parlem d'ajuntaments, de represalies. Quan hi ha un bulla

truquen als mossos, i coses així. Comissions, només apareix a l'estiu quan s'ha de reclamar hores extres, i així. Però lo que seria un plantejament fet a l'hivern, per exemple, un mica d'organització, no ho fa ningú. Sabent que aquest és lo problema de cada any, que tens moltíssima més gent de la que necessites per treballar... No sé quants anys se porte, però des del boom de la fruita que passa cada any lo mateix i això va en augment". (Filla de pagès, Aitona, 2003).

Respecte a aquestes reserves de treballadors, durant les observacions de l'estiu del 2003, vaig establir dues tipologies en funció de la situació jurídica dels immigrants que van concentrar-se a Alcarràs, partint del balanç realitzat per l'oficina de assistència social. De 582 persones ateses, la majoria eren de l'Àfrica subsahariana i en 91% dels casos no disposaven de permís de treball. Aquesta xifra superava en 64% la de l'any anterior.²⁷ Durant la campanya, alguns d'ells residien a casa d'amics, familiars i coneguts, i unes 200 persones estaven concentrades en un campament als afores del poble, que era una antiga granja on s'hi havien habilitat uns dutxes i banys. Si bé la insalubritat, el barraquisme i l'amuntegament a nivell de vivenda immigrant eren tan evidents com impressionants, l'assistència social que s'oferia a nivell municipal cobria algunes necessitats bàsiques com el menjar i la higiene. Aquesta relativa satisfacció dels costos de manteniment de la força de treball era l'única que s'oferia en tots els municipis fruiters durant l'època de la recol·lecció.

Així, la primera tipologia de treballadors era la dels temporers que posseïen la legalitat jurídica i que portaven més temps al país. També hi havia temporeres nacionals, però eren molt escassos. En la seva majoria eren els col·lectius que acabaven accedint a una feina

---

²⁷ Hi havia molt pocs inscrits magrebins (un 1% d'argelins i un 2% de marroquins). El col·lectiu més nombrós era el de Mali, el qual representava el 48 % dels inscrits amb 280 persones. El seguia Ghana amb un 18%, 106 persones; i Guinea Conakry amb un 13 %, 77 persones. La resta estava composta per altres nacionalitats, Camerun, Congo, Sierra Leone, Senegal, Marroc, Costa d'Ivori, Nigèria i Romania. Segons les observacions de l'assistenta social, la majoria d'aquests feia menys de 6 mesos que havien entrat al país i un 46% no havien presentat cap tipus de documentació (241 persones). Un 14% estaven pendents de la resolució de la sol·licitud de regularització; la resta aportaven algun tipus de documentació com el carnet del metge i d'associacions d'ajuda a l'immigrant, de la Creu Roja, passaports o ordres d'expulsió. Gairebé el 100% eren varons, l'edat dels quals oscil·lava entre 20 i 30 anys en un 65'52% dels casos.

En referència a lloc de residència habitual, un 35% residien a Almeria i un 21% no tenia lloc de residència. El 44% restant residien dispersament per diferents capitals espanyoles. Dades extretes de Vichares, Esther, *l'Informe de l'Oficina d'atenció Social. Campanya de la Fruita 2003*, Alcarràs, 2003.

(aquests directament s'inscrivien a la borsa de treball de l'Oficina de Treball de la Generalitat que estava a les oficina d'assistència social).

La segona la composaven el volum de temporers indocumentats, els quals es trobaven en rotació permanent, i entrant i sortint del mercat de treball. Aquests anaven treballant de les oportunitats que se'ls presentaven en diferents punts del camp espanyol i, jurídicament, estaven exclosos de l'últim procés de regularització del gener del 2001 i la seva revisió extraordinària. Alguns mostraven punts de referència i uns contactes on establir-se, residien en diferents regions fruíteres de l'estat i en certs moments es dedicaven a l'economia informal. Cal destacar, a més, que molts d'aquests temporers portaven més d'un any al territori i gràcies al coneixement de l'idioma mostraven més facilitats d'integració i comunicació. Durant les converses informals que vam tenir durant el repartiment d'aliments o les visites als campaments, confessaven que el seu objectiu era treballar, ni que fos pocs dies, per tal de poder desplaçar-se a una altra zona.

Dins d'aquest grup d'indocumentats hi havia les persones recentment arribades als paí. Eren els que presentaven més carències i estaven en situacions més crítiques. Si bé les afinitats entre ells s'anaven agrupant per paí, es van detectar bastants casos de nois molt joves, fins i tot menors d'edat, amb una desorientació evident, els quals havien vaguejat d'assistència social en assistència social sense diners, i sense cap tipus de documentació. La marginació en que es trobaven es complementava amb el dramatisme d'alguns casos de joves arribats amb pastera poques setmanes abans, amb un visible estat de xoc i sense experiència al paí.

Durant aquest període de recerca vaig poder palesar el paper de l'administració, així com entendre el fet de que aquest tipus de poblacions "sobrants" són considerades un problema per l'estat, en el sentit de que cap tipus d'administració en vol assumir els costos de la seva manutenció. Ja sigui per una qüestió pressupostaria, ja sigui per la por a l'"efecte crida" i a l'establiment dels immigrants "sense papers" als territoris on se'ls ofereixi ajuda social. Aquí és on cal que hi ubiquem les polèmiques, objecte de l'atenció mediàtica al seu moment, dels bitllets pagats per les administracions de d'altres Comunitats Autònomes. Des de l'ajuntament van aconseguir-se documents que provaven com a

alguns nois se'ls havien pagat els bitllets des de Fuerteventura a València, i a d'altres que se'ls havia pagat a Lleida i Barcelona, després d'haver estat posats en llibertat des dels centres d'internament des dels quals s'havia de procedir a la seva expulsió.

En relació amb aquesta qüestió, no fou fins al 2002 en que, com a conseqüència dels desbordaments

i les mancances evidents de molts temporers interiors, documentats i indocumentats, va crear-se la "Xarxa contra l'Exclusió Social". Aquest és un organisme que aglutina administracions, sindicats, Creu Roja, ONG's i algunes associacions d'immigrants, que s'encarrega fins al moment actual de la intervenció en el marc assistencial de la campanya. S'hi ofereix, també, servei de dutxes i repartiment d'aliments a la ciutat de Lleida. Tal i com he indicat, la única versió local era la del municipi d'Alcarràs, on el primer intent fou al 2002, instal·lant un campament amb tendes per als "sense papers".

Un tercer grup de treballadors i treballadores que vaig observar i entrevistar era el de les persones contractades en origen. La seva aparició suposava l'entrada en escena d'un nou perfil de treballador.

Primerament, eren persones de països que no presentaven un tradició migratòria vers l'Estat Espanyol. Tot i això, la prova pilot es van dur a terme amb treballadors africans i colombians, per posteriorment passar vers els col·lectius de dones. D'aquesta manera, a la segona experiència ja van aparèixer grups de dones marroquines.

Des de les nostres observacions, així com dels testimonis dels entrevistats, se'n deriva com les preferències dels empresaris i els organismes agraris va orientar-se vers els col·lectius de dones. La demanda, sobretot, va produir-se per part de les cooperatives, àmbit de treball que des dels seus inicis ha estat femení. L'aparició dels nous col·lectius de treballadores pot explicar-se mitjançant una perspectiva de gènere, ja que, en posterioritat a les fugues d'algunes de les primeres contractades, va optar-se per la contractació de persones amb càrrecs familiars en origen per tal d'assegurar-ne el retorn als seus països:

"Referent a africans..., a veure, homes marroquins no se n'han volgut contractar. Així clarament. Dones marroquines, sí. El que passa és que es van deixar de contractar perquè arribaven aquí i

marxaven dels llocs de treball. Pensa que el sentiment nord-africà arriba a Europa d'assolir-se al nivell europeu és molt alt; llavors la gent marroquina quan arribava aquí marxava. Són gent que tenen molts familiars i molts contactes a Europa. Es va fer una experiència pilot a Marroc amb contractació de dones el primer any. Segons el sindicat va sortir molt bé i l'any següent es van portar 4 o 5 vegades més de dones i van acabar la campanya la meitat del grup. Va ser l'any de les fugues. Llavors van tallar; han seguit venint les noies que retornaven al Marroc, però no n'han vingut de noves. S'ha optat per la contractació a Romania segons tinc entès.” (ex treballador de la UP, Barcelona, 2004).

“En mi caso el 70% somos casados. Y tenemos la esposa en Colombia. I dejar los hijos, y la esposa... deja uno un pedazo de cada uno. I con eso, es como si te quitaran las piernas. Sin eso no puedes vivir. Es que es parte de tu vida. Yo tengo un hijo, es parte de mi vida. Yo quiero ir a buscar a mi hijo. Diferente de si viniera acá y fuera con mi hijo. Sería... me ha llevado él. Sin embargo no tiene sus raíces dónde nació, en el mundo, depende de algo. Ese pedazo de que se lleva cada uno. El papá, la mamá. Un simple amigo es un pedazo de uno. Son costumbres muy diferentes de las que podemos ver aquí. Eso lo hace volver a uno a su tierra”. (Treballador colombià contractat en origen, Alcarràs, 2003).

La majoria de les persones contactades amb les quals vaig entrevistar-me al 2003, eren persones casades i amb fills, l'edat de les quals oscil·lava entre els 25 i el 40 anys. Totes manifestaven una gran satisfacció per l'accés a la feina de temporada i eren repetidores anuals. Explicaven que estaven en rotació per diferents punts d'Espanya:

“Uhh! Perfecto. Muy contenta. Porqué ese trabajo lo hago con mucho amor y a la vez, pues no sé, me desenvuelvo bien, me gusta. Pues según, porque es según la campaña cómo esté, la faena..., que 8 que 10. Pero muy bueno, me siento contenta... En Huelva te hacen 6 horas nada más. Porqué la posición siempre es un poquito pesada. Pero bueno todo esto es trabajo, y son 15 días duros hasta que el cuerpo se acople a la cuestión, pero ya esto uno se acostumbra. Estuve 3 meses cogiendo fresas. (...)

La situación allá es de mal trabajo, tengo tres hijos. Y pues la verdad es que ellos están en una edad

en que quieren salir adelante, no les puedo dar lo que ellos quieren, sus estudios, como que debe ser y entonces, es muy duro, sí, dejarlos, pero, la verdad, es que me siento contenta porque no les falta nada a ellos. Mis hijos tienen, 13, 11 y 7. Es muy duro, pero es mucho mejor así que estar allá y no tener qué darles, lo diario, la comida. No hay trabajo, se desespera uno más... en cambio como estamos ahora, así, me parece muy bueno". (Treballadora colombiana contractada en origen, Alcarràs, 2003).

En aquest sentit, la definició d'aquest nou tipus de treballadors i treballadores passa per percebre'ls com a més disciplinats i més aptes per la feina, com a conseqüència de la tasca de cura i la responsabilitat familiar i la seva necessitat de retornar. El següent entrevistat ens explica com, tot i conèixer les condicions laborals en les quals transcorria el seu treball, en creia més convenient l'acceptació per tal de preservar la seva feina i poder retornar mitjançant el programa de temporada:

"¿Poder? De pronto sí tenemos un poder, pero a nosotros no nos conviene (...) ¿Por qué no nos conviene? Porque a nosotros fácilmente y automáticamente nos cortan el trabajo aquí. No nos conviene. Pero que sí... digamos al precio y las horas hay empresas igual... que pagan más. Por ejemplo en otras empresas la diferencia con nosotros es de 20 o 30 euros y dices: ¿pero que pasa aquí? Y algo que para nosotros viene en contra... puede ser algo muy perjudicial para uno, el decir... ya lo tienen en cuenta. Es que no puedes tener los derechos. Pero ¿quién se arriesga a perder el puesto de trabajo? De pronto para uno, o para nosotros, 3'80 nos sirve. Pero ahí está el problema. Si este que es catalán gana 5 euros, y nosotros porque somos de Colombia ganamos 3'80. Si yo trabajo igual que él ¿por qué no me gano igual que él? Yo, a veces trabajo más que él, porque no puedo ganarme más dinero. A mi estos billetes me sirven mucho pero ¿por qué no me gano lo mismo que él? Si yo trabajo igual, que me den a mí lo mismo... esto lo desmotiva a uno...se siente uno como..." (Treballador colombià contractat en origen, Alcarràs, 2003).

Resulta indicat apuntar en com la gestió en la contractació d'aquest nou tipus de treballadors anava a càrrec de la UP, la qual començaria a créixer com un organisme

intermediari en el mercat de treball. S'ampliava, així el seu marge de maniobra més enllà de la gestió de la borsa pròpia de treballadors provinents de les xarxes nacionals interiors. Amb el gir vers aquest nou tipus de contractació de temporada, s'entrava en un nou model de gestió de les contractacions que duria inclosa la tasca social del manteniment de la força de treball. A jutjar per les dades publicades al diari local *La Mañana*, les dades ens mostren com l'any 2000, des de les borses de la Campanya van gestionar-se 3656 contractes, de les quals 1050 foren de la borsa pròpia de la UP. Al 2001 van registrar-se 6026 contractes, del quals 3231 van ser efectuats per part d'UP i un total de 809 van ser de contractacions en origen. Al 2002, dels 5461, 2657 va ser gestionades per la UP amb 954 contractacions en origen²⁸.

En definitiva, les conclusions que van derivar-se de la primera fase de la recerca van fan referència a varis aspectes. El primer apunta vers la presència d'unes relacions laborals i socials al camp de Lleida amb processos de segmentació de treballadors en base a les seves característiques legals i ètniques. Tal i com s'indicava, en els primers anys d'arribada d'immigrants la conflictivitat laboral va derivar-se, sobretot, en les disputes entre treballadors documentats i indocumentats. Respecte al paper de la mà d'obra nacional, va anar disminuint progressivament gràcies a l'accés a feines en altres sectors laborals. Els pagesos entrevistats en destacaven la manca de constància i les exigències laborals.

Hem vist també, com la presència del prejudici ètnic en base a la procedència va emergir com a conseqüència d'alguns brots de conflictivitat laboral. També, pot observar-se, com la construcció del perfil dels treballadors va anar vinculada a una qüestió d'actituds davant el tipus de feina. Així, la principal consideració observada rau en la capacitat per treballar, en l'acceptació les condicions laborals del treball agrícola i en l'esforç de romandre en la feina. En haver-se produït conflictes relacionat amb aquestes aptituds, tan agricultors com administració farien una lectura del comportament laboral definida en termes de procedència nacional o ètnica.

En aquest context, també va fer-se evident com els mecanismes d'inserció social a la regió

---

²⁸ Dades extretes de la *La Mañana* 19 agost del 2000, 18 octubre del 2001, 15 agost del 2002 i de l'*Informe de la Campanya de la fruita 2002*, Delegació Territorial del Treball a Lleida, Barcelona.

agrícola de Lleida van passar per la xarxa ètnica dels immigrants i per les relacions entre patrons i treballadors, tot i que la manca de coordinació durant les campanyes, així com el nul interès per cobrir les necessitats bàsiques del cost de reproducció de la força de treball agrícola van esdevenir una font de conflicte, que es reiterava amb cada període de recol·lecció.

Un segon aspecte recau en la contractació en origen i la seva implementació. En el debat entre agents socials va posar-se de manifest com el mercat de treball esdevé un camp de forces en es negocien les condicions de compra-venda de la força de treball i apareix intervingut per una sèrie de mecanismes socials com sindicats, patronals, administració, assistència social i l'acció dels treballadors.

Per una altra banda, la regió fruitera de Lleida ha presentat, i presenta, les mateixes característiques que moltes altres regions d'agricultura intensiva, on les necessitats puntuals de mà d'obra s'imbriquen amb discursos que alarmen de la manca de la mà d'obra en determinats moments, però alhora es prenen mesures per tal d'afrontar-ne un excés. Així, durant aquest debat s'apunta a una carència de força de treball, fet que justificava les contractacions en origen. Per una altra, s'apunta vers l'existència de bosses de treballadors suficients en l'estat espanyol per cobrir aquesta demanda i vers la necessitat urgent de nous processos de regularització. Excés per un costat, manca per una altra. Com pot observar-se és la situació descrita per Marx al segle XIX i a per altres autors als camps espanyols. El resulta interessant de destacar és el xoc d'interessos subjacent en aquest debat i el paper dels criteris ideològics en les consideracions de la mà d'obra. És en aquest àmbit on la qüestió dels processos de substitució de col·lectius apareix en escena.

Tal i com he indicat en la presentació de la investigació, la primera part de la recerca es va dur a terme plantejant la hipòtesi de treball d'una substitució de col·lectius en base a criteris de pertinença ètnica. Fruit dels testimonis dels entrevistats, així com de la informació exposada, al seu moment va verificar-se un canvi de preferències per part dels agricultors i dels organismes empresarials i va començar a contractar-se treballadors de d'altre procedències, com Colòmbia i Rumania, com a conseqüència de l'inici de les contractacions en origen. No obstant això, hem pogut observar com tot i aquests canvis en

les contractacions, persistia una tendència als municipis del Segrià a continuar contractant força de treball africana. D'aquesta manera, se'ns evidencia com el desplaçament de col·lectius no va ser en bloc, sinó que han estat unes tendències que encara mancava de contrastar amb més detall, tot i que l'etnificació de les relacions laborals van erigir-se com un fenomen clau en el marc del mercat de treball agrícola. La qüestió de cara al pròxim capítol passarà per submergir-nos quin és el factor que determina el canvi en les contractacions: el prejudici ètnic, les preferències de l'estat en establir convenis amb determinats països o el traspàs de les primeres onades de treballadors africans vers altres sectors econòmics.

Finalment, la qüestió de les intermediacions per part d'agents socials formals i informals, va despertar el meu interès en observar la presència de diferents modes de contractació i de diferents mecanismes de cobertura social en pugna entre sí: el primer era l'establert durant els anys 80 i 90 en coordinació entre sindicats, patronal i administració i que es nodria de les xarxes temporeres. El segon es refereix a la contractació en origen i la gestió del treball regulada mitjançant convenis bilaterals. Així, el diagnòstic que vaig dur a terme sobre les xarxes temporeres en el mercat de treball agrícola a Lleida incidia en la coexistència entre un règim laboral formal i un d'informal heterogenis i mutables en cada campanya. També vaig observar la inexistència d'un teixit associatiu immigrant formal enfocat vers les reivindicacions jurídiques i laborals de la condició migratòria, a excepció de les vagues puntuals i alguns tancaments d'immigrants sense papers a la Catedral de Lleida al 2000. En el marc laboral eren els sindicats majoritaris els que intervenien en els casos de vagues i negociacions de convenis, però no hi havia un organisme de treballadors del camp, ni d'immigrants sindicalitzats. Respecte la força de treball en reserva, la gran majoria d'indocumentats es veien sotmesos a processos d'exclusió social, carents de drets bàsics, depenent dels treballs puntuals i rotatius així com de l'assistència social, i sota l'amenaça de l'expulsió.

Finalment, vaig poder entreveure el creixement d'un agent social clau en tot aquest context, la UP, els qual amb el seu model de contractació en origen, esdevé un dels protagonistes en l'aplicació d'un sistema de treball migratori i d'un gestió social concreta

de la força de treball.

Aquestes conclusions són les que, al seu moment, van motivar la continuació de la recerca vers aquests agents i noves hipòtesis de treball.

CAPÍTOL 4

MERCAT DE TREBALL ETNIFICAT I CONSOLIDACIÓ DE LA CONTRACTACIÓ EN ORIGEN ALS CAMPS DE LLEIDA

L'objectiu d'aquest capítol passa per aprofundir en el fenomen de la contractació en origen en el mercat de treball agrícola de Lleida i analitzar-lo com un sistema de treball migratori. Tal i com ja he indicat, la consolidació d'aquest tipus de gestió de la mà d'obra s'ha dut a terme durant la quarta etapa amb que he dividit el procés d'assalarització de les relacions laborals agrícoles i la introducció de la mà d'obra al camp. Aquesta es correspon al primer decenni del segle XXI (2001-2009) i apareix definida per la implementació de la contractació en origen i per un gir en les polítiques migratòries, les quals comencen a enfocar-se vers els convenis bilaterals entre països per tal de regular i controlar l'entrada dels fluxos migratoris. Ubicant el capítol en aquest context, intentaré copsar amb dades quantitatives sobre les contractacions a Lleida el nivell de substitució i desplaçament de col·lectius de treballadors en base a la seva procedència ètnica. També, a la llum de les dades podrem observar la importància d'aquesta nova modalitat de contractació, els discursos sobre la mà d'obra que l'acompanyen i el seu impacte en el context sociolaboral local.

4.1) Polítiques migratòries, tancament de fronteres i regulació dels fluxos de treball internacional

Hem vist com Burawoy (1974) definia els sistemes de treball migratori en la separació dels àmbits de la producció i la reproducció, en el sentit de que es separen els costos de manteniment de la força del treball i els costos de la renovació, produint-se una externalització d'aquests últims vers els països emissors de treballadors i treballadores immigrants. Per tal de dur a terme aquests usos de la mà d'obra basats en la separació geogràfica de la força del treball, l'autor ens indicava com el control de la mobilitat del

treball és la pedra angular sobre la qual s'organitza aquest tipus d'intercanvi internacional de treball. D'aquesta manera, tan el *Programa Bracero Mexico-EUA*, com en el sistema *Gasterbeiter* europeu i la contractació en origen de l'Estat Espanyol, s'han regit per lleis reguladores de la mobilitat. Respecte al cas objecte d'aquesta investigació, aquest sistema de treball va ser instaurat en un context determinat en què hi havia una organització incipient per la demanda de drets jurídics i laborals formalitzats en els moviments dels tancaments a les esglésies i les demandes capitanejades amb el lema “papeles para todos”. També coincideix en un canvi d'interessos de l'Estat i en l'orientació vers polítiques restrictives. Així, el moment de la segona fase de la recerca, a la qual es correspon aquest capítol, s'ha caracteritzat per la persistència dels desbordaments de les campanyes i el paper de l'assistència social, així com per un mercat de treball amb una composició per procedències molt diversificat. També, per la contractació en origen com a tendència genèrica en les contractacions i la gestió de la mà d'obra i per una agudització de la persecució de les persones indocumentades, les quals han vist dinamitada l'opció de la regularització, com a conseqüència d'un canvi en la legislació d'estrangeria i de les polítiques de tancament de les fronteres. Per contra, tal i com he indicat, la primera fase va ser més conflictiva i amb més mobilitzacions, i sobretot, amb un tractament mediàtic de les campanyes agrícoles de Lleida.

Per tal d'incidir en aquests canvis cal que reprenguem el tema de la legislació d'estrangeria a l'Estat Espanyol i relacionar-lo amb les directius europees. Com hem vist, foren les reformes LO 8/2000 i la LO 11/2003, les que van modificar la LO 4/2000 i les que van incloure els elements de la contractació en origen, modificant els condicionaments de l'entrada al mercat de treball. He assenyalat, a més, com aquestes foren una adaptació a les normatives europees, i concretament a la Tractat de Tampere (1999-2004).

En relació amb la normativa europea, Fernández Bessa (2009) ens indica com l'evolució de les polítiques migratòries i el control de les fronteres a Europa han estat condicionats pel context internacional respecte el terrorisme. Així, pren com punts d'inflexió l'11-S, l'11-M i el 7-J de Londres, com a conseqüència de l'increment de la sensació de vulnerabilitat davant el terrorisme i de l'adopció de mesures dirigides vers la gestió del risc les quals,

segons l'autora, han comportat una restricció a les llibertats individuals. D'aquesta manera, la impossibilitat de neutralitzar a un "enemic" desconegut (el possible terrorista) hauria incrementat la percepció del risc, la recerca de mesures de prevenció i l'aplicació de tecnologies de vigilància. Aquesta esdevé la base de les polítiques antiterroristes post 11-S, qua hauria incrementat les sospites contra determinades característiques associades al terrorisme. Les referències d'aquesta autora s'inclinen, sobretot, en indicar com aquesta lluita antiterrorista apareix lligada a les mesures de control de la immigració il·legal sota l'argument del terrorisme, ja que aquest estaria afavorit o camuflat per les comunitats d'immigrants i fluxos migratoris incontrolats. És aquest fet el que justifica la necessitat de reforçar les fronteres i els controls interiors, element el qual apareix com a prioritari per la configuració de l'espai de llibertat, seguretat i justícia i que es plasma en la lluita contra el terrorisme, la immigració clandestina i el tràfic de persones²⁹.

En aquest context, el sorgiment de la contractació en origen s'ha d'ubicar en la dimensió exterior que pren la política migratòria a partir d'aquest moment, segons la qual el gir es produeix vers una externalització de la frontera comuna europea i la incidència vers la responsabilitat i la solidaritat entre els estats membres en el control de les fronteres exteriors i la gestió de les migracions. Així, el redireccionament de la política migratòria europea, s'ha focalitzat en la política exterior i la cooperació amb els països de procedència amb l'objectiu de prevenir l'arribada de fluxos migratoris i traslladar en aquests territoris la responsabilitat del control i transit de la migració. Com a contrapartida es cedeixen quotes per la migració legal i la contractació en origen, així com inversions en polítiques de cooperació al desenvolupament. Aquest marc d'enfocament global va materialitzar-se a nivell de tractats internacionals en acords de veïnatge entre països com els Acords de Cotonú (2000) (*Acuerdos de asociación entre Estados de África, el Caribe y el Pacífico, y la Comunidad Europea y sus Estados miembros*) en els quals es va plantejar la necessitat

---

²⁹ Fernández Bessa (2009, 139) adverteix de com els fets de l'11S i l'11M han estat l'excusa per consolidar polítiques, normatives i mesures que estaven pendents d'aprovació i que tenien una implementació inimaginable. Es tracta de diversos procediments d'excepció que deroguen garanties fonamentals basades en les definicions dels delictes antiterroristes, les tipificacions de les penes i sancions, la facilitació de la cooperació judicial entre els estats membres, les ordres europees de detenció i entrega o la incautació de proves i béns a través de les fronteres.

d'incrementar les relacions amb els països d'origen i d'enfortir el diàleg i la cooperació per afrontar les causes de la migració i per aplicar mesures operatives en les seves aigües territorials.

A nivell de govern espanyol, aquesta dimensió exterior s'ha dut a la pràctica en l'increment de contactes diplomàtics en els principals països de l'Àfrica Subsahariana i en la irrupció en escena del Ministeri d'Assumptes Exteriors i Cooperació (MAEC) com a actor protagonista del desenvolupament d'alguns aspectes d'aquestes polítiques (Fernàndez Bessa, 2009, 141). En aquest context de canvi, hi hem de situar les ja citades reformes de la llei d'estrangeria, la LO 11/2003, segons la qual es va incrementar la persecució de la migració irregular, els convenis de readmissió i els dispositius de vigilància en la frontera sud, on l'objectiu del govern del Partit Popular fou la generalització de les pràctiques de les expulsions (Reigada, 2009).

Amb el canvi de partit en les eleccions generals i l'ascens al poder del PSOE van reforçar-se aquestes línies, augmentant els acords de repatriació i produint-se 370 mil expulsions del 2004 al 2007. També es va dur a terme la militarització de 6 punts de la frontera del sud d'Europa, donant com a resultat 1861 morts al 2007, com a conseqüència del desplaçament vers rutes marítimes d'entrada a Europa més perilloses. Fou, a més, durant la legislatura del Partit Socialista en que va votar-se la *Directiva del Retorn* elaborada en el marc del Pacte Europeu sobre Immigració i Asil al 2005 i aprovada al 2008. En aquesta nova normativa, efectuada en el marc d'un gir polític conservador a nivell europeu, es regulava el procés de deportació mitjançant la petició de retorn voluntari -entre 7 i 30 dies- pels immigrants irregulars, l'ampliació del plaç de retenció a 18 mesos en els centres d'internament de cada país i penalitzava l'expulsió amb 5 anys sense reingrés a la UE³⁰.

Segons les veus més crítiques aquesta normativa, anomenada "directiva de la vergonya", no duia incloses amb claredat les clàusules en que es garantís el dret a l'assistència jurídica en la detenció i es considera que vulnera els drets més bàsics de les persones. A finals del 2009, va reformar-se la llei d'estrangeria espanyola amb la introducció de modificacions

---

³⁰ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20080616IPR31785+0+DOC+XML+V0//ES>

referents a l'increment dels temps de permanència als CIE, a la disminució del reagrupament familiar i a la penalització de la il·legalitat jurídica (aquí hi hem de relacionar les casos de persecució dels Top Manta que podem veure en l'actualitat). D'aquesta manera, a partir de l'any 2000 s'han anat aplicant diferents mesures per tal de controlar la immigració irregular i regular les entrades de treballadors al mercat de treball mitjançant convenis bilaterals (Reigada, 2009, 218). Respecte el paper clau de l'Estat Espanyol en el rumb de les polítiques migratòries i l'externalització de la frontera, Fernández Bessa (2009) indica el paper de les presidències espanyoles en aquest afer:

“Es así como España ha jugado un papel clave en el rumbo de las actuales políticas migratorias de la Unión Europea y su externalización hacia los países de origen y tránsito de la inmigración. A pesar de que podemos encontrar el origen difuso de esta estrategia en las propuestas de Aznar en el Consejo Europeo de Sevilla (2002), se ha desarrollado sobre todo bajo el mandato de J.L. Zapatero, quien bajo la “fachada” del compromiso con los países de origen de la inmigración (cooperación, ayudas al desarrollo, establecimiento de cuotas para la migración legal, reconocimiento de los aportes positivos de la inmigración en España) ha fortalecido el modelo de externalización de fronteras y el desarrollo de agencias comunitarias para la gestión integrada de las mismas” (Fernández Bessa, 2009, 142).

Des del punt de vista de la investigació, és en la regulació estatal de la contractació en origen i la cooperació al desenvolupament on s'imbriquen els fenòmens de la migració i el desenvolupament. A nivell institucional, aquesta relació pren forma mitjançant diferents convenis bilaterals entre països que detenten la facultat d'ordenar aquestes activitats en el sí de l'enfocament exterior de la gestió migratòria. Aquest és l'àmbit en el qual sorgeix la noció de codesenvolupament “des de dalt” explicada al finals del segon capítol.

És a la llum del *Programa Global de Regulación y Coordinación de extranjería e Inmigración 2001-2004*, més conegut com a Plan GRECO (2001-2004), on hi conflueixen tots aquests factors. Per una banda, s'hi ordena l'arribada d'immigrants procedents dels països amb

que s'han firmat convenis bilaterals: Marroc, Colòmbia, Equador, República Dominicana, Romania, Polònia, Guinea Bissau, Mauritània, Bulgària, Guinea Conakry, Gàmbia i Cap Verd. Així, s'hi estableixen mesures per afavorir uns fluxos ordenats i beneficiosos mitjançant 3 eixos: el control de la migració "il·legal", els acords bilaterals de migracions laborals -on hi hem d'incloure els treballs de temporada i la contractació en origen- i la cooperació entre països (Reigada, 2009). Cal indicar com en el marc d'aquests convenis es firma prèviament un acord de readmissió, essent l'element bàsic la cooperació interestatal. Per una altra banda, es dibuixa el marc de la cooperació al desenvolupament i es comença a institucionalitzar el codesenvolupament, incloent una nova fórmula -molt similar a la que al seu moment va proposar Sami Naïr a França- mitjançant 5 iniciatives: 1) La formació dels immigrants com a agents; 2) L'ajuda a la reinserció; 3) L'estalvi cap a inversions productives en origen; 4) La promoció d'un fons de concessió de microcrèdits i 5) l'assistència tècnica a projectes (Cortés, 2009, 13).

En aquesta tessitura, poden observar-se dues orientacions a les quals anem fent referència i que ens apareixen coexistent, a saber: el control migratori i les expulsions que s'en deriven i la implementació de propostes de cooperació i solidaritat. Per aquest motiu, Cortés (2008) ens indica com aquest fet va respondre a la necessitat de construir un marc institucional en la política migratòria del segle XXI, en el qual, en la busca d'elements, el codesenvolupament en fou un d'aquests. Es produïa, a més, una indefinició i unes contradiccions dels models plantejats.

Varis autors ens assenyalen com en el programa GRECO (2001-2004), la cooperació ha estat un factor clau, fet que ha dut a terme mitjançant acords com el *Plan Acción España-Marruecos* del Partit Popular o el *Plan África* del PSOE.

Així, un exemple concret dels acords de "Cooperació migratòria i Readmissió" o de "Nova Generació" el trobem en la ja citada agricultura intensiva de Huelva. Eduardo Romero (2008, 168-170), ens indica com alguns acords firmats durant l'any 2007, en el sí del *Plan África*, s'inspiren no només en la lluita contra la immigració il·legal i la readmissió, sinó que inclouen el factor de la cooperació al desenvolupament i el control fronterer. Així, l'acceptació de l'ajuda al desenvolupament i l'obertura a contingents de treballadors es

condiciona a l'acceptació de repatriacions, la col·laboració en el control de fronteres i la permissivitat vers una major ingerència espanyola en els seus territoris. L'autor ens posa l'exemple de Senegal el qual ha acceptat milers de repatriacions des del 2006, a canvi de condonacions del deute, l'increment a la cooperació i l'accés a contractacions en origen de treballadors i treballadores senegaleses. D'aquesta manera, al 2007 i al 2008, es contractaven per les campanyes de la maduixa Huelva a treballadores senegaleses en origen, essent una novetat aquest tipus de contractació com a compensació per la lluita contra la immigració il·legal. Essent la màxima expressió de la tríada desenvolupament, cooperació i control migratori aquest autor incideix en les polítiques de penetració neocolonial en territori africà, ja que com a fruit d'aquests acords es regulava també el marge d'intervenció d'empreses espanyoles, com per exemple les del sector pesquer.

Juntament amb el control de la mobilitat geogràfica, la disminució de drets i les restriccions de llibertats, un altre aspecte assenyalat com a definitori dels sistemes de treball migratori recau en el control de la mobilitat en el treball i el paper de les agències de contractació -organismes intermediaris formals-. En aquest punt veurem com es duu a terme la contractació en origen a nivell de normativa, així com les tendències generals a nivell de Catalunya.

És el en marc dels convenis bilaterals on es regula aquesta mobilitat del treball. Segons Mercedes Gordo (2008, 7) la pròpia Organització Internacional del Treball (OIT) estableix la importància d'aquests convenis en les migracions laborals en el *Marco multilateral de la OIT para las migraciones laborales. Principios y directrices no vinculantes para un enfoque de las migraciones laborales basado en los derechos*. En l'àmbit espanyol, és en la Llei d'estrangeria 14/2003 on es comparteix aquest criteri i en l'article 39.6 s'estableix que les ofertes de treball que es tramitin a través del contingent s'orientaran vers països on s'hi hagin firmat aquests acords. Segons aquesta autora, és en el règim especial dels treballadors de temporada on s'hi consagra una immigració selectiva per països, sobretot a partir de la firma dels convenis esmentats amb diversos governs a partir del 2001.

No obstant això, l'autora indica com amb anterioritat ja s'havia apuntant els diferents criteris que s'havien de seguir alhora de contractar persones per les vacants de l'economia

espanyola. A l'informe *Situación de los extranjeros en España. Líneas básicas de la política española de extranjería* (1990) s'assenyalava que es facilitaria l'arribada de col·lectius que per raons lingüístiques, culturals, socials i professionals poguessin assolir a més facilitat un grau d'integració elevat. D'altra banda, es remet al Programa GRECO (2001-2004) en el qual s'hi destaca que s'establirien negociacions amb aquells països on els seus fluxos migratoris fossin rellevants per l'Estat Espanyol i també per la realitat migratòria espanyola, en el sentit de bones relacions (històriques, polítiques, econòmiques i de proximitat geogràfica) i de les característiques dels països d'origen.

En el sí de la lògica d'aquests convenis, Gordo (2008, 8) ens aporta un element innovador que caracteritza els 10 anys d'aplicació de contractació en origen a l'Estat Espanyol i al sector agrícola. Es refereix a la introducció dels treballadors i treballadores d'Europa de l'Est i, concretament, als convenis firmats entre Espanya i Romania al 2002, com a conseqüència de que, en el marc de la bilateralitat i la contractació en origen a nivell estatal, han estat els col·lectius de treballadors que van presentar un increment més espectacular dels 2000 al 2006. Ens en destaca que, tot i que la població romanesa a Espanya presentava una posició més discreta en comparació amb els col·lectius llatinoamericans i africans, eren el primer corrent de l'Europa no comunitària que escollien Espanya com a destinació. Com a clar exemple d'aquest tipus de política "selectiva" per part de l'Estat ens indica els motius de l'afinitat cultural, i sobretot religiosa i lingüística, ja que els motius de proximitat i de relació històrica quedaven descartats. També, es refereix a les respostes donades a nivell local, ja que la població romanesa va escollir la emigració vers Espanya, fet que en va incrementar la intensitat del fenomen del 2000 al 2003. En aquesta línia de selecció en funció de criteris culturals, proximitat i pragmatisme, s'haurien anat firmant els convenis amb els diferents països.

Val la pena que ens submergim una mica en la normativa de la contractació en origen, per tal de copsar com es produeix la regulació de la mobilitat laboral. La contractació en origen és un modalitat de contractació a favor de les persones que es troben al país d'origen, la qual es duu a terme mitjançant dos procediments d'estrangeria: 1) el Règim General i 2) el Contingent de treballadors no comunitaris.

Respecte el primer, quan un empresari necessita contractar un treballador no resident a Espanya, presenta una sol·licitud d'autorització de residència i treball a estrangeria, per tal de duu a terme la contractació. La legislació contempla 4 supòsits: 1) la residència temporal per compte d'altri. Aquest presenta una durada d'un any i una limitació en l'àmbit geogràfic i el sector d'activitat determinada. La renovació no té limitació; 2) la residència temporal per compte d'altri de durada determinada, el qual inclou els contractes de temporada o campanya de 9 o 12 mesos, els d'obra i servei o els esportistes entre d'altres. En aquests el treballador es compromet al retorn, i si s'incompleix es deneguen les futures sol·licituds durant els 3 anys següents. És en aquest punt on hi entren La LO 14/2003 i els criteris de contractació vers països on s'hagin signat els convenis bilaterals, establint una gestió ordenada i una "cultura de la regularitat migratòria; 3) residència temporal per compte propi i 4) residència temporal per serveis transnacionals (Allepuz et altri, 2009).

L'altre procediment, el contingent de treballadors, sorgeix en la voluntat del poder públic de canalitzar i organitzar la força de treball en funció de la capacitat d'absorció de l'economia nacional. Així, l'objectiu del contingent passa per canalitzar la cobertura de les necessitats no satisfetes. Quan dèiem que la llei d'estrangeria regulava la contractació en origen, ens referíem al règim del contingent. Així, la LO 4/2000 estableix el contingent de treballadors extracomunitaris -fins que va ser regular aquest era un procediment per regularitzar treballadors d'un mode encobert- i el govern determina anualment el contingent, el nombre de persones, els sectors i activitats. Tanmateix, a la LO 8/2000 va acotar-se més, i va supeditar-se l'oferta a les necessitats de mà d'obra que no residís, ni fos en aquell moment al territori nacional. En aquest punt, que és el que s'ha perllongat fins a l'actualitat, és en el que l'oferta es presentada per l'empresari i arriba al consell de Ministres, el qual estableix els pressupòsits de l'oferta nominativa. És on s'estableix, a més, la prioritat per països amb qui s'ha signat un acord.

El procés de selecció que acompanya el procediment del contingent es duu a terme per la *Dirección General de Migraciones*. En aquesta, l'empresari pot proporcionar ofertes estables i temporals, essent aquestes últimes les de temporada, on es presenta l'oportunitat de

concatenar -enllaçar- diverses campanyes. També, aquest règim permet la realització de dos tipus d'ofertes en la selecció: la genèrica (la qual es refereix a persones d'un país, però que seran seleccionades en origen) i la nominativa. Aquesta es refereix a quan la selecció es duu a terme en l'exterior per una empresa que ha de presentar les següents característiques: pertànyer al mateix grup contractant, o ser-ne de la mateixa titularitat, que no només es dediqui a la selecció, que garanteixi la gratuïtat del procés i que, en el cas que els treballadors es trobin en el país d'origen, tinguin una autorització de treball a Espanya i hagin acreditat el seu retorn com a treballadors contractats en origen anteriorment -és a dir, quan una empresa demana un treballador concret- (Allepuz et Altri, 2009, 117).

Altres organismes participants els trobem en la Secretaria d'Estat d'Immigració i Emigració, la qual elabora la proposta. Posteriorment, el Servei Públic d'Ocupació Estatal informa sobre l'ocupació i es reben les sol·licituds empresarials i les consideracions sindicals. Finalment, la proposta s'envia al govern per fer l'aprovació.

Les petició de mà d'obra s'ha d'efectuar 3 mesos abans de la data en la que es necessitaran els treballadors. En el sí d'aquesta normativa, els requisits que han de complir els empresaris són els següents:

- 1) Demostrar que la situació nacional d'ocupació és incapaç de cobrir l'oferta demandada.
- 2) Proporcionar una allotjament adequat, que reculli les condicions de la normativa del sector laboral.
- 3) Garantir l'activitat continuada durant la vigència del permís de treball.
- 4) Organitzar els viatges d'arribada i de retorn, assumint el cost del primer dels viatges i els costos de trasllat des de l'entrada al territori fins a l'àmbit laboral.
- 5) Estar al corrent del pagament en relació a les obligacions fiscals amb Hisenda i la Seguretat Social.
- 6) Assumir les obligacions de la legislació laboral espanyola.

Respecte al treballador:

- 1) Residir a l'exterior en el moment de la contractació i formalitzar el contracte abans de l'entrada al territori espanyol.

2) Firmar un compromís de retorn un cop finalitzada la relació laboral. Per tal de que aquest es verifiqui el treballador s'ha de presentar a l'Oficina Consular que li va expedir el visat, en el plaç d'un mes des del termini de l'autorització de permanència. L'incompliment d'aquesta obligació pot ser la causa de la denegació de futurs permisos de treball. Per contra, la seva acceptació dóna l'oportunitat d'accedir a noves ofertes a les pròximes campanyes.

3) Presentar un certificat d'antecedents penals i un certificat sanitari (Gordo, 2008, 5-6).

En relació amb aquesta normativa, podem observar com s'articula el control de la mobilitat geogràfica dels treballadors, ja sigui a nivell de països, com a nivell de sectors laborals. Quan un treballador o treballadora es contracta en un sector, feina o empresa determinada, la seva contractació, normalment, el relega a aquesta mateixa tasca. D'aquesta manera, l'ascens laboral queda relegat al compliment d'aquesta normativa d'estrangeria amb els anys. També s'hi pot observar com els costos de manteniment de la força de treball en el país de destí s'inclouen en aquesta normativa i, en alguns casos com el de Lleida, prendran una particular forma de gestió social mitjançant l'organisme contractant.

Respecte Catalunya al recent estudi de Rafael Allepuz, Mariona Farré, Mercè Sala i Teresa Torres (2009), *La contractació en origen a Catalunya*, ens indiquen com l'organisme institucional que incideix en tot aquest procés és el SOC (Servei d'Ocupació Català), el qual participa en 3 aspectes: 1) l'elaboració del catàleg d'ocupacions de difícil cobertura amb el govern, els sindicats i les organitzacions empresarials, 2) En l'elaboració del contingent. Segons les dades aportades per les autores al 2002 el contingent de treballadors estables fou al 2002 de 4.303 persones, incrementant a més del doble al 2007, amb 9.694 i experimentant un tènue retrocés al 2008 amb 6.171 persones. El contingent de temporada es va passar de 5832 al 2002 a 2606 al 2005. tot i aquesta disminució. respecte al sector primari, ens indiquen com ha estat l'únic en què al 2008 ha incrementat el nombre de persones. 3) Finalment, es participa en el suport a la selecció dels treballadors en origen, facilitat i assessorant la contractació. Aquesta tasca es duu a terme mitjançant el SILO, un organisme que ofereix serveis en 3 àrees: preselecció i selecció en representació de les

empreses, acompanyament a l'oficina consular pels tràmits administratius i formació de treballadors. En relació amb la contractació en origen efectuada per la Unió de Pagesos, tal i com veurem, aquests serveis són assumits per la fundació de la pròpia entitat.

Les tendències generals que les autores analitzen es fonamenten, sobretot, en la importància quantitativa d'aquest tipus de contractació. Segones les dades del Ministerio de Trabajo e Inmigración (MTIN), es produeix un increment del 2003 al 2006, que les autores ubiquen en un moment de creixement econòmic. A jutjar per les dades, durant aquest període s'ha produït una tendència creixent, la qual va presentar el seu punt àlgid al 2004/05 amb 202.505 contractes en origen per compte aliè a Catalunya. Per als anys posteriors, ens indiquen que la tendència va disminuir com a conseqüència de l'efecte del procés de regularització extraordinària i les primeres renovacions de la contractació en origen -fet que fa que incrementi la contractació, però no el nombre de contractats-, també per l'efecte de la desacceleració econòmica.

En relació amb la resta de l'Estat, Catalunya, al igual que les Comunitats Autònomes amb més immigració -com la Comunidad de Madrid-, presenta un elevat índex de contractació en origen. Així, al 2006, rebia el 21% de la contractació en origen espanyola (Allepuz et altri, 2009, 116).

A nivell de les procedències de contractats en origen a Catalunya ens indiquen com al 2006 Equador ocupava el primer lloc amb un 18'2%, Marroc el segon amb un 17'2% i Romania el tercer amb un 8,3%. En l'assoliment d'aquestes posicions assenyalen alguns canvis. Per exemple, el fet de que al 2003/4 Marroc estava la primera posició i al 2005 fou Equador que va superar-lo, essent el primer país aportador de contractació en origen a Catalunya. Per una altra banda, va produir-se l'ascens de 2004 Romania situant-se en segona posició.

Per una altra banda ens aporten unes dades força suggerents en relació als col·lectius d'immigrants establerts a Catalunya. Al quadre 2 se'ns mostra els principals països emissors de població estrangera establerts a Catalunya i el seu percentatge de contractació en origen al 2006. D'aquestes els autors ens indiquen com Equador i Bolívia són els que presenten més contractació en origen. En referència a Marroc, el país amb més població establerta i més tradició migratòria a Catalunya, presenta molt poca contractació en relació

a la seva població. Així, només un 17'9% havien firmat un contracte en origen i aquest era fruit de la primera renovació fruit de l'elevat nombre de regularitzacions l'any 2005:

Quadre 2: Principals procedències de població estrangera a Catalunya i percentatge de població contractada en origen al 2006:

Marroc	17'9
Equador	37'7
Romania	29'1
Argentina	14'3
Colòmbia	29'3
Bolívia	31'1

Font: Allepuz et Altri (2009, 141)

A tenor d'aquestes dades, podem observar com la tendència general en la contractació en origen a Catalunya s'ha inclinat pels col·lectius llatinoamericans i d'Europa de l'Est, amb una escassa presència de col·lectius de l'Àfrica subsahariana i una disminució de Marroc en les 6 primeres posicions. Es segueix, així en una tendència vers els països de l'Est la qual quadra amb les observacions efectuades per Mercedes Gordo (2008) respecte a la resta de l'Estat.

Per una altre costat, en l'anàlisi sectorial que s'efectua en l'estudi indiquen com el primer destí de la contractació en origen és el sector serveis, el segon la construcció i el tercer el sector agrari i l'industrial els quals aglutinen un 5'5% del total. A més, respecte el sector agrari, apareix concentrat a les províncies de Lleida i Tarragona.

Finalment, val la pena que destaquem l'anàlisi econòmica que es deriva de l'estudi, ja que presenta una congruència amb l'anàlisi del procés de capitalització agrícola de Lleida i els usos de la mà d'obra. Referint-se al sector agrari, ens parlen de la importància percentual de les activitats amb valor afegit brut (VAB) i la intensitat de la mà d'obra. Així, el sector agrari mostra un 1'3% de VAB i una intensitat de la mà d'obra del 36'7%, significat que el VAB presenta un pes molt baix que contrasta amb una intensitat alta dels usos de la mà d'obra. En aquest sentit, indiquen com la contractació en origen ha estat la via per

incorporar d'un mode organitzat i controlat per l'administració una mà d'obra caracteritzada per l'estacionalitat i el treball puntual i intensiu. En el conjunt de l'economia catalana, indiquen a més, un fenomen de creació d'ocupació en activitats de baix valor afegit, que es situa per sobre dels increments de productivitat. D'aquesta manera, la contractació en origen ha estat un element que ha donat resposta a unes demandes empresarials més basades en les seves estructures de creixement i en la intensificació de mà d'obra que en la recerca i innovació. El model resultant es caracteritza per ser poc competitiu, amb molta intensitat del factor treball però amb una disminució del cost empresarial i poques estructures de qualitat i innovació (Allepuz et altri, 2008, 150-151).

4.2) La contractació en origen en el sector agrari espanyol i lleidatà

Per tal d'entreveure l'evolució d'aquesta nova modalitat de contractació en el sector agrícola de Lleida, cal que presentem els principals trets de la contractació en origen al sector agrari espanyol.

En aquest punt, resulta escaient assenyalar en com la primera prova pilot en tot l'Estat és la que va efectuar-se al 1999 a Torres de Segre (Lleida) i a Barberà de la Conca (Tarragona) per part de la Unió de Pagesos, amb el vist i plau de l'administració i els organismes sindicals i la col·laboració del Ministeri de Treball i Afers Socials. Aquesta va caracteritzar-se per la contractació de dos grups de treballadors: un de 34 treballadors de Colòmbia i un de 85 africans procedents del CITE de Melilla, els quals estaven en situació irregular. De les valoracions que el propi organisme agrari en duu a termes, se'n poden copsar els trets que va adoptar l'exportació d'aquest model en altres punts de l'agricultura espanyola:

“El país elegido es Colombia, debido a las afinidades culturales que nos unen con los países sudamericanos, como son la lengua, costumbres y religión, elementos fundamentales y facilitadores de la integración, tanto en el trabajo como en la sociedad. Fueron también motivos humanitarios los que impulsaron a elegir Colombia, la difícil

situación que atraviesan diversas zonas afectadas por desastres naturales y por la confrontación civil que está sufriendo el país” (UP, *Memòria de Temporers 1999: “Informe prueba piloto para la contratación de trabajadores extranjeros en la agricultura”, 2)*

Respecte als criteris de selecció, van demanar-se homes, d'entre 20 i 45 anys, casats i amb fills, sense antecedents penals, amb experiència en el treball agrícola i amb un coneixement de l'idioma espanyol. Se'ls adjuntava, a més, l'acceptació per escrit de les normatives de treball adjuntades i el compromís, també escrit del retorn al lloc d'origen un cop finalitzada la feina.

D'aquesta experiència se'n destacava el resultat positiu, degut al seu caràcter treballadors i poc conflictiu:

“Sobre su posterior trabajo en el campo, destacar su buena adaptación y predisposición. Tal y como muestran los cuestionarios de evaluación laboral, la gran mayoría de agricultores destacaron su rápida capacidad de aprendizaje, carácter afable y ganas de integración (...)”

“A nivel general de adaptación a las costumbres del pueblo y a los agricultores fue rápida y positiva. No tuvieron ningún problema en aceptar y respetar la normativa interna que rige todos los alojamientos gestionados por la COAG-UP (...) Otra de sus costumbre era asistir periódicamente a la iglesia. La buena relación con el párroco del pueblo les llevó a visitarle en más de una ocasión a su casa particular, dónde charlaban con él y les invitaba a un refrigerio” (UP, *Memòria de Temporers 1999: “Informe prueba piloto para la contratación de trabajadores extranjeros en la agricultura, Colombia”, 6-7)*.

La bona concepció dels treballadors colombians, els quals, tal i com he explicat van ser introduïts progressivament en les tasques agrícoles al camp lleidatà, contrasta amb l'experiència descrita amb els treballadors africans. Alguns d'aquests, com a conseqüència d'una mala gestió de la seva documentació a nivell administratiu van mostrar-se rehacis al treball i van queixar-se reiterades demandant el permisos de treball (cal tenir present que

la seva situació jurídica era força diferent, ja que provenien d'un centre de Melilla on hi ha treballadors indocumentats i la idea era que accedissin a una feina per començar a regularitzar la seva situació):

“Con este segundo grupo de trabajadores tuvimos muchas dificultades, ya que llegaron con la revisión médica realizada, pero sin los permisos de residencia y trabajo pertinentes. Simplemente traían un salvoconducto que les permitía trabajar para la oferta de trabajo concreta que habíamos realizado, y dónde constaba que serían documentados por la Subdelegación del Gobierno en Tarragona.

En el momento de distribuir los trabajadores, 12 personas la mayoría nigerianos, nos exigieron los permisos de trabajo y no entendían porqué habían de empezar a trabajar sin tenerlos. En vano fueron nuestras explicaciones, ya que les repetimos una y otra vez que los permisos se tramitarían una vez estuvieran trabajando, se mostraron violentos y dificultaron muchísimo la distribución de los trabajadores que se alargó hasta pasadas las doce de la noche. (...) No se conformaron con las explicaciones que les habíamos dado y al día siguiente se negaron a trabajar y fueron a ver al alcalde de la localidad al que amenzaron repetidas veces con causar destrozos en la estación de autobuses de la ciudad. Después fueron a la Jefatura Policial de Tarragona desde dónde nos llamó un agente porqué no querían abandonar el edificio. Les explicamos la situación y se pusieron en contacto con el área de Migraciones que finalmente decidió no tramitarles los permisos de trabajo ni residencia y así solucionó el problema” (UP, *Memòria de Temporers 1999: “Informe prueba piloto para la contratación de trabajadores extranjeros en la agricultura, Melilla”, 3*).

En l'exportació d'aquest tipus de contractació, va efectuar-se un gir vers col·lectius llatinoamericans i d'Europa de l'Est i es va presentar com una eina eficaç de cara a resoldre el problema de mà d'obra al camp i les tensions socials viscudes en alguns punts del camp espanyol. El següent titular del diari *el Segre*, així en ho reflecteix:

“UP "exporta" l'experiència dels temporers de Lleida a Almeria: La Unió de Pagesos va

explicar ahir a representants de la Diputació i la delegació del ministeri de Treball d'Almeria, els ajuntaments de Vicar, Roquetas i El Ejido i diverses organitzacions no governamentals la seva experiència en la planificació de la campanya de la fruita de Lleida. Agricultors i administració d'Almeria estan interessats a poder seguir l'exemple d'UP per organitzar les seves campanyes agrícoles i evitar tensions socials" (*El Segre*, 15 juliol, 2000).

Segons Gordo (2008, 11), en la repetició de l'experiència i la seva extensió cap a Almeria, Guadalajara i Santa Cruz de Tenerife es va recorre a treballadors de Romania, Marroc, Equador i Cuba. L'autora ens aporta dades des del 1999 fins al 2006, en les quals podem observar la contractació en origen en funció de la procedència i el seu creixement exponencial, així com el creixement dels col·lectius d'Europa de l'Est i concretament Romania, en el sector agrari. Aquest col·lectiu va passar de les 70 contractacions a l'any 2000 a les 55.860 al 2006. En la mateixa línia, però en una menor quantitat, Polònia va passar de les 992 contractacions al 2001 a les 10.509 al 2006. Si ens referim a Colòmbia, queda de manifest que en les primeres experiències era un dels països més nombrosos, però a partir del 2002 va experimentar un estancament, mantenint-se més o menys constant a nivell numèric, sobre el miler de persones. Respecte Marroc, cal destacar-ne quelcom similar a Colòmbia: els primers anys viu una contractació important, la qual va disminuint dels anys 2001 al 2005 oscil·lant entre les 500 i les 900 persones, però experimentant un creixement al 2006 amb la contractació de 3.292 treballadors.

No obstant això, la tendència dominant de Romania, que reflecteix la preferència dels empresaris agrícoles vers aquest col·lectiu de treballadors, va anar disminuint a partir del 2007, tot i que encara representava el 61'26% dels treballadors seleccionats en el contingent.

El següent quadre resumeix les 9 principals procedències durant el 2007 i el 2008:

Quadre 3: Principals procedències de contractació en origen, períodes 2007-2008

País	Llocs oferts	Treballadors seleccionats

	2007	2008	2007	2008
Argentina	582	565	420	414
Bulgària	6865	2494	5872	2367
Colòmbia	2161	1656	2154	1645
Equador	1272	976	1239	904
Marroc	13844	4458	13670	4292
Perú	607	346	522	286
República Dominicana	266	67	180	67
Romania	46761	15003	39645	14089
Senegal	922	127	911	102

Elaboració pròpia, dades extretes de Gordo (2008, 12).

Segons l'autora, les dades totals van dels 64.716 treballadors seleccionats al 2007 i de 25.387 al 2008. D'aquests, 44.196 contractacions es van canalitzar cap als agricultors de Huelva i 6.867 a l'agricultura de Lleida, la qual ocupa el segon lloc i va precedida de l'agricultura de Jaén amb 5.120 i Almeria amb 4.088.

D'altra banda, la disminució de Romania s'ha atribuït al fet de que al 2006 va deixar d'aplicar-se la normativa del contingent com a conseqüència de la seva entrada a la UE. D'aquesta manera, en gaudir del lliure trànsit pel territori Europeu, tan Romania com altre països -Polònia per exemple-, que havien gaudit de molt èxit en la contractació en origen agrícola, van experimentar aquesta disminució. Com veurem, aquesta tendència es reflecteix, també, a Lleida. Tanmateix, pot notar-se l'increment de Marroc i l'entrada de Senegal, fet que ens remunta als convenis esmentats fa uns instants com els del *Plan África* i, de nou, a un altre gir en busca de treballadors.

A partir de les dades, se'ns presenta l'oportunitat de copsar aquest creixement de la contractació en origen des de la primera experiència proposada per la Unió de Pagesos, ja sigui a nivell general com de l'agricultura. El que resulta interessant, i que s'intentarà resoldre a les pròximes línies, es basa en veure el perquè canvien les preferències, i perquè els col·lectiu d'Europa de l'Est han gaudit de més èxit que els llatinoamericans, i com les

preferències s'intercalen amb les polítiques derivades dels convenis bilaterals.

Traslladant-nos a Lleida, a la llum de la informació quantitativa obtinguda durant la recerca intentaré mostrar el desplaçament de col·lectius de treballadors, com a fruit de la implementació de la contractació en origen, així com tractaré de veure en quina mesura s'amotilla a la tendència general descrita. També podrem veure el pes, a nivell numèric, de les dues modalitat de contractació que, com s'ha vist, es mostraven en juxtaposició durant la primera fase de la recerca.

Si ens dirigim a finals dels anys 90, moment en el qual es va iniciar la primera experiència de contractació en origen, les dades ens mostren l'escàs pes que detentava la UP com a mecanisme intermediari en les contractacions durant la campanya de la fruita. Segons dades facilitades pel sindicat agrari al 1997 van contractar-se 726 treballadors i va donar-se servei a 173 pagesos, al 1998 1032 persones i 263 pagesos i al 1999 1.112 treballadors per 351 pagesos. Aquestes xifres contrasten amb la contractació general enregistrada pel Departament de Treball, composta per les contractacions de les seves oficines i als diferents municipis on transcorre la campanya, en les quals aquests anys van contractar-se 6.879, 6.362 i 4.897 persones.

En el període 1999-2002 pot copsar-se el canvi de col·lectius de treballadors com a conseqüència de l'inici de la contractació en origen. Cal destacar que, a partir d'aquest moment i a nivell del sindicat agrari es començarà a parlar de contractació interior i contractació exterior, essent la primera la que es refereix a la contractació a través de la UP de treballadors que es troben al territori, i la segona a la contractació en origen. A tenor de les dades obtingudes, resulta interessant indicar com no serà fins a l'any 2006 en què altres organismes agraris com la JARC (Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya) o ASOFRUIT es sumin a la proposta de la contractació en origen.

Així, a l'any 2000 de 2.003 treballadors, van contractar-se en origen 250 persones: 180 Colombians, 30 dels quals eren dones, i 70 Marroquines, essent l'experiència repetidora posterior a la prova pilot. Al 2001, l'any controvertit de les fugues d'algunes treballadores, la retenció de passaports i les denúncies per irregularitats, va contractar-se un total de 3.231, essent la contractació en origen de 480 persones. Al 2002, van contractar-se 2.425

persones, de les quals 1.389 estaven contractades en origen i estaven composades per 776 colombians, 528 romaneses i 85 dones de Marroc. Pot notar-se com ja havia disminuït la contractació a Marroc i s'hi incloïa per primer cop el contingut de treballadores romaneses. Respecte a la migració exterior, durant aquest període va anar incrementant fins al 15% al 2001. No obstant aquest augment, la contractació en origen no s'havia establert com a tendència dominant al mercat de treball.

Quadre 4: Contractació en origen de la Unió de Pagesos 1999-2002

1999	2000	2001	2002
119	250	480	1389

Font: Dades proporcionades per la Unió de Pagesos. Elaboració pròpia

Si ens fixem en la composició dels contractats per aquest organisme podem entreveure el nivell de variació en les procedències, en relació amb el total de treballadors contractats i contractades:

Quadre 5: Procedència dels contractats per la UP en percentatges, període 2000-2002

	2000	2001	2002
Total treballadors	2003	3231	2425
Magreb	36,00%	51,00%	16'35%
Àfrica Subsahariana	27,00%	11'61%	15'43%
Amèrica	7'20%	21'06%	34'17%
Àsia		4'14%	9'37%
Espanya	15'3%	-	-
Europa	4'50%	12'29%	24'67%

Font: Unió de Pagesos i elaboració pròpia.

A la llum d'aquestes dades, podem veure varies aspectes. El primer és refereix al creixement del col·lectiu llatinoamericà i el d'Europa de l'Est en el total de contractats. En

contraposició, succeeix una disminució dels col·lectiu africans. En aquests, el del Magreb experimenta un increment al 2001 com a fruit de la contractació de dones, el qual disminueix del 51% al 16% del 2000 al 2001. Disminueix, també, la contractació amb el col·lectiu subsaharià. És en el mateix moment, en què incrementa al doble el col·lectiu europeu, del 12'29% al 24'67%, com fruit de la contractació amb Romania i el del llatinoamericà, com a resultat de la contractació en origen amb Colòmbia.

Si ens ubiquem en els fets succeïts a finals de la tercera fase (1995-2000) i als inicis de la quarta (2001-2009), veurem com el comportament de les dades es congruent amb els episodis de conflictivitat. Primerament, fou al 2000 l'episodi de vagues i conflictivitat al Baix Segrià, el qual va coincidir amb les primeres contractacions en origen. És en l'any posterior, on les dades de contractació a través d'aquest organisme patronal ens indiquen com disminueix la contractació total de treballadors magrebins i subsaharians. Cal remarcar que al 2001 incrementa el del Magreb per la contractació en origen de dones. No obstant, com a fruit dels episodis de denúncies d'irregularitat laboral i fugues del 2001, al 2002 se n'observa una disminució dràstica.

Aquestes dades ens orienten vers la possibilitat de la substitució de col·lectius en base a la procedència ètnica, tot i que com veiem, no és una substitució total. Sinó que és més un reflex de la modificació de les preferències empresarials, i també, estatals, vers col·lectius que s'introduiran amb una mobilitat controlada. També hem de tenir en compte, el pes del mercat de treball paral·lel a les contractacions enregistrades per la UP, ja que aquest no és l'únic organisme contractant. Així, si ens en anem al SOC, podrem observar el pes que tenien els col·lectius africans en la contractació als pobles, fet que qualla amb els testimonis dels nostres entrevistats i les observacions efectuades durant la primera fase de la recerca.

Al 2002, segons aquest organisme pertanyent a l'administració catalana, va registrar un total de 3.939 contactats, dels quals 2.776 eren estrangers de majoria magrebina i subsahariana i 1.163 eren espanyols. El 2003 i 2004, aquestes xifres es van mostrar similars, essent Magreb i la Resta d'Àfrica els col·lectius majoritaris:

Quadre 6: Contractació per procedències 2003-2004, SOC.

Anys	2003		2004	
Procedència	Inscrits	Contractats	Inscrits	Contractats
UE	92	50	80	49
Resta d'Europa	89	63	339	276
Magreb	2235	1631	1730	1207
Resta d'Àfrica	1427	1200	1265	1016
Àsia	58	52	28	25
Amèrica	57	32	1	1
Apàtrida	-		1	1
Espanyols	1330	1040	1024	824
Total	5228	4068	4537	3415

Font: SOC (Servei d'Ocupació Català). Elaboració pròpia.

Si dirigim el punt de mira cap a l'any 2005, veurem com és en aquests anys on es produeix un punt d'inflexió en les contractacions i el col·lectiu d'Europa de l'Est s'imposa com a tendència majoritària.

També veurem com del 2005 al 2009, la Unió de Pagesos i altres organismes empresarials passaran a gestionar quasi bé un 70% de les contractacions del mercat laboral agrícola. Aquest serà el gran moment de la contractació en origen en el sector agrari de Lleida:

Quadre 7: Llocs de treball per entitats col·laboradores en la gestió de la campanya fruitera

Organisme contractant	2005	2006	2007	2008	2009
TOTAL en llocs de treball	7666	5970	11236	8217	7285
Unitats mòbils pobles	2786 (contractats)	1310	1379	1478	1263

OTG	5 ³¹	4	3177	396	217
UP	4760	5185	3827	5738	3480
JARC	206	249	831	605	642
AEALL	-	-	-	-	750
ASOFRUIT	-	-	-	-	933
UGT	-	54	-	-	-

Font: Informes del SOC (2005-2009). Elaboració pròpia.

Les dades que ens apareixen al quadre 7 ens confirmen la nostra sospita del creixement de l'organisme empresarial de la Unió de Pagesos. Com pot observar-se, des del 2002 al 2005 es produeix un notable creixement, que fa que esdevingui l'organisme institucional que gestiona més mà d'obra, superant al SOC, el qual va disminuint paulatinament. De les dades també se'n deriva l'aparició en escena d'altres entitats patronals, les quals comencen a practicar contractació en origen a partir del 2005. Així, la JARC presenta, també, un notable increment en les contractacions des del 2005, tot i que no en la mateixa envergadura. No serà fins al 2009 en que, segons les dades del SOC, s'incorporen entitats com la AEALL (Associació d'Empresaris Agraris de Lleida) i ASOFRUIT com a organismes també contractants. No obstant, es té constància de la contractació en origen per part d'aquestes organismes des del 2006. D'altra banda, podem veure un altre agent, les Unitats Mòbils, les quals es corresponen a una xarxa d'oficines mòbils del SOC, les quals en 5 rutes per la regió frutera van començar a realitzar la tasca de la intermediació al mateixos municipis amb l'objectiu d'intervenir en la coordinació de la campanya. D'aquí se'n pot copsar el volum de llocs de treball i la seva inferior posició respecte al UP, fet que no es donava a principis de la dècada.

³¹ Cal indicar que les unitats d'anàlisi en aquest requadre es computen en llocs de treball generats, aquests es corresponen a les vacants existents i sol·licitades pel pagès i ocupades per temporers. Aquesta mesura és diferent a la de treballadors o contractacions. Segons el SOC, el procés de contractació consta de diferents moments: la realització de la demanda de treball (treballadors disponibles) i la realització de l'oferta de treball per part de l'empresari. Així les ofertes es corresponen als pagesos que sol·liciten la mà d'obra. Quan es vinculen aquests 2 es produeixen els llocs de treball. Aquest poden ser ocupats per una o més persones. Igualment, una persona pot ocupar més d'un lloc de treball. A més, un lloc de treball pot ser que generi més d'un contracte. Per aquest motiu, es possible que hi hagi dades que no quadrin completament, ja que depèn de com computa cada organisme el sistema de contractacions. Referent a les OTG, la baixa xifra que s'observa al quadre es correspon al paper d'intermediació, ja que aquest es pot dur a terme al marge de la contractació, la qual pot fer-se per via de les gestories dels empresaris agraris. Llavors a través del SOC, només s'haurien generat 4 i 5 llocs de treball al 2005 i 2006. L'increment posterior es correspon a que s'hauria encarregat de la contractació.

Per aquest motiu, de les dades enregistrades als informes del SOC se'n pot concloure els nivells de gestió en les campanyes per part dels organismes empresarials. Per exemple al 2005, la UP aglutinava el 54% de la gestió en la campanya fruitera i al 2007 la gestió empresarial era del 70'99% i del 57% dels llocs de treball. Per contra, el SOC reunia el 29'01%.

Es confirma, per tant, el creixement de l'entitat i la contractació en origen, en detriment de la contractació local típica dels 90.

En aquest punt una qüestió que desperta l'interès es saber el nombre de contractacions en origen pel sector agrari lleitadà, per tal de comparar-les amb el total que s'acaba d'aportar. De les dades proporcionades per la Subdelegació del Govern a Lleida, n'obtenim el següent quadre:

Quadre 9: Treballadors contractats en origen al sector agrari de Lleida (2002-2010)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010 (03/06)
1543	2030	1406	3478	4437	6710	4010	-	638

Font: Subdelegació del Govern. Elaboració pròpia

En podem concloure el creixement constant fins al 2008, moment en què comença a davallar. Així, es produeix un important descens als anys 2009 i 2010, com a conseqüència de la crisi econòmica i l'increment de l'atur nacional, fet que condueix a la decisió estatal de frenar les contractacions en origen. A jutjar per aquestes dades, un gran nombre dels llocs de treball generats des del 2005 s'ha correspost a aquesta modalitat de contractació, fet que ens en confirma el seu èxit. Un altre aspecte a tenir en compte és la procedència d'aquesta força de treball. Per tal de submergir-nos en aquest afer, s'aporta un detall dels treballadors contractats per la UP del 2005 al 2009, ja que el considero representatiu de les tendències majoritàries en les preferències i les contractacions del sector en el moment àlgid de la contractació en origen:

Quadre 8: Persones contractades, anys, procedència i gènere per la UP, en %, període 2005-09

	País	2005	2006	2007	2008	2009
Treballadors/es		4498	5708	3782	3871	2792
Interior		20,67%	13,32%	15,13%	12,09%	34,31%
	MAGREB	52,40%	-	50,59%	29,06%	20,04%
	EUROPA	5,30%	-	10,68%	13,03%	40,92%
	AFRICA	38,80%	-	36,80%	54,91%	37,27%
	SUDAMERICA	3,50%	-	1,93%	2,99%	1,77%
Exterior		79,33%	86,68%	84,87%	87,91%	65,69%
	RUMANIA	77,44%	71,18%	66,74%	54,07%	37,08%
	COLOMBIA	21,71%	28,12%	31,65%	42,52%	60,52%
	BOLIVIA	0,65%	0,70%	0,42%	0,44%	0,76%
	MARROC	0,17%				
	SENEGAL	-	-	1,19%	1,85%	0,44%
	MAURITANIA	-	-	-	1,12%	1,20%
sexe						
	Homes	72,28%	69,24%	70,67%	71,17%	78,44%
	Dones	27,72%	30,76%	29,33%	28,83%	21,56%

Font: Dades proporcionades per Unió de Pagesos. Elaboració pròpia.

Quina informació es desprèn d'aquest quadre? Per una banda, veiem com disminueix la contractació interior i incrementa l'exterior, fet que denota aquest creixement de la contractació en origen. Del 2005 al 2008 es passa del 79% al 87%. És a dir, pràcticament el 90% dels contractats en origen per aquest organisme eren de contractació en origen i més de la meitat eren de Romania. Aquesta és correspon al canvi al respecte de la contractació exterior, el qual s'escau amb la tendència general apuntada de la preferència pels treballadors i treballadores d'aquest país. Com veiem del 2005 al 2007 eren la majoria de contractats i contractades en la UP. Veiem també, com el col·lectiu colombià, que en un

primer moment era considerat el més idoni, disminueix quan incrementa el romanès, quedant-se en segon lloc.

Respecte al col·lectiu romanès, aquest experimenta un lent retrocés del 2007 al 2009, com a conseqüència de la seva entrada a la UE. Aquesta dada pot explicar l'increment de població europea cap a la contractació interior, al gaudir de la plena mobilitat europea-en aquesta cal incloure-li la població de Polònia- . Tot i això, es manté la tendència de la contractació exterior vers aquest país. Es nota, a més, com a la disminució del col·lectiu romanès, l'acompanya un increment del col·lectiu colombià i l'entrada en escena de noves procedències: Senegal i Mauritània. Aquestes últimes es corresponen als contingents fruit de la firma dels convenis bilaterals als països africans en el marc del *Plan África*. També apareix un nou col·lectiu llatinoamericà, el bolivià, el qual es manté més o menys estable en tot el període.

L'entrada en escena d'aquestes procedències ens indica l'interès vers nous col·lectius com a conseqüència de l'entrada dels països de l'Est a la UE.

A nivell de contractacions interiors, els col·lectius del Magreb i el subsaharià continuaran sent els majoris fins al 2006, moment en què el primer experimenta un descens i incrementa la contractació d'Europeus i subsaharians.

Finalment, es pot observar una tímida feminització de la contractació derivada de la contractació en origen, en el sentit de que ha anat incrementant la contractació de dones amb els anys. Així, del 10% que aquestes ocupaven en el volum de contractació total al 2000, van passar el 20% al 2002 i el 30% fins al 2009.

En relació amb les hipòtesis de treball de la substitució de col·lectius, considero pertinent donar una ullada a les dades de les contractacions efectuades a les oficines mòbils, ja que són les que es corresponen a aquella contractació a la qual m'he referit, de contacte a les places i els carrers, essent la que s'acaba formalitzant a aquestes oficines o a les gestories. Com s'ha tingut l'oportunitat de veure, aquesta modalitat era la tendència dominant durant els anys 90 i la meitat del primer decenni del segle XXI, i a partir del 2005 li guanya terreny la contractació de gestió empresarial.

A nivell de procedències d'aquesta modalitat, m'interessa destacar les següents

observacions: segons el SOC, al 2005 la majoria de contractats seguien la tendència típica d'aquesta modalitat i eren els magrebins en primer lloc i els senegalesos i els gambians en segon. Al 2007 la tendència es manté però disminuint a la meitat la contractació. Un incís important a ser tingut en compte rau en el fet que comencen a contractar-se treballadors polonesos i que els espanyols són el tercer grup més contractat (147 persones).

L'última observació que es deriva de les dades és la que marca el final de l'etapa 2001-2009 i es correspon al declivi de la contractació i al retorn dels treballadors nacionals en les campanyes agràries com a efecte de la crisi econòmica i l'atur. Al quadre 8, pot observar-se com incrementa la contractació interior del 12'09% al 2008 al 34'31% al 2009 i disminueix la contractació en origen, abarçant tan sols un 66%. Segons els entrevistats, durant la campanya del 2009, en la qual vaig dur a terme el treball de camp, es van contractar unes 1800 persones en origen i es produïa una arribada de treballadors de la construcció i del sector serveis en atur, ja fossin immigrants o nacionals.

En definitiva, veiem, doncs, com en aquest període es consolida la contractació en origen al mercat de treball lleidatà, la qual ha marcat la preferència vers els col·lectius colombià en un primer moment i romanès, en un segon moment, essent una tendència que s'ha imposat per sobre la contractació dominant de treballadors africans al mercat laboral agrícola de Lleida. No obstant això, per parlar de substitució aprofundiré en les concepcions que l'empresariat i els agents socials tenen d'aquesta mà d'obra, ja que aquesta radiografia sobre la força del treball agrícola a Lleida ens evidencia una segmentació i una etnificació del mercat laboral en base a diferents criteris: el primer és el legal, el qual es caracteritza per l'adequació al treball mitjançant l'estatus jurídic. No serà el mateix ser una persona de Senegal sense papers, que ser una persona de Senegal contractada en origen. El mateix passa amb la força de treball d'Europa de l'Est. En gaudir de plena mobilitat, tenen l'opció d'elegir entre continuar a l'agricultura o canviar de sector. Tampoc se'ns ha d'escapar al segmentació en raó del gènere, ja que l'increment de la contractació de dones es correspon a la definició d'un lloc de treball concret, considerat femení: el de l'emmagatzematge i embalament a les centrals de transformació. En contrast, el treball de la recol·lecció, el qual requereix d'un nombre més elevat de persones, es un

tipus de tasca masculinitzada. Per aquest motiu, ens hem de submergir en l'àmbit dels discursos de la mà d'obra, per tal d'entendre totes aquestes variacions de procedències de la mà d'obra.

4.3) Etnificació del mercat laboral i discursos sobre la mà d'obra

En aquest apartat intentaré donar unes pinzellades sobre les diferents consideracions de la mà d'obra

que he obtingut durant l'observació etnogràfica. Aquestes ens ajudaran a perfilar com ha anat prenent forma i quins són els motius d'aquesta etnificació laboral a la qual venim fent referència.

Fins aquí hem vist com en la primera etapa de la recerca les relacions socials durant les campanyes fruïteres va caracteritzar-se per unes relacions laborals tenyides de culturalisme, en el sentit de que l'aptitud dels i les treballadores per la tasca en el treball es definia en funció de la seva procedència.

També, he apuntat vers l'aparició de col·lectius de treballadors nous a partir de la implementació de la contractació en origen, els quals van començar a ser considerats més idonis per part de l'empresariat agrícola. No obstant això, les tendències poblacionals assentades al Baix Segrià durant els anys 90, encara persistien amb força i una gran majoria de contractacions es produïen amb els col·lectius africans.

No passarà el mateix en aquesta fase de la recerca. Fruit de les dades quantitatives obtingudes s'ha mostrat com la consolidació i el creixement de la contractació en origen s'ha caracteritzat per la generalització de la contractació d'uns col·lectius d'Europa de l'Est, els quals han i seran preferits pels empresaris. Tot i això, no només hem de valorar la variable de la preferència empresarial, sinó que l'hem de relacionar a nivell contextual amb el paper de l'estat alhora de permetre o afavorir la contractació d'un col·lectiu o d'altres, o a l'hora de definir masses de població com il·legals, i donar-los un estatut jurídic incomplet, el qual fa que la majoria dels cops no s'adeqüin a les necessitats dels empresaris de mà d'obra regular, però que en d'altres siguin emprats com a reserva.

Dirigint el punt de mira vers les diferents concepcions dels agents socials de camp de Lleida, podrem veure com els discursos a nivell d'un mercat local concret acompanyen el canvi assenyalat vers la població romanesa, i com els col·lectius llatinoamericans van anar perdent força. També veurem els efectes de la crisi i el retorn dels treballadors nacionals en un context de gran diversificació de procedències.

De les percepcions que s'han obtingut d'algunes persones que treballen en entitats intermediàries de mà d'obra ja se'n desprèn la relació entre el caràcter en funció de la procedència i la lògica de les preferències empresarials:

“El sector del camp, no és diferent al de la resta de la societat, si tu mires el col·lectiu més discriminat a Catalunya, en general, el que té pitjor percepció, és el magrebí. És l'últim en ser contractat, però és lògic si ho mirem a nivell general, perquè a la resta de sectors econòmics també és així. Després també hi ha l'idioma, ajuda molt. Perquè els treballadors colombians han tingut èxit? Perquè demanar una persona que coneix l'idioma i que culturalment tenim algo en comú, és més fàcil transmetre-li unes ordres per treballar, que a una persona que no coneix l'idioma. Després, una avantatge dels romanesos, que és un col·lectiu que ha tingut molt èxit, perquè, en general són europeus com nosaltres, són de llengua llatina com nosaltres, i culturalment tenim algo a veure, en un sistema de treball similar. I s'han adaptat bé aquí. Llavors, han tingut èxit. En gestionar tot això et trobes amb aquestes imatges que hi ha, i judicis i prejudicis” (tècnic de cooperació al desenvolupament de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març del 2010).

En relació amb la preferència vers els col·lectius llatinoamericans manifestada a principis de l'any 2000 durant les primeres contractacions en origen, en una visita realitzada a una cooperativa de transformació, emmagatzematge i embalatge de fruita del Baix Segrià, la tècnica del departament comercial explicava els avantatges de la força de treball colombiana contractada en origen per aquesta entitat de petits empresaris agrícoles:

“Allí hi han els allotjaments on hi han els treballadors que contractem. Ja ho veus, són moduls. Ells quasi no paguen per estar allí. Els hi surt molt barat. Només paguen el que gasten, llum i aigua.

Estan molt bé! (...)

Contractem de dues maneres. Normalment, de maig a setembre necessitem unes 400 persones. Llavors, allí, als allotjaments hi han uns treballadors que contractem en origen. Tots venen de Colòmbia, Després contractem unes 100 persones, aquí al SOC. Són dones del poble, quasi totes, o gent que ve aquí directament i s'apunta. Moltes venen a l'estiu i així es treuen diners. Ho fem, també, per contractar gent d'aquí".

"Fa molts anys que vam començar la contractació en origen. No ho recordo. Vam provar amb colombians i ens van anar molt bé. Vam quedar molt contents. (...)

Els contractem a través de la Unió de Pagesos. Ells van buscar al gent allí. I nosaltres els diem: - Ens en fan falta 40 pel juny, per exemple, i en porten 40. Després 30, i així... Ja fa anys que venen i estem molt contents amb ells.

Ells són els qui fan el contacte a Colòmbia. Tenen una persona allí tot l'any. Truca a veure qui pot venir, o qui se li diu que vingui. Normalment, molts repeteixen. Ells tenen la llista i coneixen la gent. A l'estiu aquesta persona està aquí.

A veure..., treballar, treballar, ... són lentets, vull dir van al seu ritme, no s'estressen... (Encarregada de la secció comercial d'una cooperativa del Baix Segrià, diari de camp, febrer del 2010, Alcarràs, Lleida).

En preguntar pels motius de la contractació de les persones provinents d'aquest país, la resposta segueix la tònica apuntada de les facilitats en l'idioma, i se'ns deixa entreveure la qüestió de l'acceptació de la normativa laboral i la disciplina en el treball:

"Per la llengua. A veure, així és més fàcil entendre's. Sí que hi ha gent que contracta romanesos, o xinos, però a nosaltres ens han anat molt bé (...) De Marroc no contractem ningú, a veure, de vegades a alguna negreta del poble. Però de Marroc, no".

"No ens agrada barrejar massa races. Ja tenim una mà d'obra bona, poc conflictiva. Amb massa barreja, hi ha conflictes, per entendre's. Als albergs, també fem els grups nosaltres, perquè si els fan ells, uf!!"

"(...) Aquí és on fan el descans... es cansen molt ràpid. No estan acostumats a aquest ritme de treball. Si apretem massa, no rendeixen. Però són molt obedients, compleixen, fan tot el que els hi

dius i no es queixen". (Encarregada de la secció comercial d'una cooperativa del Baix Segrià, diari de camp, febrer del 2010, Alcarràs, Lleida)

Al respecte, des de l'àrea de gestió de clients de l'organisme impulsor de la contractació en origen, se'ns ha indicat aquesta com aquesta preferència s'ha anat mantenint al llarg dels anys i com, per alguns casos, ha significat el rebuig de la població magrebina;

"Quan li canvies el perfil de treballadors, si van amb la vena de que... fa uns anys volien colombians, venien aquí, tots parlaven l'idioma, no hi havia cap problema de comunicació, i retornaven una miqueta aquell treball anterior, amb els andalusos que pujaven, molt familiars, molt sí jefe, sí no sé què! I si aquests colombians no arribaven perquè la seva carta no era prou llarga... llavors han d'agafar marroquins i "no en vull, no en vull".

(Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos- Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010)

Des de les persones encarregades de fer el seguiment de la campanya de la fruita, així com intermediar-ne en els conflictes i les irregularitat del sindicat de la UGT, també se'ns apunta vers aquest tipus de prejudici alhora de seleccionar la mà d'obra:

"El tema del racisme aquest jo ja fa temps que el vaig començar a detectar. Fa temps que ja et venien... perquè els propis pagesos et demanaven, quan teníem borsa de treball aquí..., mira jo es que voldria 3 negrets, o saps que, d'espanyols no. Si poguessis que siguin estrangers però que s'entenguin". (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, Lleida).

No obstant això, tal i com ens han indicat les dades, aquesta preferència pel col·lectiu llatinoamericà va anar minvant, i la proposta inicial enfocada vers la seva contractació presentava alguns inconvenients, des del punt de vista empresarial i de rendibilitat econòmica -també pels treballadors, els quals en molts casos no veien cobertes les seves necessitats laborals, ni la despesa en la inversió per dur a termes aquesta feina-:

“En un principi la preferència era per gent que parlés castellà. Els colombians, inicialment, cobrien aquestes necessitats, però és una contractació que té un sobrecost. El pagès paga la meitat del viatge i els treballadors l'altre meitat. Tampoc els és rendible als treballadors, si no treballen molt”. (Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos- Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010).

Com veiem no només la qüestió cultural, sinó que hi ha, també, un gran pes del pragmatisme econòmic i l'agilitat en les gestions de la contractació. És a dir, la minimització del cost de contractació. Aquest fet entronca directament amb la tendència general observada al camp espanyol, ja que, tot i les propostes inicial de la UP a Almeria i Huelva, no va quallar-hi la contractació de Colombians. Tan Mercedes Gordo (2009) com Alicia Reigada (2009) ens han indicat com al 1999/2000 l'experiència pilot a Huelva fou amb dones poloneses i homes del Magreb. Al 2001 van sumar-s'hi la resta d'organitzacions agràries contractant 7000 persones al 2001/2002 i arribant a les 35.000 al 2005 i 2006. La majoria eren dones de Polònia i Rumania. Per la seva banda, Gordo (2009) ens respon a la pregunta del perquè es van preferir els col·lectius d'Europa de l'Est en els mateixos termes que estem plantejant en aquestes línies. Es tracta de qüestions econòmiques, vinculades a la proximitat geogràfica, ja que en l'obligació d'organitzar i assumir part dels costos d'aquests desplaçaments, portar un jornalero en autobús des de Romania serà més rendible que portar-lo en avió des de Llatinoamèrica, tot i que aquests últims fossin molt valorats per la proximitat lingüística.

També ens indica com la qüestió de la immediatesa geogràfica no seria una qüestió fonamental, ja que els col·lectius del país veí, Marroc, van perdre l'atractiu com a fruit de les tensions entre govern espanyol i marroquí, així com per unes concepcions que venim assenyalant durant la recerca, i que, pel que sembla, es repeteixen en diferents punts de l'Estat: les “males experiències” dels agricultors, els quals, segons Gordo (2008, 17) es queixaven del seu mal rendiment i l'abandó de les campanyes. A més, assenyalava un aspecte clau: el de les demandes legislatives i laborals en la configuració d'un perjudici empresarial derivat de les concentracions i tancaments dels anys 2000 i 2001. Aquest

aspecte es reflecteix en les percepcions dels nostres entrevistats. Primerament, podem observar la qüestió cultural vista com a element que influència en una menor productivitat:

“Però també tot té la seva explicació. Això, a veure... els treballadors del Magreb estan molt... molt... com es diu, discriminats. Bueno, discriminats, no. Estigmatitzats. Per molts motius, però el principal motiu és que els treballadors de Marroc i Algèria han sigut els primers treballadors immigrants que hi han hagut aquí. Són els que han patit, probablement, el que és totes les injustícies del mercat, de les empreses. Perquè abans no hi havia organització, no hi havia allotjaments, no hi havia res. Després, són persones que saben els drets que tenen. I diuen: escolta tu, tal, tal, tal... Després el tema dels ramadàn. El ramadàn a la fruita és un treball físic... els empresaris identifiquen que tenen un rendiment inferior als altres. Entre cometes, sempre. Perquè hi ha de tot. És individual”. (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

Ens indica, a més, l'àmbit dels estereotips de cada de treballadors, relacionat amb les experiències que aquests hi hagin tingut:

“Depende mucho de la experiencia que ha tenido el empresario con los trabajadores. Si ha tenido trabajadores de Marruecos y algún chico le ha hecho alguna pelea, o la ha marchado antes de hora pues estigmatizará el colectivo de Marruecos, si le ha pasado con rumanos, estigmatizará el colectivo de Rumania. Que también los hay: “yo no quiero ningún rumano” porque un rumano me hizo tal. Un poco esto. Pero lo que pasa es que el colectivo magrebí es el que se lleva la peor parte. Es el que está más estigmatizado de todos. Y después, todos tienen sus pequeñas famas. Por ejemplo, los subsaharianos son personas muy pacíficas. Tienen fama de pacíficos. Tal. Muy bien de convivencia, muy educados, pero también tienen fama de que son muy lentos”. (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

Des del punt de vista empresarial, les observacions que ens aporta aquest ex petit pagès, el qual va deixar la professió per obrir un negoci en el sector serveis, segueixen exemplificant

aquesta construcció de l'estereotip, on hi podem matitzar, a més, com aquest s'alimenta a partir dels mitjans de comunicació:

“Lo tema del marroquí i argelí, ostras, n'hi havia un futimé! Però que va passar? Però al final potser, parlen... jo no ho he tocat això, se van tornar una mica més exigents... eren rars, això del ramadàn... fot molt. I ara està agafant molt peu, lo que és el romanès. Ara ja ho veus, el problema, no paren de fer detencions de grups organitzats, que no paren. Fa poc en van agafar un de grup de romanesos que atracaven ajuntaments. I va sortir el diari. Quan hi ha molt moviment de gent, tot això és normal”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

Aquest ex pagès, que actualment treballa en una empresa de treball temporal valenciana la qual contracta mà d'obra per la campanya de la fruita a Lleida, es refereix, també, a la qüestió de la conflictivitat. No només del treballadors magrebí, sinó també del d'origen romanès:

“Fins ara no. Hem buscat que siguin treballadors, per exemple, lo marroquí ha estat un persona que pel que sigui, sigui perquè allà al seu país ara avui dia hi ha molta hortalissa i molta fruita, és una persona que ho capta de seguida, la cosa, el que passa és que s'han tornat violents, o creguts, ho saben, són els que s'han adaptat més, saben les lleis, i a vegades, són una mica... bueno ja sabem com són... que cadascú pensi com vulgui. Pel que sento, dir, abans al poble d'Aitona, abans tothom tenia marroquins. Però ara gent que tota la vida han tingut marroquins ara se'n van cap als romanesos o polacos, per estar escarmentats, potser al estar massa temps, t'agafen confiances i després passen. Los romanesos ara ja també són una mica conflictius, es veu que o no et venen, o fallen. Ja són una mica problemàtics”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

Altres entrevistes, ens reiteren aquestes percepcions:

“Però un dels col·lectius que en aquest país s'és més reticent a agafar, són els marroquins. Hi ha com un estigma que no s'ha acabat de solucionar. I un pagès pot haver tingut problemes amb romanesos, i et diu bueno porta'n uns altres. Però amb els marroquins, no. És una cosa cultural,

també. Perquè quan un et diu no vull colombians o romanesos, ho diu així. Però quan et diu que no vol marroquins, ho diu perquè són molt conflictius i no vull problemes. Són els que estan més estigmatitzats... i és algo cultural o històric”.

“(...) Però portaven molts conflictes. El romanès serà molt treballador, però bevien molt. Sempre... (...) Clar estem en una situació que trobem gent que romanesos, no els vol ni veure. Llavors, és, vale, si poguéssim trobar colombians..., si poguéssim trobar algun grupet... ja et diuen algun”.

(Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010).

“Si es que los hombres rumanos tienen un problema muy grave. Cuando hay mujeres por medio y alcohol, les sale un machismo escandaloso” (Ex treballador agrícola i treballador a l'àrea de contractació de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer del 2010).

Se'ns confirma, a més, aquest canvi de col·lectius, tot i que, des del punt de vista d'algunes persones empleades com a intermediaris, la estereotipació aniria en funció de la conflictivitat atribuïda al col·lectiu o les facilitats en la contractació, però que esdevindria més una moda en les contractacions:

“A mí el que m'ha dit és que la gent va canviant. No hi ha una predilecció. O sigui hi és, però en funció dels temps en que estem. Per exemple, venien d'un temps en que els marroquins eren la mà d'obra assalariada al camp, després apareixen nova mà d'obra, els subsaharians, i la gent els va preferir més, perquè eren més tranquils, no eren tan conflictius, perquè els altres, com que havien après totes les normes, i el que no volia no tirava endavant. Llavors, agafen als subsaharians més tranquils. Aquests també ho agafen i llavors, resulta que no hi ha suficient mà d'obra. Llavors, anem a buscar colombians. Aquests no el hi agradaven tant, perquè eren més tranquils. Hi eren foranis, d'aquí cap allà, i d'aquí cap allà. Llavors, apareixen els romanesos. Aquests són molt més nerviosos i molt més treballadors. Clar, ara anem als romanesos. Però és una mica, com una moda”.

(Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010).

D'aquesta manera, ens trobem en l'àmbit de les exigències empresarials i com, des de les

seccions que es dediquen a la intermediació entre demandes empresarials i borsa de treballadors de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, s'és conscient de la problemàtica d'aquestes exigències que, sovint, es basen en la discriminació. No obstant això, a nivell d'agent social que proporciona un servei als seus socis petits o grans empresaris, es cenyeixen a la demanda del seu client i les condicions, sovint precàries, de l'oferta de feina. El següent comentari es refereix a l'actitud de treballadors espanyols arribats a Lleida per treballar, dels quals, se'n destaca que tot i l'exigència laboral al posseir més drets, no quadren amb la demanda empresarial de certes condicions de mobilitat i preu del treball:

“Y al final el empresario es el que paga para que le seleccionemos. Nosotros vamos a procurar llevar el mejor trabajador. No un conflictivo. Sea de la nacionalidad que sea. Si tu, por más que eres español, te crees con derecho a trabajar, como discuten muchos... sí lo tienes. Pero vas a trabajar en estas condiciones? No. Entonces no te puedo llevar. I ja está. Porqué yo entonces me pongo de favor del empresario, porqué el quiere alguien que esté allí. Va más allá, de si tienes más derechos y menos. Es que vos no cumplís las condiciones que el empresario quiere”. (Ex treballador agrícola i treballador a l'àrea de contractació de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer del 2010).

En aquest sentit, alguns dels treballadors que intenten accedir a la feina mitjançant la borsa de contractació interior que ha crescut en l'últim any, molts cops es troben en que les ofertes de feina no es corresponen a les seves característiques, ja que l'empresari prioritza una determinada nacionalitat. Segons els treballadors de l'entitat, el problema sorgeix entre els qui treballen i els qui no, fet que implícitament ens remet a una discriminació:

“Jo penso que no és tant per una tema de racisme, o de nacionalitats, sinó que és pel tema de que uns treballen i els altres no. Llavors, quan venen, el que no treballa diu: perquè treballen els subsaharians, o nosaltres no? I et diuen: perquè van a treballar els subsaharians, i nosaltres no. Nosaltres clar, els expliquem lo que hi ha. I els hi diem: vosaltres no aneu a treballar, perquè no us fan ofertes per que aneu a treballar vosaltres”.

“Si les demandes són de rumans. Doncs aniran rumans a treballar. Nosaltres portarem rumans. No podem dir: mira, aquest és de Marroc... sí que ho podem dir, i ho fem. Tenim treballadors del Marroc que són superbons, que són competents, que no sé que. Que els hem portat a tal lloc... però sempre la decisió última és de l'empresari. I nosaltres tampoc tenim de qüestionar la decisió de l'empresari, perquè el que vol... fa una demanda. O sigui, vull aquest treballadors, perquè vull aquest treballador. Per lo que sigui. Perquè pot ser que tingui treballadors rumanesos a casa. O per lo que sigui. Però, lo que sí que és veritat, és que el tema del Magreb està més estigmatitzat. Sí que hi ha menys demandes per aquest col·lectiu. Com que per nosaltres tots són iguals, i cadascú es guanya. Doncs ja està. Per exemple, aquest any amb Romania, nosaltres no teníem gaire borsa, perquè eren tots exteriors. I ara són interiors. I aquest any hem tingut d'anar, si l'empresari ens demanava rumans, nosaltres hem tingut de portar rumans, encara que no tinguessen la puntuació, o l'experiència amb nosaltres”. (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris)

Durant la recerca, en el sí de la patronal agrària, o del sindicat empresarial -terme amb el qual ho denominen alguns dels seus treballadors-, vaig poder observar i assistir a les oficines on es realitza la contractació interior. En el sí de les converses amb les persones que treballen de cara al públic, gestionant la borsa i les demandes dels empresaris van evidenciar-me aquesta qüestió de la discriminació. No obstant, van afirmar-me que, davant aquesta situació es feien intents de computar la borsa amb uns criteris que permetessin transcendir la qüestió de les nacionalitats o pertinença ètnica. D'aquesta manera, es treballa mitjançant una borsa per punts, on els treballadors inscrits i que ja haguessin treballat a través de la UP d'un mode satisfactori -sense abandonament de la feina, conflictivitat, amb cursos d'especialització fets, etc...- obtindrien més bona qualificació i serien recomanats als empresaris. Tot i això, tal i com s'ha vist, és finalment l'empresari qui té l'última paraula en la contractació i que decideix a qui contracta.

En aquest procés de creació de categories sobre els treballadors, les definicions de la conflictivitat i l'aptitud laboral imbroquen, en alguns casos, gènere i procedència:

“Al final jo em vaig trobar que deien: no, no, a les càmeres de romaneses no en volem que són superconflictives, són super... no estan d'acord amb res. Volem dones marroquines, perquè les dones marroquines fan tot el que els hi diuen. No es sublevaran, no els hi faran cap manifestació perquè la seva cultura és de submissió total als homes, que és la seva autoritat. Ho veuen com a submissió. Les romaneses, pues culturalment tenen un altre caràcter. I estan més acostumades a ... tenen caràcter..., i també hi ha molt racisme. Es diu que tenen la fama de lladres. Bueno, són coses que es van estereotipant”. (Advocada i mediadora de la UGT durant les campanyes agrícoles, Febrer 2010, Lleida).

Podem ubicar aquesta observació en el moment en què, com a fruit del lliure transit atorgat a la població d'Europa de l'Est, es dirigeix el punt de mira vers altres col·lectius de treballadors i treballadores. A Huelva, per exemple, al 2006/07 van començar a contractar-se dones magrebines i persones de Senegal com a fruit dels convenis amb aquests països. D'aquesta manera, comencen a aparèixer al mercat laboral agrícola de Lleida, noves onades de treballadors i paral·lelament van modificant-se les concepcions dels treballadors empleats en l'agricultura:

“Venen en grups, com ara, que s'està imposant bastant, el treballador xinès. I la veritat, és dels qui menys queixes tinc. Ara el gran problema és que no entenen massa l'idioma, però alhora de treballar, són seguits i per ara molt bé, molt bé. Ja fa dos o tres anys que una empresa bastant gran en va començar a portar”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

Durant la segona fase de la recerca, he tingut l'oportunitat d'observar com, en un context de creixement de l'atur, s'ha produït un retorn de la mà d'obra nacional al camp, així com de persones d'origen immigrant. En la seva majoria eren persones provinents de la construcció i del sector serveis, les quals es trobaven en rotació per diferents punts de l'agricultura espanyola en les xarxes de temporerisme d'abast nacional. En ple agost, i

durant una campanya caracteritzada per una forta pedregada que va minvar la producció i els llocs de treball, vaig realitzar un grup de discussió al carrer, davant les portes dels serveis socials de l'ajuntament de Lleida, mentre esperaven el seu torn en la recollida d'aliments. En aquesta conversa s'hi reflecteixen també, aquests estereotips sobre els treballadors i sobre les dones treballadores i s'hi pot entreveure una visió crítica amb les condicions de treball. També, s'hi intueix un dels efectes de la contractació en origen:

Sevillano (aturat de la construcció i temporer): - "Yo creo que por ser español, porque nos quejamos más rápido de las cosas... que si paga poco, que si el horario... les interesa gente... otro tipo de gente (...) qué esté muy jodido, que me digan que no, y puedo trabajar...!"

Manuel (capverdian de nacionalitat Portuguesa, ex guarda de seguretat, temporer): - "Yo he estado en Huelva mucho tiempo y, uy allí!! es muy duro, trabajo a destajo y mal pagado".

Sevillano: - "Acabas con la espalda muy jodida, todo el día agachado!"

Manuel: - "Además, son muy exigentes! Todo el día, venga, va, venga, va! Con el jefe detrás chillando. Somos muchos allí trabajando, y de muchos países, hasta de Filipinas hay!"

Sevillano: - "Si ya ves, si llegan con autobuses y van a buscarlos!! Y luego aquí hay sitios en dónde no te quieren ni contratar!"

Manuel: - "Trabajan muchas mujeres, rumanas y polacas... y -¡hay que no me oiga mi jefe!- es un trabajo de explotación, y las tienen asustadas, venga, va y va... pero yo creo que las contratan a ellas porque las mujeres tienen 4 riñones ¡amigo! ¡Trabajan más y no se quejan! Van a destajo!"

(...) "Hay gente de muchos países, ya te digo! También hay muchos rumanos y rumanas. Si el problema es que hay tanta gente que aceptan trabajar por 20 euros al día. ¡Este es el problema!"

(Diari de camp, agost 2009, Lleida)

Amb aquestes consideracions ens sorgeix un altre aspecte a assenyalar: el de la competència entre treballadors i treballadores. Si bé hem vist que el desplaçament de col·lectius implícit en la contractació en origen, no va produir-se en bloc, la qüestió de la competència esdevé un fenomen que, en termes econòmics, acompanya la substitució. Hem vist com en alguns episodis de la quarta fase de la història dels usos de la mà d'obra a l'agricultura de Lleida, van produir-se conflictes en què treballadors disponibles i

documentats no eren contractats com a conseqüència de la seva procedència nacional del Magreb o Àfrica. Al respecte, l'experiència d'un treballador colombià, el qual fa 8 anys que es contractat en origen per treballar en una empresa de Soses, relata com en els seus primers anys a Lleida, algunes persones magrebines els havien increpat fet al·lusió a una substitució en el treball:

Los primeros años sí. En Soses, por ejemplo siempre teníamos problemas con los marroquíes, porque no había locutorios y todo era en la cabina. Y te ibas a llamar, y no que mira y que tanto tiempo... y que algunas veces te quitaban el teléfono de las manos... pero nunca hubo el problema, porque ya nos habían dicho los Mossos de Esquadra en una reunión que no pelearamos con ellos, que los llamáramos, que esto. Pero problemas que yo haya visto..." (...) "Sí, sí! Es que nos lo decían, que si ustedes los colombianos, nos quitan tal, que vienen aquí... pero nosotros no tuvimos relación con ellos, que hablen lo que quieran. Pero sí han habido ciertos que han tratado de tener problemas!" (Treballador colombià contractat en origen, Albergs de la Unió de Pagesos, Soses, novembre del 2009).

Posteriorment, es produeix una entrada de treballadors procedents d'Europa de l'Est, els quals passaran a ser la primera força de treball al camp, tot i que el col·lectiu magrebí continuarà present com a treballador. Ara bé, amb el descens de la contractació en origen, la llibertat de moviment dels treballadors de l'Est, i el retorn de treballadors que havien viscut un ascens laboral, la competència laboral entre col·lectius es deixa veure en un to d'etnicitat, que maquilla l'element de confrontació de classe:

"Estan contractant rumanesos. És això, ells ocupaven una feina. A mi em va passar entrevistant a gent que els africans deien que hi havia unes dones africanes que treballaven en una càmera, però aquest any havien contractat a rumaneses en origen. Llavors, que surt? El racisme. - "Abans treballàvem nosaltres i ara volen rumaneses". Els magrebins, lo mateix: - "Abans treballàvem nosaltres, i ara han portat gent de Polònia". Ara volen polonesos. Llavors, "els negres ens treuen la feina, els rumanesos ens treuen la feina". Llavors comença a haver-hi un racisme entre ells mateixos, perquè els hi treuen la feina gent de d'altres països. I llavors ja no és l'empresa, és simplement "els rumanesos em treuen al feina" o "els negres em treuen la feina".(Advocada i

mediadora de la UGT durant les campanyes agrícoles, Febrer 2010, Lleida).

“La contractació en origen sempre ens ha provocat...una mica... no estem en contra, però la manera en com s'ha gestionat. Aquest any va ser terrorífic. I llavors, això provoca reaccions dels propis treballadors, que et diuen: “claro, los rumanos son más guapos. Yo soy magrebí, y a mi no me quiere nadie”.

Els propis treballadors et plantegen temes racistes. Potser perquè són temes que treuen... (...) Clar, venen aquí i s'apunten. I molts són magrebins que no els truquen ni a la de 3. I quan et tornen et diuen: claro ahora ya no me contratan” (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, Lleida).

Ens surgeix, també, el col·lectiu de treballadors espanyols i la seva relació amb els col·lectius d'immigrants, des del punt de vista d'un pagès:

“Si tu agafes la premsa a l'estiu, veus que coses sempre en passen. Que si de romanesos i marroquins, o entre senegalesos i una altra cosa... i els espanyols estan cremats. El treballadors espanyol... fins ara si no era el tipus carrilano..., que tu els veus pel poble amb bosses, vull dir no van ni amb motxilles, arriben i no troben un puesto on dormir, i van cremats i, bueno al ser espanyols doncs normalment haurien de donar-los feina, i clar, la gent estan escarmentats d'ells, perquè clar hi va haver un sector, doncs que va donar mal nom. I un venia a treballar avui, i l'endemà no venia perquè anava torrat, però no tots! Però aquí sempre paga el mateix, el just pel pecador! I ara, doncs pràcticament el carrilano ha deixat de venir perquè amb el marroquí i el negre, no lliguen. Hi ha més conflictivitat. Però ara en venen molt pocs”.

“(...) Però el treballador espanyol, si pot, és l'últim recurs! Això d'anar al sol no els agrada gaire. Però quan no queda més remei has de sortir a buscar treball allí on n'hi ha. El que passa és que enguany hi ha molt estranger parat, amb papers, i aquest no té escrúpols, i et dirà, mira yo... la mitad de cuartos! Ha d'enviar calers al seu país, i el que vol és treballar, si ha de treballar a meitat de preu, hi treballa. Va sortir a la premsa”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

En relació amb aquesta qüestió, des del sindicat CC.OO va denunciar-se al maig del 2009, el fet de que s'estava contractant a persones d'origen romanès per sota del preu marcat per conveni agropecuari, i que aquest fet discriminava a persones amb la documentació en regla i preparades per treballar, els quals eren d'origen algerià³². Cal que destaquem que aquest fet no ha estat una novetat en les campanyes fruïteres, en sentit de que si recordem alguns casos exposats, durant els anys 80 i 90 hi havia disputes entre col·lectius de documentats i indocumentats per situacions similar. Llavors, estem fent referència al mateix fenomen, però entre persones diferenciades ètnicament, i també legalment.

Ens trobem, doncs, en aquell punt relatiu a les reserves de treball, la mà d'obra en excés o les poblacions sobrants, en el sentit de que tenir accés a molta població treballadora permet disminuir el preu del treball. En el cas que ens acompanya, la disponibilitat de treballadors de diferents procedències, pot ser emprada tan per pagar el treball més barat, com per fragmentar la classe treballadora i dinamitar les demandes laborals assolides en un moment determinat. Per la seva banda, des del sindicat UGT, se'ns reflexiona sobre aquest afer, tenint en compte la seva tasca de mediació i contrastació dels diferents implicats:

“Així de conflictes, doncs passen coses. Cada any passen coses. El que passa es que mai et pots prendre les coses al peu de la lletra, ni creure't el que et diu tothom! Per exemple, hi havia treballadors marroquins que estaven criticant als treballadors romanesos. Deien que els prenen la feina i que treballaven per 3 euros l'hora. Llavors, també es va criticar a l'empresari. Clar, nosaltres intentem mediar, i veure totes les posicions i els treballadors criticaven a tots els empresaris i clar, no tots paguen l'hora a 3 euros. N'hi ha que sí, i n'hi ha que no”.

(Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, diari de camp, febrer 2010, Lleida).

Des de la mateixa font, s'apunta en com aquestes situacions són propenses a alimentar el

---

³² <http://www.bondia.cat/arxiu/4393-ccoo-denuncia-a-la-inspeccio-de-treball-que-temporers-romanesos-accepten-cobrar-menys-del-que-diu-el-conveni>

malestar i afiançar la diferenciació entre col·lectius en clau ètnica, essent els magrebins, els romanesos i els espanyols els més nombrats en els entrevistats:

“A veure, et venen pagesos i et diuen, directament que marroquins no en volen, nacionals tampoc i subsaharians, en menor mesura. El col·lectiu magrebí està molt molest i llavors es llancen acusacions de que els prenen la feina, també ha passat al revés, i els romanesos acusen als marroquins” (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, diari de camp, Lleida).

I clar, també s'han trobat els espanyols que agafen abans a un estranger. I et diuen agafen abans a un negre que a mi. O, agafen a un moro abans que a mi. I els espanyols que, primer hem de treballar els espanyols. Es que ens morim de gana els espanyols? Aquest tipus de racisme s'ha vist molt aquest any. I d'aquí Lleida mateix, també. Perquè han vingut gent de 60 anys, i de 16. I gent d'Andalusia que et diuen, bueno primer els espanyols. Primer hem de treballar nosaltres i els donen feina primer als altres”(Advocada i mediadora de la UGT durant les campanyes agrícoles, Febrer 2010, Lleida).

En aquesta tessitura, la competència en un context de recursos escassos faria sorgir valoracions racistes en persones amb problemàtiques per accedir a un lloc de treball, ja sigui perquè pel seu origen no són contractats, ja sigui perquè són més coneixedors dels drets laborals o perquè es discuteixen certes condicions que es precisen per dur a terme la feina:

“Aunque los que han estado viniendo este último año son los típicos de la construcción que han acabado ahí. Seguro que les expones como son las condiciones de trabajar, de alojarte a la finca del empresario, que eso no es de ir y venir, y ya te ponen pegas. Al estilo de: yo tengo coche, voy y vengo. Como ha dicho más de uno: yo no comparto alojamiento con negros. Esto también lo han dicho. O con moros. Yo tengo coche, y voy y vengo. Entonces ya no estás en condiciones de que yo te pueda seleccionar para ir a trabajar. Porque no, porque no estás cumpliendo las normas y esto es una empresa. Y no estás cumpliendo las normas de la empresa. Podrás tener muchas facultades,

pero el empresario me pide gente para quedarse ahí. De un solo colectivo, podéis tener casa, coche, familia. Ellos también la tienen, pero es para quedarse ahí.

(...) Este verano te encontrabas con comentarios muy gordos. Claro, venía mucha gente en paro de la construcción, y mucha gente de aquí, de Lleida. Y te decían: - “Yo no convivo con negros” o “primero los españoles antes que los inmigrantes”. (Ex treballador agrícola i treballador a l'àrea de contractació de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer del 2010).

Del grup de discussió amb els treballadors autòctons se'n pot visionar la competència per uns recursos escassos en el sí de l'estat del benestar la qual es suma a la situació d'atur. D'ací se'n deriva moments d'impaciència i crítiques al mal funcionament de l'ajuda social:

Sevillano: - “Hay que hacer mucha cola, por todo. Por la duchas... toda la mañana. Por la comida, toda la mañana...”

Manuel: - “Pierdes toda la mañana y no te da tiempo de ir a buscar trabajo!”

Sevillano: - “Y cada día lo mismo de comer, en otras ciudades cada día hay comedor y te dan más variado...”

Manuel: - “Tendrían que organizar-lo para cada día. Un día, ducha. Otro comida, otro sales a buscar trabajo. Y así puedes hacerlo todo”

Sevillano: - “Ya además con los negros... ¡tu! Todo lo quieren para ellos!” (Diari de camp, agost del 2009, Lleida)

Finalment, un altre element a assenyalar es refereix a com els propis treballadors immigrants interioritzen el ritme i les relacions d'un sistema de treball caracteritzat per l'heterogeneïtat de procedències i la competitivitat el lloc de la feina. També, com integren aquest ritme laboral caracteritzat per les llargues jornades al sol o el treball en cadena, a les pròpies concepcions del treball. Un grup de treballadors colombians contractats en origen, així expressava la percepció dels seus companys de feina al gener del 2010:

“Ahora el encargado de allí ya conoce a los rumanos, la mayoría. Y dice que: - “Ellos son buenos

trabajadores, igual que ustedes. Ellos más rápidos, pero ustedes constantes". Nosotros tenemos un ritmo, y ese ritmo lo cogemos todo el día. En cambio ellos, rápidos y se le pierden y no saben pa dónde se han ido" (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Mollerussa, gener 2010).

"Aquí en las cooperativas, con mucha gente bien. Pero también hay unos que quieren sentirse como más que los colombianos, algunos rumanos. El rumano es buen trabajador. Mira estamos nosotros haciendo algo aquí. A mi me toca apliar esta, esta y esta, Y nosotros hacemos un solo palet. Y él cree..., él tiene ese complejo. Yo lo miro y digo, yo voy a mi ritmo, yo estoy trabajando por horas, yo no estoy por competir con nadie. Yo me gano mi hora bien ganada. Ya llega y acaba esta, y acaba la de acá. Y acaba la de acá, Y yo acabo esta relajado. Y para poder correr el palet al de acá. Toca cargar la mía. Y él no ayuda a cargar la mía. Él se queda ahí... y se sale. Pero hay otro, otro señor, que es ucraniano. Lo critican, al muchacho lo critican! Los mismos rumanos, los catalanes, ¿porqué no colaboran aquí si están en grupo? Dice, no. Yo hago mi faena y ya. O sea con él hemos tenido desde... porque el se cree ¡uh...! Y nosotros hemos cargado una y ya le ví cargar otra. Y le dices... Y yo no sé con que intención va, a mostrarse con el jefe, que cree que es muy fuerte. Por lo menos, nosotros esto no... Es más cuando nos sale con estas, nosotros lo miramos y... es que se lo hace solito. Se mata solito. El es el único. Pero el resto... conozco rumanos que bien. Catalanes, de Senegal, peruanos hay dos..." (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Mollerussa, gener 2010).

Respecte a les concepcions del treball es mostraven perplexos davant l'envelliment de molts caps de família pagesa. És indicat, per contra, afegir un comentari sobre l'adaptació als pobles agrícoles per part d'un altre colombià contractat en origen a Soses, el qual insisteix en la despersonalització de les relacions socials. Aquest esdevenen dos elements a considerar en el ritme de treball en aquesta agricultura industrial:

"Es como la idea general de todos. Lo positivo. Algo que me parece muy bueno de acá en España es la forma de trabajar. La gente son dedicados a sus trabajos. Esto no es de Catalunya, yo decía de todo España. Porque la gente es primero que todo el trabajo. Llegar a que la gente se hace vieja

trabajando. Yo trabajé en la vendimia, allí en Esplugues de Francolí, un señor de 78 años que trabajaba conmigo. Y tenía un ritmo de trabajo tan berraco!". (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Mollerussa, gener 2010).

"Yo no lo miro como muy bien, pero uno tiene que darse cuenta que es como otra cultura y otras costumbres. Tu vas a Colombia y todo el mundo te conoce en el pueblo o el barrio si es pequeño. Todo el mundo te saluda. Si en Soses llevas 7 años, y vas todos los días, y nadie te saluda... oye te sientes un poco... pero bueno uno recapacita y dice, bueno, es su cultura y sus costumbres... adaptar-nos a lo que hay" (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Soses, Novembre del 2009).

A jutjar per les dades etnogràfiques, tot apunta vers una discriminació del col·lectiu de treballadors magrebí, la qual succeeix d'un mode simultani a la lenta disminució de la seva contractació que hem vist a les dades. En aquest sentit, el creixement de la contractació en origen ha implicat que s'imposés el col·lectiu d'Europa de l'Est, més valorat per diferents motius, el qual amb el temps, també comença a tenir valoracions negatives, molts cops basades en prejudicis de tall etnificador. Podem observar, per tant, com el pas dels diferents col·lectius de treballadors i treballadores ha vingut acompanyat de discursos culturals sobre la mà d'obra, basats en la procedència i el gènere els quals en defineixen unes determinades aptituds pel treball. A més, tot aquest procés de substitució i desplaçament de col·lectius s'ha caracteritzat per una coexistència de nacionalitats i, en certs moments, una competència entre elles, tan a nivell d'accés a la feina, com als recursos socials. Per aquest motiu, el mercat de treball agrícola presenta una composició heterogènia, etnificada i, en alguns casos conflictiva, que caracteritza, segons el meu parer, l'àmbit de les relacions socials als pobles fruiters de Lleida.

En relació amb aquesta situació que s'ha anat perfilant amb els anys, és indicat concloure aquesta fase del 2000-2009 en la disminució de la contractació en origen i el retorn dels treballadors espanyols. Al respecte, la qüestió que emergeix en el transcurs d'aquesta fase ens la planteja una advocada de la Xarxa contra l'Exclusió Social dels serveis socials de

Lleida:

“Lo que hay que preguntarse es por qué, con todo lo que ha pasado, no ha habido o no haya más conflictos raciales en el campo de Lleida”. (Advocada col·laboradora en la Xarxa contra l'Exclusió Social, Diari de camp, Gener 2010, Lleida).

CAPÍTOL 5

SISTEMES DE TREBALL MIGRATORI I CODESENVOLUPAMENT A LLEIDA

Aquest últim capítol el dedicaré a explorar amb més detall els mecanismes d'inserció laboral en la campanya de la fruita de Lleida, intentant copsar els canvis i les persistències que han acompanyat la consolidació de la contractació en origen en l'àmbit més social. Fins ara he anat exposant diferents aspectes característics dels sistemes de treball migratori: el control de la mobilitat geogràfica i laboral, el marc regulador de les campanyes fruïteres, la generalització de les polítiques migratòries restrictives i el seu desplaçament vers els assumptes exteriors i el desenvolupament, encarnat en els convenis bilaterals entre estats. També, he explorat com la implantació de la contractació en origen ha estat concomitant a un canvi en les preferències empresarials de la mà d'obra, les quals han estimulat un procés gradual de substitució i desplaçament dels col·lectius anteriors, produint-se com a resultat una segmentació ètnica del mercat laboral. Així, ha estat en l'àmbit dels discursos i les percepcions de la mà d'obra, on s'ha pogut detectar una etnificació de les relacions laborals, gràcies a les visions dels agents socials que participen d'un mode directe en les campanyes agrícoles: organismes contractants, pagesos, sindicats majoritaris i treballadors.

La qüestió a abordar seguidament recau en veure com s'ordena el cost de manteniment de la força de treball i quins actors hi intervenen. Parlaré per tant, de la interrelació entre xarxes ètniques, l'assistència social i les xarxes formals d'intermediació i contractació en l'organització informal i formal de les campanyes. Finalment, incidiré en un agent concret: la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris i l'eclosió del codesenvolupament com a proposta de cobertura social en els processos migratoris dels temporers i temporeres contractats en origen a Lleida.

5.1) Regulació social institucional, assistència social i xarxes ètniques

En el transcurs de la investigació he anat constatant com l'àmbit de compra-venda de la força de treball es produeix en el marc d'institucions endegades per la societat que exerceixen funcions econòmiques i socials i que regulen, mitjançant unes pautes, aquestes activitats. A nivell històric, hem vist com als anys 80 va accelerar-se el procés d'assalarització dels treballadors rurals i van produir-se els primers episodis de conflictivitat, com a fruit de les agressions d'una economia de mercat desproveïda d'una mínima cobertura social. Paulatinament, les campanyes agrícoles es van anar regulant amb la participació dels agents institucionals i socials i es van anar produint diferents moments de negociació en establir unes pautes del preu del treball o les hores, així com l'atribució de les responsabilitats en cobrir els costos de manteniment de la força del treball. Recordem que, com a conseqüència de que el treball migratori externalitza en altres països els costos de la renovació, la mà d'obra immigrant fou doblement barata tan per les necessitats de l'agricultura com per l'Estat.

Al respecte, de les diferents entrevistes efectuades amb aquestes institucions reguladores en podem destacar una descripció de tots aquests processos que hem d'ubicar en el camp de forces del mercat de treball:

“De sindicats de treballadors són UGT i CCOO. I després el que se'n diu la patronal del camp, que serien la UP, la JARC, ASAJA, i l'Institut Agrícola de Sant Isidre. L'administració supervisa la negociació, i allà es debat una mica les millores que es poden introduir. Les sindicats de treballadors demanen unes coses... els sindicats empresarials, o agraris, intenten que no pugin massa els salaris, que no sé que... Amb això jo crec que sí que val la pena explicar, no recordo, ara fa uns 4 o 5 anys, que es va aconseguir un conveni de tot Catalunya, fins ara hi havia un conveni per cada província, i hi havien desigualtats entre treballadors que feien la mateixa feina. A cada província es cobrava una cosa... hi havia condicions diferents. Fa 4 o 5 anys, totes les parts ens vam posar d'acord per fer el conveni únic. Llavors, un temporer cobra el mateix a tota Catalunya. Un avenç significatiu seria que es va unificar el conveni, amb l'administració es va fer un acord marc per que les condicions amb el tema de l'allotjament, que els treballadors que estaven a més de 75 Km dels seu domicili, els

empresaris els havien de facilitar un allotjament. I les puges salarials són baixetes, i com que els salaris tampoc són molt alts. El salari del treballador del camp, és baixet. I, a més, amb l'agravament que s'han de cotitzar ells mateixos a la seguretat social. Amb els anys s'han anat introduint com una llista de les condicions que havien de tenir els allotjaments dels temporers, se va intentar introduir el tema del contracte fixe discontinu". (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, Lleida).

No obstant això, segons les fonts sindicals, la categoria de fixe discontinu s'aplica difícilment als treballadors i treballadores generals i de les cooperatives³³.

D'altra banda, a nivell institucional s'ha de ressaltar el paper del Departament de Treball de l'administració catalana en la coordinació de les campanyes:

" El SOC fa el seu paper, en principi d'intermediació. S'ha anat involucrant a poc a poc, en aquest paper. Ja anys enrere les entitats teníem les nostres borses de treballadors i ens intentàvem ficar d'acord. Nosaltres teníem els treballadors que volien treballar. Els sindicats agraris tenien les ofertes, llavors intentàvem casar les dues coses... era desquiciant. Hem passat estius de caos total. Poc a poc l'administració s'ha anat implicant perquè ha de fer el seu paper d'intermediació. Actualment està molt ben organitzat, una altra cosa és que tothom faci ús del servei. No tothom en fa ús. O sigui, el SOC posa a disposició oficines municipals als ajuntament, per que apuntin a la gent, posa en disposició les oficines mòbils i, a més a més els agents social, els sindicats, col·laborem... hem fet també instrucció de treballadors interessats. El tema és que tothom que vulgui

---

³³ Cal destacar però, que el règim laboral agrícola d'afiliació a la Seguretat Social, el REASS (Règim Especial Agrari de la Seguretat Social), ha estat des dels anys 70 una font de conflicte entre treballadors rurals i empresariat. Tant des dels sindicats del sud de l'Estat (per exemple el SOC, Sindicato de Obreros del Campo) com des dels sindicats majoritaris CC.OO i UGT o des dels moviments de jornaleros i treballadors immigrants, s'ha reivindicat la seva modificació per tal de que se'n produís una integració al Règim General de la Seguretat Social en unes condicions d'equiparació a la resta de treballadors de l'Estat. Sobretot, pel que respecta a equilibrar la cotització dels temporers als dies treballats i no a una quota fixa mensual –no representativa del seu treball real-. Segons CCOO (1999), s'havia reivindicat, a més, una dignificació del sistema de pensions i de subsidis. D'aquesta manera, l'aposta per la categoria fixe-discontinua ha estat un demanda enfocada a estabilitzar la situació laboral d'uns treballadors que es trobaven en rotació per les diferents feines de temporada, i dotar-los d'una categoria de treball assalariat fixe en el sector.

D'aquesta manera, amb els anys s'ha produït una coordinació social dels diferents agents, tot i que la qüestió del canvi en la categoria laboral, s'ha vist reemplaçada per la noció de concatenació –enllaç de les campanyes– derivada de la implementació de la contractació en origen i regulada en el conveni marc del 2006. En aquest, s'hi estableix que als treballadors contractats en origen se'ls ha de garantir una continuïtat en el treball corresponent a la seva estada regulada en el contracte.

treballar s'apunti en aquesta borsa única, i tothom qui vulgui treballadors vagi a buscar-los en aquesta borsa única. Però com sempre, continua la cosa bastant desmadrada. En el sentit de que molts empresaris, o pagesos van a la plaça a buscar el treballador i quan l'han trobat, fan el procés a la inversa. Buscar el treballador i anar a les oficines mòbils o a les municipals i l'inscriuen. Clar, la idea és que l'empresari vagi a la borsa, i no faci la selecció: "vull 3 persones per fer això, durant tants dies..." (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, Lleida).

Tot i això, cada any es constata la contractació de treballadors indocumentats, a pesar de l'increment de les inspeccions al qual fan referència un bon nombre d'entrevistats. A nivell de discurs de les institucions formals, aquest tipus de contractació s'hauria disminuït notablement amb els anys. En una conversa informal amb una treballadora del Departament de Treball, aquesta m'explicava com es mitjançant l'acord Marc que es coordina els sector agrari, essent el Departament de Treball qui gestiona la resta d'organitzacions. Segons aquesta, la contractació il·legal només la duu a terme una minoria, i és molt més comuna a les campanyes de la resta de l'Estat, ja que aquestes no estarien tan regulades i tindrien més deixadesa. D'aquesta manera, l'intent de regulació català, apareix ressaltat com una experiència única a Europa, el qual compara amb la resta de l'Estat:

"És una experiència pionera a Europa. Aquí està molt controlat. S'ha volgut fer bé. Que tothom hi surti guanyant, empresari i treballador. Clar, a Espanya, amb la contractació il·legal... és com tirar-se pedres sobre la teulada. Els il·legals no cotitzen, i si no es cotitza, doncs no hi ha subvencions, ni carreteres. Es que "sólo ganas tú"! (treballadora del Servei Català d'Ocupació, Àrea d'Agricultura, febrer del 2010, Lleida).

En referència a la gestió de les campanyes, des de l'administració catalana s'apunta en com, a partir del compromís entre sindicats, patronal i SOC (Servei Català d'Ocupació) el sistema hauria canviat a millor i es ressalta el paper de la Unió de Pagesos i el seu sistema,

el qual passa a ser considerat per la seva eficàcia.

“Són els que estan més ben organitzats. Funcionen molt bé”. (Treballadora del Servei Català d'Ocupació, Àrea d'Agricultura, diari de camp, febrer del 2010, Lleida).

En el seu discurs, ens explica que davant la situació nacional d'atur al 2009, des d'aquest organisme s'haurien disminuït dràsticament els permisos per les contractacions en origen. També, ens sorgeix la qüestió social i el codesenvolupament, en el moment de preguntar sobre la contractació en origen, concretament amb Senegal:

“El tema dels subsaharians va ser una experiència que no va anar a més. Van ser 60 només, i clar, anava lligat al codesenvolupament al país d'origen. Els qui treballen aquí, amb aquesta feina inverteixen al seu país. I si es desenvolupa, doncs ja no cal que vingui més. Clar, és una filosofia molt bonica, però la realitat és una altra”.

(Treballadora del Servei Català d'Ocupació, Àrea d'Agricultura, diari de camp, febrer del 2010, Lleida).

De de l'administració central, sobretot s'incideix en el paper de la contractació en origen com a ordenament adequat de les campanyes ja que seria un tipus de migració molt millor al ser menys costós i més beneficiós per tothom:

“Així, s'evita la immigració il·legal, tot el problema de les pateres, i els immigrants venen amb garanties”. (Assessora de la Subdelegació del Govern, diari de camp, març 2010, Lleida).

Finalment, durant el transcurs de la recerca he pogut constatar com s'ha produït una acceptació per part de la quasi totalitat dels agents socials -a excepció del sindicat CGT i de persones que treballen a nivell d'assistència social amb immigrants indocumentats- i com es treballa en conjunt en aquesta procés de gestió de les campanyes fruïteres. Tal i com ens indiquen la majoria de les fonts orals, la contractació en origen els permet un major control i més eficiència en la gestió, alhora que a nivell de discurs institucional es pren un to social

que ressaltava la lluita contra la immigració il·legal i les garanties laborals dels treballadors i treballadors contractats en origen.

En aquest punt, m'interessa ressaltar la interrelació entre diferents actors socials en relació amb aquest marc institucional regulador, ja que és l'àmbit on ens hi apareix la intermediació social i les respostes d'autoprotecció de la societat. Per una banda, he observat com els costos de manteniment de la força del treball s'han anat inclouent en aquest sistema regulador mitjançant la gestió de l'allotjament immigrant i l'assistència social. No obstant això, la qüestió de la cobertura social ha estat un tema cabdal, i no exempt de conflicte, sobretot en referència al repartiment del seu cost.

En relació a l'allotjament immigrant, ja he esmentat com fruit dels processos de lluita i reivindicació als anys 80, es va negociar un conveni en què l'empresari agrícola havia de proporcionar als seus treballadors un espai on poder descansar i fer vida amb posterioritat a la jornada de treball. Tot i això, al treballador se li descomptaria un 10% del salari en concepte de manteniment. Segons el testimoni dels nostres entrevistats, tan dels sindicats majoritaris, com de la UP i els mateixos treballadors immigrants, aquestes obligacions no sempre s'han complert. Per exemple, els encarregats de la UP de supervisar les cases dels pagesos explicaven que, en els primers anys que va iniciar-se el servei de contractació de treballadors, molts espais habilitats per pagesos eren granges amb un alt grau d'insalubritat. Per part d'UGT i CCOO, la revisió dels allotjaments i el compliment dels convenis foren les tasques que realitzaven durant les campanyes i van denunciar-ne en nombroses ocasions els incompliments. Respecte als testimonis dels treballadors i de d'altres agents socials, ja hem vist com un bon nombre de persones s'han vist desproveïdes d'aquest dret en els transcurso de les campanyes. La qüestió dels campaments als afores d'Alcarràs i la quantitat de temporers pernoctant pels pobles fruiters i per la ciutat de Lleida, n'han estat exemples tan paradigmàtics com mediàtics. Per aquest motiu, les campanyes agrícoles s'han vist desbordades any rere any, fins i tot en el moment en el qual he realitzat la segona fase de la recerca.

D'altra banda, la problemàtica dels allotjaments va esdevenir un focus de pugna entre entitats socials en el moment de l'aplicació de la contractació en origen. L'explicació

d'aquesta conflictivitat recau en què en alguns pobles van construir-se equipaments municipals finançats per l'administració per tal d'allotjar temporers. Simultàniament, van començar a construir-se allotjament comunitaris als recintes de les cooperatives i de les empreses privades.

Així, aquesta qüestió fou fruit d'una controvèrsia la qual s'ha d'ubicar, també, en el clímax de crítica a la contractació en origen dels anys 2001-2002. Des de la Generalitat de Catalunya es van proporcionar subvencions per finançar allotjaments als municipis fruiters mitjançant el "Pla d'allotjaments", ja fossin per ajuntaments, associacions o cooperatives. Aquestes foren objecte de discrepàncies entre alguns ajuntaments dels municipis fruiters, com per exemple el d'Alcarràs, i la Unió de Pagesos, com conseqüència de que es criticava a aquesta organització empresarial de gestionar gran part de la subvenció per als allotjaments dels seus clients, quedant-ne exclosos molts petits pagesos de la localitat no afins al sindicat³⁴. Des del sindicat CCOO va dirigir-se una crítica enfocada vers la qüestió de que s'estava fent negoci amb la campanya ja que es cobrava un preu fixe als treballadors, per una allotjament subvencionat. No obstant això, des de la mateixa entitat, he pogut constatar amb els anys s'han anat regulant aquest afer mitjançant la legislació:

"Es financia mitjançant ajudes de la Generalitat promogudes des de la UP per la construcció dels allotjaments. És diferent depenent de si el promotor és una entitat pública (un ajuntament), privada o un ens cooperatiu. Hi ha un tant per cent d'ajuts diferent. Et donen un ajut per plaça. Llavors, et poden donar 1000 euros per plaça, que és un 60 o 40% del que realment val construir una plaça. Els ajuntament han creat crèdits per amortitzar-ho al llarg dels anys, així com les cooperatives. És com participen amb el finançament. La mantenició per campanya recau sobre els pagesos que paguen un tant per treballador a l'ajuntament. Aquest posa una tarifa per dia i per persona. "10 treballadors per tant". Doncs al dia val tant, i el treballador paga una tant, establert per llei, un 10% del salari de 8 hores". (Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010).

---

³⁴ Diari *La Mañana*, 16 de gener 2001 i 5 d'octubre del 2001.

Si en un principi el finançament estatal de part del cost de manteniment de la força de treball va estar disputat entre entitats, finalment va acabar sent regulat. En l'actualitat des del sindicat agrari es gestionen la gran majoria d'allotjament comunitaris i alguns de particulars dels pagesos. No obstant això, tal i com es pot observar el cost de manteniment es comparteix entre l'àmbit públic i privat.

Per una altra banda, he tingut l'oportunitat de corroborar les mancances socials durant la campanya de la fruita, en el sentit de que, en les meves visites a l'Oficina Única d'atenció als temporers de la ciutat de Lleida, la població atesa presentava les mateixes característiques que les persones amb les quals vaig dur a terme el treball de camp l'any 2003 a Alcarràs. La gran majoria eren immigrants indocumentats, provinent de diversos punts de l'Estat i d'origen subsaharià. També, feien ús d'aquest servei els temporers nacionals i immigrants que es movien per la zona a la recerca de feina. Al capítol 3 he indicat com aquesta oficina va crear-se l'any 2002 mitjançant el treball conjunt d'un conglomerat d'entitats socials que van formar la "Xarxa contra l'Exclusió Social", per tal d'atendre aquests mínims de subsistència que necessiten els temporers en arribar a Lleida i no tenir recursos. Des del meu punt de vista, es tracta d'un mecanisme social que cobreix una petita part del cost de manteniment de la força de treball en reserva disponible a nivell de tot l'estat, en el sí del sistema de regulació social local. Tanmateix, en el transcurs de la recerca se m'ha evidenciat com, tot i que és un recurs temporal destinat a oferir un ajut puntual als treballadors, la seva funció real es caracteritza per ser una entitat social de la qual viuen exclusivament moltes persones en situació de pobresa, les quals es troben en rotació permanent per l'Estat.

En una entrevista efectuada amb el Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, m'explicava com s'organitza aquest conglomerat d'associacions i quins són els principals problemes amb els quals es topen. Primerament, aquest servei es proporciona des de l'administració local de Lleida amb la participació de Càrites, Creu Roja, l'església adventista, associacions vinculades a parròquies de la ciutat i organitzacions d'ajuda a l'immigrant. El finançament és municipal i d'algunes fundacions,

i es treballa en xarxa. Segons el cap d'aquest projecte, la feina bàsica es rebre a la persona i acreditar-la per a que rebi uns recursos bàsics durant 20 dies: lot d'aliments, servei de dutxes, consignes i, en els casos extrems, assessorament en temes de salut i estrangeria:

“Resposta, és una resposta humanitària a una situació humanitària. Nosaltres no som una oficina de treball. Nosaltres atenem a les persones, tan si tenen com si no tenen documentació. Nosaltres detectem a persones que estan en una situació molt precària i que estan, i arriben, a la nostra ciutat. I que estan al carrer, i que dormen al carrer. Llavors intentem donar, en el límit de les nostres possibilitats, perquè, evidentment donem una resposta limitada a aquesta situació. Per exemple, no es qüestió d'allotjar a les persones. Ens en arriben 1200. Això no es pot assumir. Allotjar-les no es possible. Però donar-los uns dies per que puguin menjar, donar-los una bossa cada dia. Així, mentrestant, amb la idea de que ells venen aquí a buscar feina... Si jo et facilito tots els dies una bossa de menjar, tu et pots buscar la vida, per buscar feina, i marxaràs quan hagi d'anar a treballar. Perquè, els perers i els pomers, a la ciutat de Lleida, no hi son. Estan a fora. Llavors, nosaltres diem, vale! Si tu arribes aquí, i et dono menjar, et dono servei de dutxes, possiblement estaràs dormint a casa d'algun amic, els que tenen més sort... pero allí no et podràs dutxar perquè sereu moltíssims. Molts estan dormint al carrers, a les places, on sigui”. (Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, febrer 2010, Lleida).

En relació amb la qüestió social de les campanyes, ens n'indica alguns límits, ja que és un projecte que funciona només a nivell de la ciutat de Lleida i que no està coordinat a nivell dels consells comarcals, ni dels pobles. D'aquesta manera, si bé alguns dels agents socials entrevistats indiquen com en algun poble hi ha la presència de Càrites cobrint les campanyes, tots coincideixen en apuntar vers la manca d'implicació local dels municipis fruiters. Tal i com he indicat, aquest és un aspecte detectat durant la primera fase de la recerca i que ha persistit en la segona. Tot i això, la principal sorpresa en aquesta investigació ha estat el canvi de polítiques socials de l'Ajuntament del municipi d'Alcarràs, el qual havia deixat d'oferir el servei municipal al qual vaig participar al 2003. A més, l'absència d'un campament massificat, com el que hi havia al seu moment durant les campanyes anteriors, s'ha contrastat en la proliferació de petits grups de persones

acampant a les vores del riu o als camps, com a conseqüència de les estratègies de dispersió aplicades a nivell d'intervenció constant de la policia autonòmica:

“La semana pasada allá en la esquina, y la otra, y nosotros... que estamos bajo el puente... pues vienen y hacen el despertador, verdad? Y dicen “el despertador! Es la hora de levantarse (...) tenemos que ir cambiando de sitio. (...) Siempre dormimos en la calle. Además mucha gente de aquí se molesta de verte en la calle. Dicen, pues si sólo estoy en la calle! Puedo estar, es de todos... El otro día una mujer salió del balcón y se pensó que hacíamos algo... rápido llamó a la policía y ésta vino, les dijimos, pero ¿qué? ... si sólo estamos en la calle, pues si no encontramos trabajo ¿Qué vamos a hacer?” (treballadors temporers nacionals, diari de camp, agost 2009, Lleida).

En el transcurs de les meves visites durant l'agost del 2009 durant el repartiment d'aliments i el servei de dutxa d'aquesta entitat, es podia copsar aquell aspecte que he indicat durant l'exposició de les dades: l'arribada de població immigrant provinent del sector de la construcció, i també de població de la resta de l'estat. Fruit de l'entrevista, podem entreveure com aquest canvi també es reflecteix en l'assistència social:

“Quan comença al 2002, doncs potser estàvem a que tenien documentació per treballar el 50% sí i el 50% no. Ara ja no. L'any passat, el 90% eren estrangers i no tenen documentació gairebé un 70%. Enguany, hi ha més gent documentada, però no et sé dir el percentatge. Potser hem passat el 70% al 65%. Hem trencat una mica de tendència. I ens hem trobat amb persones que porten molt temps al país, que tenen documentació permanent, que van passar per l'agricultura, i que ara estaven treballant en altres camps, com per exemple, la construcció. O sigui, que havien pujat, per dir-ho d'alguna manera. Venien de campanya en campanya, després s'havien arrelat i havien pujat. I que ara, amb la crisi, s'han vist obligades a retornar un altre cop al començament. Això és una cosa freqüent. Això ha estat més comú enguany”. (Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, febrer 2010, Lleida).

Un altre aspecte a indicar rau en aquella qüestió de la població sobrant i les reserves de mà d'obra, les quals són necessàries puntualment, però el desig a nivell institucional i local és que no ocasionin molèsties i s'eviti “l'efecte crida”. Segons el Cap d'Unitat Tècnica de lluita

contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, aquesta seria una crítica que haurien rebut en els transcurs de les campanyes, ja que l'ajut es percebut com un factor que estimula l'arribada massiva de persones i la seva permanència al territori:

“Nosaltres, que tenim la possibilitat de parlar amb aquestes persones, sabem que venen perquè hi ha oferta laboral, hi han possibilitats de treball. L'efecte crida, a les comarques de Lleida, no és perquè els hi puguem donar un pot de mongetes. L'efecte crida és perquè hi ha possibilitat de treballar. Perquè si joestic en situació de no poder treballar, i vivint al carrer, m'és igual estar a Múrcia que aquí. Si aquí puc treballar dos dies, doncs me'n vinc cap aquí. Això és la realitat. Què passa? Aquesta gent arriba a les comarques de Lleida, i com que a les comarques no hi ha projectes, o no hi ha projectes suficients d'atenció a aquestes persones, es possible que sí que acabin venint a la ciutat. Perquè aquí, si no hi hagués un projecte, la ciutat com a tal, sempre té més recursos, amics, gent, per poder buscar-te la vida. I és així. Llavors, això és una cosa que, com que es discuteix -“oh vosaltres, com que doneu, us venen”. No. Com que hi ha contractació irregular, que no et dic que no n'hi hagi de haver, sinó aquesta gent no sé que farien... Descriuint. Hi ha contractació irregular i hi ha persones que venen a treballar. Puntu. I de regulars, també. I és així. Hi ha una necessitat de mà d'obra i venen a treballar”.

“Fem una dissociació. Volem treballadors, però no volem a les persones que treballen. Llavors això és complicat. Aquestes persones tenen necessitats, han de viure, han de dormir. I si tu necessites un punt de mà d'obra el dia 31 de juliol, necessitaràs molta gent, i aquesta gent no et vindrà i et desapareixerà. Et vindran abans i marxaran després. Perquè tenen unes necessitats, a part dels dos dies que tu l'has contractat, perquè - “ui, ui, ui, que em cauen les peres de l'arbre”. I venen perquè tu tens aquestes peres. Dels adoquins del terra d'aquí de Lleida no se'n menja. És un problema polític”.

(Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, febrer del 2010, Lleida).

D'aquest testimoni se'n desprenen dos aspectes que considero cabdals en l'anàlisi del marc de relacions socials en les campanyes fruïteres: el dels processos d'exclusió social i el de la

participació immigrant en aquest entramat de relacions.

De l'experiència i les dades etnogràfiques obtingudes n'he pogut entreveure els processos d'exclusió social que es deriven de la situació d'exclusió laboral i jurídica:

“No és un tema popular. El tema de les persones amb situació d'exclusió documental que estan voltant i que ho estan passant molt malament, i van de campanya en campanya i dormint al carrer... això és la pobresa que tenim (...) D'alguna manera, allò que es fa és el rebuig, el no fer-te cas, el no existeixes. És una política. El que passa és que, a veure, s'ha de tenir en compte que aquestes persones que venen aquí, la seva vida està en una situació d'estrès molt alt. Tot i que, quan arriben a Espanya, no són persones amb situació de sense llar, són persones si de cas, sense sostre. Ells tenen una llar, una família, una estructura. A nivell mental, són sans. Si a una persona la poses en una situació d'estrès tan bèstia, el que va produint són processos d'exclusió. (...) El síndrome d'Ulisses. Clar això és una depressió reactiva. Clar, si a tu et putegen, doncs clar... claro que et poses malalt. Això els més forts. Els que tenen ja més dificultats... hi ha increment de malalties mentals i malalties físiques i presència de tòxics”. (Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, febrer del 2010, Lleida).

Des del punt de vista d'aquest treballador social i psicopedagog, juntament amb la invisibilització, el paper de la restringida intervenció social i política, deixa els seus efectes a nivell de cost personal i de cost de gestió social de les bosses d'una nova pobresa:

“El que és important és que es vegi el resultat de la no política. Del no fer amb aquestes persones, quan estan vivint al carrer... serà que un percentatge, no totes, la majoria d'elles tiraran endavant. Però hi ha un percentatge de persones més fràgils que faran processos d'aquestos, i reflotar aquestes persones serà caríssim. És així. A nivell personal, per elles, primer. A nivell social, segon. I a nivell econòmic, també. Nosaltres no sabem el que ens trobem. Ara ja comencem a tenir bastant gent malalta mental, sense documentació, que no sabem que fer. Perquè a més a més, no poden accedir... al servei sanitari. Això si els logres empadronar, perquè ja porten temps aquí, s'han pogut fer totes

les gestions dels passaports, vale. Però no poden accedir als recursos socials, sociosanitaris". (Cap d'Unitat Tècnica de lluita contra la pobresa de l'Ajuntament de Lleida, febrer del 2010, Lleida).

No obstant això, la majoria de les persones usuàries dels serveis socials amb les quals he mantingut converses informals o he entrevistat presenten una relació de contacte amb diversos compatriotes al territori, ja sigui de Lleida o nivell nacional. Per aquest motiu, les seves trajectòries laborals es basen en la mobilitat pel territori a la recerca de feina i en varies ocasions passen per períodes de pobresa com a conseqüència de l'entrada i sortida del mercat laboral formal i la manca d'ingressos. Algunes persones, afirmaven haver treballat 2 o 3 cops l'any i haver canviat de feina en nombroses ocasions, passant del món agrícola a la venda ambulat o el treball en fàbriques. Així, Mamadú, un noi senegalès de 25 anys afirmava que havia treballat un cop durant l'últim any:

"Tenemos que vivir con lo justo, porque no sabes si vas a trabajar, o no. No puedes gastar mucho, porque después no vas a tener dinero porque no vas a trabajar. (...) Hay unos meses que puedes ganar 1000 euros. Trabajo en Jaen, en la oliva, muy bien pagado, pero sólo con papeles. Pagan 47 al día, por 7 horas. Pero es un trabajo muy duro y cansado, tienes que estirar redes y con un palo arriba... (...) La gente en Senegal no saben como es vida realmente aquí y después no cuentan la verdad". (Temporer i usuari de l'assistència social, diari de camp, agost 2009, Lleida).

He observat, a més, les estratègies de supervivència i el paper de les relacions econòmiques d'informalitat, expressades per exemple en el lloguer de la documentació dins les pròpies xarxes ètniques. El mateix entrevistat ens explica que un parent seu, el cunyat del seu germà li va llogar els papers:

"Yo trabajé en Jaén unos meses en la aceituna, este año. Lo hice con los papeles de un amigo, él me los alquiló". (Temporer i usuari de l'assistència social, diari de camp, agost 2009, Lleida).

La mobilitat geogràfica ressalta, també, en la vida dels nostres entrevistats temporers

espanyols:

Sevillano: -"Yo llevo trabajando des de este año. Des de que me quedé en el paro, pero creo que va a ser el primero y el último, porque... no veas como están las cosas! Sobretudo he trabajado por Huelva, en la fresa, unos cuantos meses y ahora aquí. Si, vamos..., ir buscando dónde haya trabajo. (...) Pues de Huelva me fui pa Madrid y de allí hacia Almunia, en Aragón, en Fraga, y nada... que es que nadie te contrata porque somos de aquí. Nacionales. (...) Pues vamos a ir de pueblo en pueblo, vamos hasta andando, a ver dónde hay trabajo y viviendo de lo que te dan. En unos sitios te pagan el billete, en otros tienes comida... y así. Pues en algún sitio nos contratarán. Iremos hacia la Rioja".

Manuel: -"Si además, todos nos conocemos, vamos por la mismas rutas por España. Cada uno va por un camino, pero al final nos encontramos todos. El problema es que muchos de nosotros no tienen papeles y no nos contratan" (Temporers espanyols, diari de camp, agost 2009. Lleida).

Mohamed, també senegalès i de 25 anys, ens il·lustra la qüestió de la mobilitat laboral, a nivell de territori i sector econòmic, així com el paper de les xarxes ètniques en la subsistència personal en casos extrems:

"Yo des de el 2006 que estoy en España. Des de julio. En Tenerife. Y cojo un barco des de Senegal a España. He hecho 9 días en el mar. Éramos 87. Pero los 87 había 2 mujeres y un niño. Era una patera grande. Muy grande.

(...) En España, soy liberado el día 6 de septiembre del 2006 y me voy a Barcelona a casa de un amigo que cada año que viene a Senegal se queda en mi casa. Y su mujer también. Su mujer mismo trabajaba en nuestra casa en Senegal. Luego, vengo aquí, y ya había llamado para coger la patera aquí. Y luego cuando vengo, me dijo: -no pasa nada, puedes venir. Y cuando vengo aquí, el 8 de septiembre del 2006, me voy a Barcelona. Y luego allí, siempre estoy sin nada, siempre, siempre buscando trabajo. Él también me ha dicho que sin papeles es muy difícil encontrar trabajo. Bueno, me ha dado un papel de su hermano, y es muy difícil también. Cuando estoy en una cocina, me dicen que este no es mi papel. Y pues voy a buscar otra vez. Y bueno, 5 meses allí sin trabajo y sin nada. Bueno, un día digo que voy a salir de Barcelona a buscar otro sitio, porque no me puedo

quedar sin nada.

Y me voy a Huelva. En Huelva también estoy ahí buscando, durmiendo también en el bosque, porque no conozco a nadie allí". (Temporer senegalès, setembre del 2009, Lleida).

La seva recerca de feina, il·lustra també un estat de rotació permanent i de vida pernoctant als carrers:

Cada día me levanto por la mañana, buscando trabajo en los campos, buscando, buscando, buscando, y muy difícil, porque, siempre que tienes que despertarte a las 7 o las 6 y media, y luego andar. Así estoy buscando casi dos semanas. Y... luego veo gente, que me cogió y estoy trabajando allí 3 meses, y luego vuelvo a Barcelona. Una semana... porque yo sé que hay en Barcelona, sin los papeles no puedes trabajar. Y luego una semana porque quiero ver la familia aquí. Luego, vengo aquí en Lérida, ¿sabes? Luego, cuando llevaba 2 meses, estaba durmiendo en la calle. Estaba ahí. Y ese año no trabajaba mucho. Sólo 19 días". (Temporer senegalès, setembre del 2009, Lleida).

D'aquests testimonis en podem entreveure la connexió entre xarxa assistencial i xarxa ètnica com a elements de manteniment d'un força del treball que en molts casos es troba a la deriva, com a conseqüència de la proximitat en assolir el corol·lari de l'exclusió social derivat de la irregularitat jurídica: l'expulsió del territori.

"Cuando quiero entrar en el locutorio ya estaban allí los civiles. Y me han parado, y me han preguntado si tenía papeles. Y les digo que no tengo. Y me dice que: "¿por qué?" y digo, bueno, yo quiero, pero no tengo. Y me han dicho: "pues bueno, tienes que ir con nosotros a la comisaria. Bueno, pues vamos allí a la comisaria. Me lo han preguntado todo, mi nombre, todo, todo. Saqué la foto de Tenerife, y me dijo que ese no soy yo".

"Yo tengo miedo de marchar ahí, porque tengo muchos amigos cuando les dicen así, luego los mandan a su país. Expulsados. Yo tengo miedo de irme (...) ya no pasa nada, tranquilo puedo hacer otra cosa. Lo de arreglar "así, así". Bueno, así estoy esperando. Luego, dos semanas o no sé, me ha llamado otra vez la abogada y me dice que la policía te ha mandado otra carta y dice que estás

expulsado del territorio. Otra vez... Y bueno, me ha dicho que mucho cuidado con la policía. En este momento yo estaba vendiendo en la playa porque no había trabajo. Luego cuando me dice esto, yo he parado, yo no quiero vender más..." (Temporer senegalés, setembre del 2009, Lleida).

En l'anàlisi d'aquest entramat de relacions considero pertinent destacar l'àmbit dels enclavaments ètnics i la seva situació residencial. Des del punt de vista de la investigació aquests constitueixen un element fonamental de la xarxa ètnica, la qual s'interrelaciona amb l'estructura institucional reguladora de les campanyes i esdevé un fenomen a analitzar des del punt de vista del manteniment de la força de treball i la seva relació amb l'externalització dels costos de renovació en origen. En aquest escenari ens emergeix el paper de la xarxa migratòria i les seves activitats a nivell de l'espai social transnacional. Al país de destí, s'hi correspon, a més, l'àmbit de la participació immigrant en la vida social i en la cobertura dels seus membres, a la qual em referia unes línies més amunt. Aprofundir en aquests aspectes sobrepassa la intenció d'aquesta investigació en el moment present, ja que l'objecte d'estudi és el sistema de regulació institucional, centrant-nos en els mecanismes d'assistència social i intermediació laboral³⁵.

Finalment, com a últim element detectat en la investigació em referiré al intermediaris professionals i als informals com a agents socioeconòmics que apareixen vinculats en aquesta estructura de xarxes d'inserció social i que interactuen, també, amb l'àmbit institucional. Em refereixo a empreses privades de contractació: les Empreses de Treball Temporal (ETTs). Durant la primera fase de recerca no vaig detectar-ne la seva presència. Els mecanismes de contractació eren, tal i com s'ha reiterat varies vegades la contractació a les places i carrers, acudint posteriorment a les gestories privades pels afers burocràtics derivats de la contractació, la borsa general de la coordinació de les campanyes, la borsa de la Unió de Pagesos i les OTG's . En canvi, en la segona he establert contacte amb una ETT nascuda a València la qual contracta mà d'obra en les campanyes de la taronja del Llevant i l'enllaça amb la recol·lecció a Lleida. Es contracta, també, a persones que es

---

³⁵ Per obtenir informació sobre l'assentament i la vivenda immigrant al Baix Segrià vegeu la tesina antropològica d'Olga Achón, 2004, *Inmigración, exclusión residencial y segregación espacial. Estudio sobre la vivienda inmigrante en un municipio de Lleida*, Universitat de Barcelona. No publicada.

troben a Lleida. Un dels seus treballadors, un ex pagès d'Aitona ens n'explica el seu funcionament:

“Nosaltres ofertem personal, i que el pagès, l'agricultor, estigui tranquil. Com ara m'han dit: per dilluns 6 persones per esporgar. I jo ara portaré 6 persones que estiguin documentades, tot amb regla. Els portem a treballar i ens encarreguem de donar-los d'alta a la SS, ho paguem tot i li presentem una factura acabat el servei al pagès. Si ve una inspecció, doncs ell diu que la gent li portem nosaltres, ell no es cuida de res. Ell només ha de tenir la valoració dels riscos laborals a les finques, que és obligat, i el llibre de visites”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

En relació amb els costos de manteniment de la força de treball, aquest sistema de contractació externalitza vers terceres persones que no depenen a nivell formal de l'empresa. Es tracta de persones que pertanyen a les xarxes d'immigrants i que endeguen mecanisme de reclutament partint dels seus propis recursos. Serien l'equivalent a Lleida del *furgontero* murcià, o el *coyote* dels camps de Califòrnia, amb l'especificitat de que alguns d'ells són d'origen immigrant:

“Nosaltres no els veiem. Aquí el que s'estila més és lo dels jefes de grup, que diem. Que és: mira yo tengo una de gente..., que ja s'espavilen, a veure, això és una màfia, també, entre ells. Un paio lloga un pis, els cobra un tant del pis, la furgoneta per anar a treballar. I els pobres, a l'hora de cobrar, doncs cobren el mínim, perquè tots s'ho queden ells. Però aquí nosaltres no hi podem fer res. Nosaltres aquí, la nostra obligació és mirar que tinguin els papers i demanar el compte bancari. I ja s'espavilaran. Ens ha vingut gent: o que este que me debe dinero de la furgoneta... a mi no em vinguis amb problemes! Nosaltres paguem a la gent el que toca i després ells ja s'apanyen”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

En aquesta estructura informal de reclutament ens hi apareix l'element de la segregació ètnica o nacional, ja que les tasques estan especialitzades per col·lectius:

“En canvi, grups de marroquins, tampoc, vull dir venen barrejats. Com fa poc, l'any passat, els romanesos no podrien treballar, havien d'aconseguir permís de treball. Ara ja no, ara són europeus. I es trobaven que no tenien convalidat el carnet de conduir, igual que els pakistanesos i els hindús. I busquen a marroquins per a que els facin de xòfers. I els marroquins, que majoritàriament treballen a la taronja o a la nostra empresa, procedeixen perquè venen de grups de pakistanesos o hindús. Els tenen com a xòfers. I bueno..., pues resulta que yo tengo un amigo..., i resulta que després d'una furgoneta de 9 homes, hi ha 7 hindús i dos marroquins. Els pakistanesos i hindús depenen dels marroquins. Les furgonetes són d'ells, i els conductors són marroquins, perquè són els únics que tenen l'acord i el carnet de Marroc el convaliden. I jo sempre ho he trobat molt mal fet! I la majoria el compren, això m'ho han dit ells. El que passa és que es fa la vista grossa!! els de les autoescoles van protestar, perquè almenys es fes una prova... perquè n'hi ha que no saben conduir. Vas per Aitona i en veus cada un que se't foten los pèls de punta”. (Ex pagès i treballador d'una ETT de mà d'obra rural, Lleida, 2010).

Un dels entrevistats senegalesos ens indica com en algunes ocasions ha estat contractat mitjançant aquest procediment, essent víctima d'irregularitats:

“Yo tenía la fotocopia porque el dueño de este papel se ha ido de vacaciones al Senegal y me ha dejado la fotocopia. No me han contratado porque trabajaba sin papeles, porque no con la oficina, trabajaba con los paquistanes, así que tiene coche, que llevan a la gente dónde hay trabajo.

(...) Creo que tienen jefe en los pueblos, ya los jefes les piden gente, y cuando les piden gente, vienen aquí a buscar gente para trabajar. En 2007. Pero este año no sé, si lo están haciendo.

Todavía mi dinero está aquí des de el año pasado, el jefe que estaba trabajando no me ha pagado todavía. Y estaba esperando, durmiendo en la calle, no tenía dinero para comprar un billete para moverme y luego ya voy a llamar a un amigo y le digo que me ingresa el dinero, para comprar un billete para marchar. Todavía mi dinero está aquí en Lérida.

(...) Sólo lo que he visto aquí en Lleida yo no lo he visto en ningún sitio. En Lleida la gente hace mafia, ¿sabes? Por ejemplo, hay gente que está aquí en la calle, que tienen sus papeles, llevan ahí mucho tiempo. Cuando un jefe necesita gente, vienen a la calle y dicen, por ejemplo: 5 trabajadores, y piden 50 euros, sí. Por ejemplo si yo tengo el amigo jefe y les voy a buscar 5 trabajadores, yo digo:

esta tarde traigo los 5. Pero mañana yo vengo aquí en Lleida buscando a la gente, y te dicen si tu me das 50 euros yo te traigo a trabajar. Te llevo.”

(Temporer senegalès, setembre del 2009, Lleida).

Al respecte, el grup de temporers espanyols entrevistats ens explicava el mateix referint-se a Huelva i unes irregularitats que haurien sofert treballadors procedents de Romania empleats pels seus propis compatriotes:

“Si, si, con esto de los rumanos, están los empleadores, si se ve que había muchos trabajando por muy poco y los descubrieron y se armó un escándalo. Ya se traían a al gente des de Rumanía y ellos mismos los emplean por muy poco. ¡Pues les detuvo la policía porque era il·legal! Si es que es un trabajo de explotadores, son todos unos explotadores y trabajar por tan poco! El problema es que hay gente que acepte trabajar por tan poco! Por 25 euros! Está muy mal todo. Y se aprovechan de la gente, y cuanto más nuevo, mejor! (Diari de camp, agost del 2009, Lleida)

Aquestes dades etnogràfiques ens condueixen a pensar que aquest tipus de pràctiques entre col·lectius d'immigrants es duen a terme en diferents punts de l'Estat Espanyol, i ens ha d'alertar de la seva perillositat a nivell de convivència i conflicte entre col·lectius de treballadors.

5.2) La Unió de Pagesos: contractació en origen i codesenvolupament

Aquest últim apartat el dedicaré a explorar un agent intermediari en concret. Es tracta de la patronal agrària o sindicat empresarial de la Unió de pagesos (UP). Els motius de l'elecció d'aquest agent recauen en que en els últims anys s'ha convertit en un dels màxims protagonistes de les campanyes, com a conseqüència del seu paper subministrador i gestor de mà d'obra als empresaris agraris. Tot i que altres organismes patronals han començat a implementar la contractació en origen, la magnitud i la importància de la UP considero que el fan un actor representatiu el qual mereix ser analitzat.

Fruit de l'anàlisi de les dades quantitatives hem pogut veure com és l'organisme que

maneja més mà d'obra, essent, a més, el promotor a nivell estatal de la contractació en origen al món agrari. El triomf del seu model s'ha de relacionar amb l'adaptació a les directrius estatals en matèria migratòria, bàsicament a nivell de les polítiques de contingents i el foment de la contractació en origen.

Un dels aspectes que s'han descobert en la recerca recau en que esdevé un mecanisme de gestió dels costos de manteniment de la força de treball, a mode de servei social prestat als empresaris, amb la particularitat de que intervé en origen mitjançant la selecció de treballadors per un costat, i la cooperació internacional per un altre.

D'aquesta manera, és l'únic model a Espanya que hagi aplicat el codesenvolupament en els paràmetres proposats per Sami Nair al 1997, i que, posteriorment, s'han incorporat al *Plan GRECO* (2001-2004): contractació de mà d'obra estrangera d'un mode temporal, formació de treballadors i agents de codesenvolupament i inversió de la remesa en origen (Giménez et altri, 2006).

És organisme sindical que representa als petits propietaris agraris i un agent d'intermediació laboral. Llavors, d'on sorgeix aquesta tasca de proporcionar serveis laborals i socials pròpia del tercer sector?

Per tal d'apropar-nos a una major comprensió de la seva tasca, cal que ens remuntem en la història recent per tal d'entreure l'evolució d'aquest organisme. Eduardo Moyano (1984) a l'obra *Corporatismo y agricultura. Asociaciones profesionales y articulación de interés en la agricultura española*, ens ubica el sorgiment de les diferents tendències organitzatives actuals del món agrari en el moment d'articulació dels interessos de l'agricultura espanyola durant la transició. En el context de subordinació de l'agricultura al sistema econòmic i les dificultats del sector agrari per articular els diferents interessos en les grans organitzacions corporatives de l'estat, aquest autor parla de com el fenomen del corporativisme fou un element regulador de la lluita de classes al camp espanyol. Així ens ubica l'aparició de la Unió de Pagesos en el context de sorgiment de diferents tendències organitzatives al camp, a partir de la promulgació del decret de llibertat sindical al 1977.

Fou al 1976 en que, en el marc del ressorgiment del nacionalisme històric català es va fundar aquest sindicat agrari en el sí de l'Assemblea de Catalunya al 1976. Un dels

aspectes més interessants que apunta Moyano (1984), i que presenten una relació directa amb l'anàlisi que s'està efectuant en aquesta investigació, es basen en el tipus de discurs i composició de les organitzacions agràries i en el tipus d'activitats que es duïen per mantenir l'estructura sindical i l'acció amb els seus afiliats.

La Unió de Pagesos va néixer en el sí del ventall de les Organitzacions Professionals Agràries, les OPA's, les quals estaven immerses en processos de corporatització, tan a nivell macrosocial com a nivell institucional. Respecte aquesta unió catalana, l'autor ens n'indica com es va ubicar en el sindicalisme agrari amb un discurs de classe, compost sobretot per petits propietaris i, en alguns llocs, treballadors assalariats. Bàsicament, la tendència dominant s'enfocava vers la defensa de l'agricultura familiar, ja que es trobava sotmesa a un creixent procés de proletariarització i integració al sistema agroindustrial (Moyano, 1984, 174). El context de desenvolupament d'aquest tipus d'organitzacions cal cerca-lo als anys 70 durant els moviments camperols de protesta, i el seguit de tractorades que van caracteritza-lo, durant els quals van sorgir les UAGAS (Uniones de Agricultores y Ganaderos), que posteriorment es coordinarien a nivell nacional entorn de la COAG (Coordinadora de Organizaciones de Agricultores y Ganaderos). Segons l'autor, aquestes organitzacions van tenir més pes a les zones amb altes cotes de conflictivitat o en zones amb agricultures plenament integrades als canals de comercialització (Vall de l'Ebre, l'Urgell català, el País Valencià i la conca del Duero). Se'ns indica, a més, com en la configuració d'aquests sindicats agraris hi havia una gran heterogeneïtat en les seves bases, amb diferents sectors independents i persones amb grans capacitats de lideratge³⁶. L'altre aspecte que m'interessa destacar recau en la reflexió que aquest autor duu a terme sobre el paper d'aquestes organitzacions agràries, en el sentit de que considera que no van posseir prou recursos per incidir als centres de decisió agrària, exercint influència mitjançant altres vies més influents d'intermediació, com per exemple les aliances estratègiques amb els partits polítics. Així, a nivell d'estructura sindical i acció local indica com la majoria d'OPAS van trobar-se amb el dilema entre els serveis col·lectius i els

---

³⁶ Per tal d'aprofundir més en aquesta qüestió, es pot consultar una entrevista a Andreu Peix, sociòleg i membre de la Unió de Pagesos a Mata, Andrés, 1984, "Entrevista a Andreu Peix Massip" a *Agricultura y Sociedad*, nº31, abril-junio 1984, Madrid.

incentius individuals. És a dir, com a conseqüència d'una debilitat en les actituds corporatistes dels agricultors, la reivindicació i la participació en l'elaboració de la política agrària no hauria estat un incentiu atractiu per aquests. Per aquest motiu, aquests organismes sindicals s'haurien enfocat vers l'oferta de serveis de tipus individual, com les assessories tècniques i jurídiques, les gestories, l'oferta de fertilitzants i la interferència vers les activitats pròpies de les cooperatives (Moyano, 1984, 322).

Tot i que aquestes observacions es van dur a terme en un moment social i polític concret, durant la transició i inicis del sistema parlamentari a Espanya, en considero la seva validesa de cara comprendre com un organisme sindical de defensa dels interessos de l'agricultura familiar pot orientar part de la seva activitat en oferir un servei de reclutament de mà d'obra per als seus socis i clients.

Al respecte, durant la investigació he tingut l'oportunitat d'observar l'autodefinició de l'entitat que fan algunes persones que hi treballen com a tècnics. Per exemple, en una visita als allotjament comunitaris, un dels tècnics en codesenvolupament m'explicava que la Unió de Pagesos funcionava com un conglomerat d'empreses de serveis i que, el Servei de Contractació de Temporers (SCT) i la Fundació Pagesos Solidaris s'encarregaven, en el primer cas, dels serveis de la contractació de mà d'obra i en el segon, de l'acollida, formació i projectes de codesenvolupament. És a dir, la part social de la contractació. La percepció que es deriva d'un dels tècnics que treballa en contractació ens il·lustra el tipus de tasca, a qui va dirigida i els canvis en el sí de l'organització:

“La UP és un sindicat empresarial, i té una fundació, que és la fundació Pagesos Solidaris, i ara actualment, això forma part de la Fundació Pagesos Solidaris, que dona uns serveis a les empreses i a les usuaris que venen. Això abans era una altra cosa. Perquè abans, el que era intermediació laboral era del Servei de Contractació de Treballadors (SCT), era una empresa més de la Unió de Pagesos. Després això es va unificar amb la Fundació, es dedicava a lo que és acollida, que era el servei d'acollida de treballadors i després estava tot el servei de contractació de treballadors, que lo que es feia es tota la intervenció laboral, que és el que fem aquí”. (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

Aquesta concepció de l'entitat ens condueix a entreveure un cert abandó d'aquell discurs de classe originari que indicava Moyano al 1984. Tot i això, si recordem les entrevistes exposades al tercer capítol, es pot copsar com el pes de la qüestió de l'explotació familiar agrària continua present en alguns dels seus membres, a pesar de que varis dels serveis es dirigeixen a grans empreses. D'aquesta manera, alguns dels seus tècnics ens indiquen que no s'ha de ser afiliat necessàriament. Qualsevol persona pot fer ús del servei, i pagar per aquest, on els afiliats tenen un descompte:

“Ens dediquem al sector agropecuari, i qualsevol persona que vulgui mà d'obra, no li demanen que sigui pagès. Pot ser que vulgui treballadors pel camp, o per una granja. Per exemple, un funcionari de la Diputació, i que té per herència una granja o una explotació, i ens demana treballadors. Pròpiament, no és pagès, és funcionari”. (Entrevista col·lectiva amb tècnics de l'Àrea de gestió de la Clients, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, Lleida, febrer 2010).

Fruit de les varies visites a la seu de l'entitat a Lleida, he pogut observar les diferents parts que constitueixen els serveis de gestió de la mà d'obra. Així, fins al 2007 hi havia dues grans àrees: el Servei de Contractació de Treballadors (SCT) i la Fundació Pagesos Solidaris, la qual fou creada al 2002 per tal d'invertir en l'àmbit social de la tasca que realitza aquest sindicat empresarial. Segons les persones entrevistades, al 2007 va produir-se una unificació de les dues grans àrees i, actualment, tot és la Fundació Pagesos Solidaris. D'aquesta manera, es gestionen tots els afers relacionats amb els dos grans tipus de contractació: la interior -que és la que es duu a terme amb les persones que es troben al país- i l'exterior -la contractació en origen-. D'aquesta manera, es produeix una fusió entre les tasques de contractació pròpies d'una agència de col·locació privada amb tasques socials relacionades amb la formació de les persones que es troben a les seves borses de treball, l'acollida dels contractats en origen i allotjament. En aquest sentit, alguns dels tècnics m'explicaven que la seva funció va més enllà de la ETT, ja que serien una mena d'empresa de recursos humans, que forma la seva pròpia mà d'obra. A aquesta se li ha d'afegir tota una secció encarada en la tasca solidària pròpia de les ONG's vers els països

d'origen.

A la seu de l'entitat hi ha diverses parts. L'Àrea d'Intermediació, composta pel Servei de Contractació de Treballadors, és on es formalitza la part burocràtica dels contractes. Aquest servei està connectat amb l'oficina d'atenció al treballador, que es on es gestiona la borsa de treball interior i s'ofereix un servei de formació i inserció laboral (el PRAI):

“Nosaltres aquí gestionem ofertes de treball. Ens arriben ofertes que fiquen els comercials i nosaltres busquem el personal més adequat per cobrir-les. Aquesta tasca, per a gestió d'ofertes de feina, hem utilitzat la gestió basada en la competència. Llavors, el que nosaltres fem és adequar tot el programa per analitzar totes les competències que tenen els treballadors, totes les persones que busquen feina. A partir de llavors, elaborem els itineraris formatius, el itineraris de feina i la selecció del personal. Això és la gestió d'ofertes de feina.

(...) Per una altra banda, portem programes d'inserció laboral. Hi ha programes que estan adequats per a dones, per homes. Programes que se centren més en marcar els itineraris per buscar feina. Ensenyar a la persona a buscar feina. Altres que es centren més en la formació. I nosaltres, el que fem, és que tenim una metodologia de feina, i el que fem és adaptar-lo a les característiques de les persones. Tenim una metodologia de treball general, i l'anem adaptant”. (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

Aquesta gestió de la contractació interior consta de varies oficines arreu del territori català, les quals apliquen aquell criteri que ja he explicat al capítol 4 d'intentar promoure una contractació basada en les capacitats dels treballadors, i no en la seva procedència.

Alhora, el SCT està connectat amb l'Àrea de gestió de clients en la qual se'ls informa sobre els serveis, s'assessora amb el tema de la contractació i els allotjaments, i es produeix el contacte entre particulars, cooperatives i empreses. A nivell de dades, per fer-nos una idea al 2008 van gestionar-se 5250 places d'allotjaments, repartides entre 70 allotjaments comunitaris i 268 cases particulars (Pagesos Solidaris, 2008).

Una altra subàrea és l'Àrea d'Acollida, en la qual s'hi gestiona la quotidianitat als allotjaments, i es duen a terme els serveis de salut, formació lingüística i laboral i diversos

tallers formatius.

Finalment, hi trobem l'Àrea de cooperació, en la qual es duen a terme projectes d'inversió de la remesa per part dels temporers contractats. És on es duu a terme la praxis del codesenvolupament des del 2002 amb les persones contractades en origen. Cal destacar que, d'un mode transversal a totes les àrees esmentades, ens hi apareix l'Àrea de sensibilització, la qual s'encarrega de la faceta de comunicació amb la resta de la societat (elaboració d'informes, organització d'activitats o comunicació amb entitats).

Tal i com podem observar, des d'aquesta entitat intermediadora s'hi duen a terme varies de les activitats relacionades amb l'àmbit del manteniment de la força del treball, amb l'especificitat de que esdevenen serveis oferts per una entitat més propera al tercer sector, que al sindicalisme dels anys 70.

En el transcurs de la recerca ha anat apuntant en el creixement d'aquest actor com a fruit de la consolidació i extensió de la contractació en origen a les campanyes fruiteres de Lleida. Aquesta organització interna descrita pivota, sobretot, en la gestió d'aquest sistema de treball migratori, tot i que s'hi inclou una praxis en el mercat de treball local. Tanmateix, he mostrat com l'èxit d'aquest model ha anat lligat a uns discursos que apunten vers la manca de mà d'obra al camp i unes necessitats de treballadors amb uns perfils concrets, així com una política estatal que ha fomentat un determinat tipus de moviments migratoris de cara a poder exercir un control de la mobilitat del treball i regular els fluxos migratoris. D'altra banda, hem vist com la implementació d'aquest tipus de contractació fou objecte de discrepàncies entre els diferents actors que participen de la campanya de la fruita, tot i que en la segona fase de la investigació gaudia d'una acceptació social força general, que emfasitza els avantatges d'aquesta contractació en termes de garanties pels i les treballadores i l'eficàcia en la gestió i el control de les campanyes.

Però, quin és el discurs que es maneja a nivell del sindicat empresarial? Fruit de les entrevistes amb les persones que treballen a l'entitat, així com de la consulta de les publicacions d'aquesta, se n'ha de destacar com s'empra el concepte de migracions conscients o migracions laborals temporals circulars (MLTC):

“El nostre model és migracions temporals laborals circulars. I en diuen migracions conscients. És quan conscientment la UP treballa amb el SOC i amb el Ministeri de Treball. Per saber exactament quantes places no es cobriran amb persones que hi ha a l'atur i amb residents. El que no es cobreix es porta de fora. Això són les migracions conscients. Al portar la gent vàries vegades, s'ha possibilitat el retorn, i hi ha gent que ha vingut fins a 8 vegades. Per això surt la idea de les migracions temporals laborals circulars, vinguda durant un temps concret durant 4 o 5 anys”.

“(…) Tot comença perquè els pagesos necessitaven gent de fora, perquè aquí no n'hi havia. Al venir es va dir fem un centre d'atenció integral, ja que venen. Llavors, això es relaciona amb el fet de que ja que venen aquí, presenten iniciatives i que els apoyem, doncs establim vincles de cooperació amb ells. Per això va sortir la delegació a Colòmbia, perquè al portar molta gent, s'havia de gestionar algo allí”.

(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Respecte a les migracions laborals temporals circulars (MLTC), al recent estudi l'Organització Internacional de les Migracions (OIM) *Migración. Laboral, Temporal y Circular* (2009), s'analitza el model de contractació en origen i la intervenció en matèria de codesenvolupament per part d'aquesta entitat, amb la intenció de promoure'n el seu ús i establir unes pautes analítiques. En aquest se'ns defineix les MLTC en els termes exposats emfasitzant la necessitat urgent de mà d'obra per l'agricultura, juntament amb la “responsabilitat social corporativa” de la contractació de treballadors, vinculant necessitats de mà d'obra i regulació de fluxos. La filosofia d'aquest model inclou el paper de l'intercanvi mutu entre països, en els termes de les propostes de codesenvolupament plantejades per Sami Naïr (Zapata, 2009, 62). Dit d'una altra manera, ens trobem davant un model que pren els seu enfocament en canalitzar els fluxos vers els mecanismes de legalitat institucional establerts.

En aquests termes, s'hauria aplicat aquest model d'intervenció en els fluxos migratoris laborals internacionals amb els països on s'ha firmat convenis bilaterals per realitzar la

contractació en origen: Marroc, Colòmbia, Bolívia, Romania, Senegal i Mauritània. Seguint les exigències d'aquests convenis, una de les tasques socials que es duen a terme mitjançant l'entitat recauen en la tasca social de proporcionar allotjament i formació a les persones contractades. Aquest fet s'exemplifica en les diferents obligacions respecte la gestió dels manteniment dels treballadors, present en els convenis marc del sector agrícola. Així, les persones que venen contractades en origen han d'estar contractades amb la condició "sine quanon" de l'allotjament, però no poden allotjar-se pel seu propi compte. S'ha de dur a terme un seguiment ja sigui en els allotjaments col·lectius, o en les cases particulars que gestionen la UP. Als primers hi ha una persona encarregada dels allotjaments i als segons hi assisteix periòdicament un tècnic de la fundació. En cas del interiors, s'ha de proporcionar allotjament i manutenció si el treballador viu més lluny de 2 Km.

La gestió d'aquests aspectes és la que es converteix en un servei que es proporciona al pagès o l'empresa per part de l'entitat. No només s'inclou la contractació al país d'origen, sinó la gestió de l'arribada de les persones contractades en origen i els costos de contractació, el seu allotjament, la seva formació i altres aspectes del manteniment com la salut.

La part social d'aquest tipus de contractació s'aglutina en l'Àrea d'Acollida, en la qual es reben els treballadors nouvinguts, se'ls condueix als allotjaments, se'ls fa els seguiment en temes de salut i formació i es gestiona la qüestió de la mediació entre Fundació i empresa. Tal i com hem vist, l'àmbit de la formació s'inclou en els programes estatals de gestió de la mà d'obra i en els convenis bilaterals. Serien una mena de condició en aquest intercanvi internacional de treball. Respecte aquest programes, ja hem vist que poden orientar-se en diverses facetes: llengua, codesenvolupament, salut i formació laboral. A més, poden anar dirigits a treballadors interiors i treballadors exteriors. Vegem-ne algunes percepcions dels i les tècniques:

"També feia cursos de català i castellà a dones romaneses, això va estar molt bé com a experiència personal, i elles també estaven contentes... perquè clar, aquest gent pateix molt el dol migratori

quan són aquí, perquè ho tenen tot muntat allà, tenen la família allà, venen durant 9 mesos, amb lo qual, ja fa molt temps que venen, amb lo qual aquesta gent ja no són ni d'aquí, ni d'allà, i bueno, als cursos aquests la gent estava contenta perquè era com una ocupació que tenia. Perquè com que estan tot el dia treballant, i a l'allotjament, que està a dins mateix de l'empresa, doncs era com un entreteniment". (Ex treballadora de la Fundació Pagesos Solidaris, formadora del 2006 al 2007, gener 2010, Barcelona).

Tot i això, els límits d'aquestes formacions s'indica per part d'algunes treballadores de l'entitat, en el sentit de que s'han de dur a terme després d'haver realitzat unes jornades laborals intensives i, en alguns cops, no se'ls homologuen alguns cursos:

"M'agradaria lluitar pels cursos de salut, per que la gent vingui. A tots. També s'ha d'entendre que ells venen de treballar, fan moltes hores. Amb la calor. Arriben a les 8 de la tarda i llavors tenen un curs. És normal. Una formació gratuïta a tothom ens agradaria. Però com que ells no tenen un paper on els demostris, que estigui homologat... que els serveixi més. Que quan vagin al seu país els serveixi". (Infermera treballadora de l'Àrea d'Acollida, Fundació Pagesos Solidaris, Febrer 2010, Lleida).

La qüestió de la mediació és una tasca important de destacar en aquesta gestió social dels costos de manteniment de la força de treball. En el sí de l'Àrea d'Acollida hi han els responsables d'allotjament. Aquestes persones acostumen a estar formades en l'àmbit social i passen unes 8 hores al dia amb els treballadors exercint un contacte directe amb ells i encarregant-se de diverses tasques. La primera és vetllar per l'ordre i que es compleixi la normativa interna de l'allotjament: no fumar, no consumir begudes alcohòliques, mediar en cas de baralles i mantenir la divisió en funció del gènere en aquestes vivendes col·lectives que estan situades normalment als recintes dels magatzems. Una segona tasca recau en portar els comptes amb els pagesos que tenen treballadors als allotjaments comunitaris dels pobles (aquests no serien els mateixos que els de les empreses grans). Així, el responsable d'allotjament apunta les persones que han treballat i

les hores que han fet, per posteriorment passar comptes amb el pagès:

“Median cada día con los trabajadores y se encargan de que se respeten las normas, son los intermediarios en su trato con la empresa y con nosotros. Es la figura del mediador. Acompañan a la gente al médico, y si hay alguna conflicto que se pueda solucionar, también hacen de intermediarios en cuestiones de nóminas y salarios. Son los ojos de la Fundació en los alojamientos”. (Treballador de l'Àrea de Cooperació, Fundació Pagesos Solidaris, Novembre 2009, Torres de Segre).

“També els toca revisar que tot funcioni, si es troben malament, si m'han d'avisar a mi, si se'ls ha de portar al metge. Llavors sí que hi ha un protocol de salut. El responsable d'allotjament és qui està en contacte amb el treballador”. (Infermera treballadora de l'Àrea d'Acollida, Fundació Pagesos Solidaris, Febrer 2010, Lleida).

Per un altre costat, considero pertinent assenyalar un aspecte que il·lustra la lògica interna d'aquest model basat en les Migracions Laborals Temporals i Circulars. Es correspon al gestió de les problemàtiques derivades de la relació laboral, les quals són intermediades a nivell intern, sobretot partint de la figura del mediador o medidora, i resoltes entre la Fundació i l'empresa. Per exemple, en situacions en què els treballadors han dirigit queixes com a conseqüència del seu desacord amb els horaris establerts, o en el fet de que s'hagin quedat sense treballar per motius climàtics:

Juan Carlos: - “Fíjate que nosotros estábamos por pararnos... y el encargado...: “que sin no trabajan, pa Colombia”. I llegó una muchacha, toda imponente ella... si no trabajan, pa Colombia. Pero si yo... el quehacer es que ya voy”.

Gabriel: - “No pasabas con lo que ganas por el día, porque tenías que comer, pagar comida y alojamiento”.

Juan Carlos: - “Entonces la encargada no solucionaba nada, el que gritaba, menos... nos dijo que esto, que viene una encargada y nos dice que firmemos para Colombia, y nadie nos da solución de nada, entonces ya optamos por el paro, y si usted no da solución le decimos la Unión de Payeses, que apoye. Y esto lo solucionamos por la tarde, a las 4 de la tarde bus para Torres de Segre”.

Juan Carlos - *"Nos sacaron de ahí"*.

(Treballadors colombians contractats en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Mollerussa, gener 2010).

Altres agents entrevistats, com per exemple els sindicats majoritaris, ens han assenyalat aquest aspecte de la resolució de la conflictivitat laboral a nivell intern:

"Es que no n'arribaven casi. Era molt difícil que n'arribessin. Perquè la pressió que tenien a sobre, era precisament aquesta. Si et passa algo digues-m'ho a mi, o sigui a la part que el portava, als sindicats ni verlos. Tu estàs a mi, jo ja t'ho diré... llavors és poca al gent que s'atreveixen a denunciar aquestes històries. Però alguna ens va arribar, i vam intentar mediar, i intentar entendre'ns amb la part que corresponia". (Treballadora social i coordinadora de la campanya de la fruita de la UGT, febrer 2010, diari de camp, Lleida).

D'altra banda, el següent diàleg il·lustra també el paper de la mediadora en el conflicte dels entrevistats:

Edgar: - *"Estábamos aquí siempre, y entonces vino la encargada y dijo que en ese tiempo iban a sacar a gente. Y sacaron a unos cuantos y quedamos 25 o 26, tal vez menos. Y entonces nos dijo que se quitaba el sombrero, porque esperar tanto tiempo."*

Juan Carlos: - *"Estuvimos esperando 2 meses. Y dijo que estaba encantada de como nos portamos"*.

Edgar: - *"Sí, nos portamos super bien. Solamente que no quisimos trabajar. Pero el comportamiento fue... 2 meses encerrados en un alojamiento. Sí, aguantamos mucho."*

Gabriel - *"Que nos dieran trabajo ya"*.

(Treballadors colombians contractats en origen, albergs de la Unió de Pagesos, Mollerussa, gener 2010).

De l'exposició d'aquesta problemàtica se'n pot entreveure part dels interessos de les persones contractades en origen, les quals necessiten treure el màxim rendiment de la seva estança al territori espanyol per tal de cobrir la despesa del viatge i l'endeutament generat

per poder emigrar en aquest sistema. Des del meu punt de vista, aquest fet estaria en la base de moltes de les problemàtiques que han sofert els treballadors contractats en origen, ja que mai pot garantir-se una ocupació total perquè es depèn dels factors climàtics. No obstant això, dins dels mateixos tècnics s'apunten vers algunes limitacions del sistema, així com alguns avenços:

“Hi ha conflictes laborals, llavors clar, una persona que ve contractada en origen, té una avantatja respecte al que és resident aquí, que si el pagès no vol ja no tornarà. En canvi, una persona que està aquí, per molta necessitat que tingui, potser no aguantarà tantes coses, en general. I això és una cosa que també s'ha de dir. Un contractat en origen pot aguantar més coses, i també li interessa quan és aquí per un període molt curt, doncs treballar molt, si fa falta 18 hores diàries. I aquestes circumstàncies, doncs de vegades que la contractació en origen, a part de cobrir un sector de la mà d'obra que no existeix, de treballadors que s'han especialitzat, doncs també té aquestes avantatges, des del punt vista empresarial”.

“S'ha de tenir en compte, també, que els treballadors, vinguts durant varios anys, han tingut unes especialitzacions, tant a les empreses, alguns s'han fet caps de línies, envasadors... hi ha treballadors de temporada que han ocupat funcions més específiques. A nivell del pagès, també els ha agafat per collir durant dos mesos. Què passa? Que ha descobert que algun d'aquests també li portava la furgoneta, o el tractor, i que sap ensulfatar, i a sobre a l'hivern ha après a esporgar... Ja és un treballador amb una línia més contínua amb l'empresa. I això, amb la contractació en origen s'ha possibilitat”. (Treballador de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos- Pagesos Solidaris, Març 2010, Lleida).

En aquest sentit, des de l'organització s'apunta vers la qüestió de l'especialització i l'estabilitat dels treballadors laborals, els quals repeteixen any rere any. Aquest fet hauria donat l'opció d'aplicar la modalitat de contractació del fixe-discontinuu:

Llavors, cada vegada necessitaran a persones especialitzades, perquè els agricultors s'estan fent grans. A vere, si tu no tens ningú a la teva explotació, que tingui el carnet de fitosanitaris, no hi haurà cap persona que pugui fer la resta de les feines. Això penso que té un futur molt gran, de

treballadors especialitzats en l'agricultura. I això és el que estem fent". (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

Una bona anàlisi en termes d'avantatges i inconvenients, així com interessos dels treballadors ens la proporciona aquesta ex treballadora de la Fundació:

-“Aviam..., els que venen per primera vegada no. Estan molt il·lusionats. Els que porten un temps aquí ja veuen per on van els tiros, que no cobren hores extres, que no hi ha mà d'obra espanyola que vulgui treballar al camp perquè són uns salaris molt baixos. Que els que venen per primera vegada, no, però a mesura que van venint, són conscients de tot el que va passant. Però bueno, també ells, per molt que la temporada no els vagi bé, que ells posen una pasta per avançat, ells continuaran venint, perquè, bueno, es que tenen ingressos 0 a les seves comunitats, i almenys aquí, els hi suposa un ingrés. Que amb el canvi quan tornen, doncs, ja els hi val”

(...) Pel que fa la contractació en origen, l'aspecte positiu, és que almenys venen aquí, i encara que sigui 9 mesos, venen assegurats, amb dret a seguretat social, amb uns mínims coberts. Jo crec que és l'aspecte positiu en tot això, que no vol dir que la defensi. És el que ells argumenten, que dins el panorama almenys ells col·laboren en algo. Que la gent està assegurada. És la seva aposta”. (Ex treballadora de la Fundació Pagesos Solidaris, formadora del 2006 al 2007, gener 2010, Barcelona).

Per tal d'anar finalitzant l'anàlisi de la recerca em centraré en els aspectes que vinculen la societat de destinació i la societat d'origen en el sí d'aquest sistema de contractació. Es tracta del procés de selecció i dels projectes de codesenvolupament de la Fundació Pagesos Solidaris. Ambdós apareixen relacionats entre sí, ja que es corresponen a tasques que es duen a terme des de l'entitat en connexió amb agents socials en origen. Ja hem vist com a nivell de regulació legislativa els processos de selecció en origen es poden dur a terme per les oficines del SOC en col·laboració amb entitats dels països d'origen, o per les mateixes empreses contractants. En aquest cas, per part de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris hi ha una contrapart als països on es realitza la contractació. D'altra banda, a nivell

d'aplicació del projectes de codesenvolupament, s'intenta treballar també amb associacions o entitats socials a mode de *partner*.

Com veurem, s'han intentat implementar projectes d'inversió de la remesa econòmica en pràcticament tots els països on s'hi ha produït contractació. No obstant això, l'acceptació i l'èxit d'aquests no ha estat igual per totes les procedències.

Si comencem pel procés de selecció, podrem observar qüestions que tenen a veure amb la xarxa relacional d'entitats que treballen en l'àmbit social, així com la xarxa relacional dels immigrants.

En un principi, el procés de selecció es duu a terme mitjançant associacions de caire social, vinculades al món agrícola. D'aquesta manera, es pretén accedir a treballador del mateix sector econòmic. L'exemple de la contractació amb Colòmbia s'adequa a aquests requisits:

“Són els socis locals. Treballem amb ells i ells fan una preselecció de la seva entitat, o del seu grup, per venir a treballar aquí. Això es va fer fa dos anys. Va ser per no contractar a la tum-tum, així fem contactes amb entitats que tenen gent que són agricultors, per exemple el comité cafeter de Colòmbia, i aquest treballa amb TAB, que és una entitat de productors i de gent desplaçada del Cauca pel conflicte guerriller-paramilitars, és una part molt chungu, i que etiqueten amb productes de pau”.

(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

A jutjar per la informació que ens aporta aquesta treballadora de la Fundació, també es treballa amb ajuntaments i altres entitats, com fer exemple Fundacions d'empreses. Cal remarcar, a més, un criteri força il·lustratiu del paper dels estats nacionals en origen alhora de participar en certes decisions en la gestió d'aquests sistemes de treball migratori. Referint-se a Colòmbia, ens apunta certes prioritats proposades pel govern colombià emmarcats en els convenis bilaterals:

“Es va contractar allí perquè em sembla que hi va haver una massacre, o no sé, en aquella època. I el

governador de Colòmbia, o qui sigui, el MTIN o el Ministeri de Treball, contactes d'aquestos polítics, van dir: imprescindible portar gent del Chocó que estan molt afectats per la massacre, i es portava gent d'aquesta zona".

(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Des de l'experiència personal dels treballadors contractats també s'incideix en aquest aspecte i en el paper de la Unió de Pagesos:

Juan Carlos: - "Y... tanto aquí como para Colombia. Porque yo ellos van para Colombia ha hacer capacitaciones, y a hacer el convenio con diferentes alcaldías, por decirlo así..."

Edgar: - "Por ejemplo nosotros que somos del Valle del Cauca. Entonces en Cali, que es la capital del Valle hay una fundación. (...) Entonces esta fundación tienen convenio con la Unión de Pagesos. Entonces esta fundación se viene por todo el norte del valle, por todos los pueblos, ¿sí? Entonces se presentan muchos. Pero de mi pueblo 20 cupos nomás. Pero esto es la cantidad que dice el estado. (...) Y van por muchos sitios, y dan charlas, y llevan psicólogos. Entonces ya, van pasando, uno por uno...". (Treballadors colombians contractats en origen, albergs de la Unió de Pagesos, gener 2010, Mollerussa,).

Tot i la presència d'aquest criteri despersonalitzat, el paper de les relacions en el sí de la cadena que prolifera entorn dels processos de selecció esdevé, per alguns, clau per accedir a una feina a Europa:

" Como no se maneja el sistema del campo, (...) es diferente, fíjate que yo estuve con la suerte de que yo tengo un conocido en Cali y el me favoreció porque conoce un psicólogo de acá, y llegaron los análisis y ellos decían si pasaba o no la prueba. Y la pasé. Les hacen ciertas preguntas a uno. Que qué piensa hacer uno con el dinero, que proyectos tiene. Yo, como hago trabajo social, fuera de ser pintor, yo hago el trabajo social en la ciudad, en mi barrio... yo era, fui el presidente y el vicepresidente de una junta, de hacer el día de los niños, el día de la madre. Yo he estado 12 años haciendo el trabajo social (10 min). Teniendo en cuenta la señora que me recomendó, que me dijo: - Tienes ahí una oportunidad. Si de ahí sales favorecido te irás para España". (Treballadors

colombians contractats en origen, albergs de la Unió de Pagesos, gener 2010 , Mollerussa,).

“Ella conocía a la señora que hace las entrevistas y todos los viajes para venir acá. Entonces ella trajo un familiar, y como yo trabajaba con el papá de ella en la fruta y me dijo que sí. Y yo quería ir a la fruta a España, me salió la oportunidad y aquí estoy”. (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, novembre 2009, Torres de Segre).

Resulta important assenyalar el paper de la formació en origen que es duu a terme durant els processos de selecció. D'aquests se'n deriva el vincle entre selecció i codesenvolupament, ja que mitjançant la contrapart al país d'origen -en el cas dels entrevistats Colòmbia- s'hi porten les contractacions, els passaports o els tràmits, alhora que hi incideixen els tècnics de cooperació que supervisen els projectes.

Bàsicament vam anar allà jo i una altra noia, vam haver de fer el contingut i el materials dels curss, que estava estructurat en uns àmbits, nosaltres no els vam fer, ja estaven dissenyats, que era, doncs bueno, una altre cop, informació laboral, sociolingüística, societat d'acollida... I, a més a més, havíem de fer repàs de classes de llengua, de percepció del territori. També hi havia una part psicoafectiva, per tractar tot el dol migratori i tot el que va provocant el fet d'estar nou mesos fora. La laboral, i codesenvolupament, també. Fèiem un apartat de codesenvolupament, que, bàsicament, s'explicava el que era el codesenvolupament, i es donaven com... idees perquè ells mateixos utilitzessin les remeses d'alguna manera. I res, bàsicament vam fer això, cursos per diferents departament de Colòmbia, i vam fer cursos a 750 persones en total.

(Ex treballadora de la Fundació Pagesos Solidaris, formadora del 2006 al 2007, gener 2010, Barcelona).

En aquesta tessitura, hem submergiré en la praxis del codesenvolupament com a la darrera de les activitats que realitza aquest agent intermediari en el mercat de treball agrícola de Lleida. Per tal d'analitzar la naturalesa d'aquest tipus d'activitat, que vincula la immigració i la cooperació al desenvolupament, considero pertinent que vegem les

percepcions en el sí de l'entitat entorn a l'emergència d'aquesta activitat de caire transnacional:

“El codesenvolupament per mi és quan dos països es necessiten mútuament. Aquí nosaltres necessitàvem mà d'obra per collir la fruita perquè si no queia. Ningú hi volia anar a collir. Llavors, jo tinc una necessitat i faig aquesta demanda. Llavors, ells, els contractats, necessiten feina, i recursos. Ells vénen aquí i ens ofereixen això. Però a canvi ells ens ofereixen remeses que poden invertir. Seria com a dos països que tenen interessos comuns i que els dos hi guanyen. Hi ha d'haver el factor de la transnacionalitat, que han de ser dos països. Hi han d'haver les remeses. Els immigrants han d'invertir part de les seves remeses en aquests projectes i han de ser en projectes comunitaris.

(...) Però va començar el codesenvolupament per controlar el retorn al país. Si tens un projecte tornes. Per control de fluxos migratoris. Però el que es fa ara és a través d'associacions d'immigrants. Els formen en codesenvolupament, per aplicar projectes. Llavors, el nostre model és únic perquè és amb immigrants temporals circulars, però és molt diferent”. (T treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Hem d'englobar, per tant, aquesta definició en dues variables indicades el capítol teòric: el control dels fluxos migratoris i el paper de l'associacionisme immigrant, tant en origen com en destí. En les línies que segueixen, tractaré de donar llums sobre quins elements ens poden fer inclinar vers una anàlisi d'aquesta experiència de codesenvolupament “des de dalt”. Intentaré revisar, a més, si hi han elements que orientin aquesta praxis des d'un terme mig, i en quina mesura hi participen altres agents socials.

Fins ara he exposat els inicis de la implementació de la contractació en origen i la seva vinculació amb els canvis d'orientació en les polítiques migratòries. Per tant, l'emergència del codesenvolupament en aquesta entitat s'hauria d'ubicar en aquest context. De totes formes, anem a veure com se'n va produir el seu sorgiment:

“Dels primers colombians que van venir, doncs resulta que algun d'ells, en alguna trobada d'aquestes que es fan a l'estiu, o alguna visita que faria pels allotjaments, li va comentar a un

membre de l'organització: o es que l'església del nostre poble té una teulada a punt de caure, què podríem fer? A partir d'aquesta idea es va veure que els treballadors tenien necessitats a les seves comunitats d'origen. D'aquí va néixer recolzar les iniciatives que tenien els treballadors”.

“(...) Ara ja s'ha sistematitzat una informació, un seguiment i un acompanyament, per assolir l'objectiu inicial que tenien ja sigui a nivell familiar, com comunitari o col·lectiu, es pugui vehicular i pugui convertir-se amb un projecte de cooperació”. (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).

Sota aquesta idea, en l'àmbit de la formació que ja duïen incorporats els programes de contractació en origen, es va endegar una part de formació d'agents de codesenvolupament, els quals serien les persones contractades i que reben una formació específica per a dur a terme els projectes d'inversió de la remesa econòmica. La definició de l'agent de desenvolupament, segons els criteris que es persegueixen en aquest programa, es correspon al següent perfil de treballadors, el qual, alhora, ens proporciona la seva definició de codesenvolupament:

“A nosotros nos capacitaron. Estuve 3 años en capacitación como agente de codesarrollo. Esto varia mucho de las horas de clase y los temas que se trabajan, se trabaja sobre creación de empresa, de gestión de proyectos... los agentes, primero de todo, nos comenzaron a enseñar que teníamos que ser personas que tuviéramos esa capacidad de ir a una comunidad, de hablar, de ir. Mirar qué se puede hacer, qué no se puede hacer, ayudar a la gente, con un proyecto... tratar de convencer a la gente.

La gente siempre pues... cree lo que... yo tengo algo que nunca se me olvida y es que yo la primera vez que llegué como agente, yo fui a una zona, una vereda, mira: compraba mango, todo el mundo me conocía, dije, mira: se puede hacer esto, miramos... y dijeron, este viene de España y ya se piensa que va a cambiar todo, está loco, a ver con lo que viene, y uno tiene que tener más que todo esto, la paciencia para tratar de convencer a la gente, que sí se puede salir adelante, organizado, con un proyecto. El agente de codesarrollo, más que todo, ayudamos a hacer un proyecto. Pero la comunidad es la que tiene que decidir qué puede hacer. Nosotros vamos a hacer el acompañamiento, no le imponemos nada a la gente. Vemos si es viable, o no. De lo que ellos digan. Porqué problemas hay muchos, y se puede tratar de solucionar esto, con esta forma. I ya después que esto se haga,

nosotros ya hacemos el seguimiento, que miren, que si sí, si no... que se tiene que justificar, si es viable, o no, porque así se hace el seguimiento para que el proyecto lo aprueben.

“ (...) He estado en varios cursos de formación, y el codesarrollo en sí, para nosotros, no hay una definición, que sí se pueda decir, ese es. Todavía no sé. Con tantos años, todavía no hay... es como un... intercambio de ideas, de ayuda, de lo que sea, del país de origen al de acogida. Es en base de eso”. (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, novembre 2009, Torres de Segre).

Durant l'observació realitzada a l'entitat, els tècnics de desenvolupament amb els quals vaig entrevistar-me, posaven el seu èmfasi en l'autonomia de les persones que estaven formant. És a dir, se'ls proposa de fer el curs als i les contractades o a la gent que posseeixin alguns tipus de projecte a les seves comunitats:

- *“Nosaltres oferim aquesta oportunitat. Però no pots forçar una situació i llavors, la nostra línia és que els responsables del projecte són ells, nosaltres fem una assessoria, un acompanyament. Però són ells que els fan. Llavors, si veiem que no és viable, doncs tampoc buscarem “més peus al gat”. (Treballador de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).*

-

Segons la visió d'aquests tècnics, s'estava treballant amb dos perfils de persones. El primer, es correspon a les persones de contractació exterior, les quals presenten un grau alt de vinculació amb el seu país, com a conseqüència del retorn i l'accés més o menys constant a recursos econòmics derivats la feina a Lleida. D'altra banda, des del 2008 van començar a orientar-se vers projectes amb residents, contactant amb associacions d'immigrants de Lleida. El motiu esgrimit passa pel fet de buscar una nova orientació al codesenvolupament com a conseqüència de la reducció de la contractació en origen. No obstant, en nombroses ocasions s'ha assenyalat com el vincle de la gent és diferent i resta molt condicionat de la situació econòmica i les disponibilitats dels agents.

Segons els criteris establerts en l'entitat en el moment actual, la seqüència d'elaboració de

cada projecte consta de diferents fases. Primerament, en la formació en origen ja es dona la informació sobre la possibilitat de rebre una ajuda en la creació d'un projecte productiu familiar o comunitari. En destinació es realitzen una sèrie de tallers -amb posterioritat a la jornada laboral- i es duu a terme una primera formulació del projecte. S'envia en origen per a que els tècnics de la contrapart allí en revisin la seva viabilitat. I si s'accepta es fa un pla d'acompanyament (cronograma lògic, pressupost, activitats i resultats esperats). El següent pas es centra en demanar finançament a nivell públic i privat per complementar la inversió econòmica de la remesa. En el cas que un projecte sigui de caire social els beneficiaris han de posar un 25% i si es productiu familiar han de posar-ne un 40%. La resta es demana en forma de subvenció a diverses entitats: l' Agència Catalana de Cooperació al Desenvolupament (ACCD), l'Agència Espanyola de Cooperació Internacional (AECI), la Diputació de Lleida, Ajuntament de Lleida o les fundacions de les entitats bancàries. En relació amb el finançament, també s'han promogut mecanismes de microcrèdit en origen.

En cas de rebre la subvenció, es passa a la fase d'aplicació del projecte i es fa el seguiment durant un any. Posteriorment es justifica de la subvenció, es proporcionen les factures i el projecte es considera consolidat. Les explicacions dels tècnics incideixen en com es juxtaposen diferents fases dels projectes en un mateix moment. D'aquesta manera, es troben amb el sorgiment de nous projectes que coincideix amb el moment d'aplicació o finalització de d'altres. No obstant això, no serà dins passats 5 anys en que la Fundació abandoni el seguiment del projecte en qüestió. Un altre aspecte assenyalat durant les explicacions d'aquesta praxis del codesenvolupament recau en el fet de que, quan s'estipulen els criteris de finançament, es té en compte l'abast del projecte proposat:

“Abans ens arribaven projectes en què un volia construir una escola, en un barri de Bogotà, que valia una millonada. Això no és feina d'un treballador que ve aquí. És feina de l'administració pública. Tu no pots suplir l'administració. Vam posar filtres a coses que són competència de l'estat”. (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).

En relació amb el moment en què he realitzat la recerca, la campanya del 2009, s'havien format 300 persones, de les quals unes 140 havien formulat projectes i n'havien sortit finalment uns 90, els quals encara mancaven de finançament.

La qüestió dels canvis i els diferents projectes que s'han dut a terme es presenta coherent amb el pas dels diferents col·lectius contractats en origen per aquesta entitat. En efecte, hauria estat un model que va iniciar-se a Colòmbia i que també va aplicar-se a Romania. Al respecte, podem copsar com qualla amb l'evolució i episodis característics de les poblacions contractades:

“S'ha de dir que la primera experiència de contractats en origen per la UP va ser amb dones marroquines. Se'n van portar 50 a l'Actel. D'aquests algunes van tornar al 2001 i moltes altres es van quedar aquí, en situació irregular, després es van acollir a les regularitzacions. Amb les que van tornar a venir, algunes provenien de Sidi Yamani, es va treballar a nivell de cooperació i es va finançar un centre de cooperació de dones a Marroc”.

(...) En general, no va tenir èxit amb els romanesos aquest model. I perquè, diràs tu? Pues perquè, per lo vist els seus projectes no anaven més enllà de comprar-se una casa o un cotxe. Llavors, no es poden entendre com a projectes de cooperació. Uns ciutadans que havien viscut durant molts anys en un país socialitzat, doncs ells ja volien ser capitalistes, tu! I no estan per històries! Ells els calers els volien dedicar a coses més materials i immediates”.

“Jo penso que és per cultura. I que... el fet que a Romania s'associessin i que es creés un cooperativa, allí és impensable. Jo no hi vaig treballar en codesenvolupament amb rumanos, però deien que era molt complicat. Feies els cursos i no et venien, i programaves als allotjaments, i tampoc. Passaven, no els interessava. També pot ser perquè era Europa, i sabien que havien d'entrar a la UE, per peculiaritats culturals i per estructura de país”. (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).

D'aquestes observacions en poden extreure una aspecte força curiós si ho relacionem amb

les dades sobre contractacions. Els primers projectes foren amb persones de Marroc i de Colòmbia. No obstant això, en el moment de creixement i consolidació de la contractació en origen el col·lectiu majoritari era el d'Europa de l'Est. Tot i ser la població amb més volum de contractació, han estat els que menys haurien seguit els programes de codesenvolupament. De fet, a jutjar per les dades facilitades per la Fundació no se n'ha mantingut cap. Per contra, la població que va disminuir en contractació en origen, al colombiana, ha presentat més estabilitat amb els anys, essent el país on s'han realitzat més projectes des del 2002³⁷. També, com a fruit de la implementació del Plan África, es van obrir els contingents cap a Senegal i Mauritània, però tampoc van quallar-ne els projectes amb els temporers, tot i que van rebre la formació.

La qüestió dels canvis esdevé un aspecte a assenyalar en l'entitat. Des les constants visites i les converses informals n'he pogut entreveure els canvis interns permanents. És a dir, hi ha treballadors de l'entitat que han estat empleats en diverses àrees, hi ha molt personal que hi ha treballat uns anys i després ha marxat i, sobretot, hi va haver un canvi de filosofia en la gestió dels codesenvolupament a partir del 2007:

“Anteriorment, no tothom podia fer formació, ni presentar projectes. Ara la formació està oberta a tothom, i tothom qui vulgui pot presentar projectes. Abans detectaves, a ull, qui era un possible agent. Tu els incitaves a formar-se, i a formular un projecte. Els encarrilaves al tipus. Com que et veig espaviladet et dic, vine al curs i em presentes un projecte de vaques, perquè a la teva zona hi ha vaques... en començar nosaltres, vam dir que això no ho veiem bé. Que no es podia dir qui, ni quin projecte. Vam obrir la formació”.(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

De les persones entrevistades se'n pot percebre una certa autocrítica enfocada en les fases anteriors dels projectes i en el fracàs de molts d'aquests, com a conseqüència de que la formació era dictada i no es van dur a terme seguiments, el manteniment d'aquests

---

³⁷ Si al 2002 van implementar-se 4 projectes de codesenvolupament a Colòmbia, al 2006 havien crescut cap a 14 essent els anys 2008 i 2009 els anys amb més projectes, 44 i 30 respectivament. Al Marroc se n'han implantat 6 en aquest període i al 2008 un a Bolívia.

projectes va minvar fins al punt de que alguns desapareguessin:

“Vam veure gent que havia passat pel nostre procés: formació, pla d'acompanyament, etc. I gent que se li havien adonat calers sense haver fet els cursos. Vam veure la diferència. A veure, no és molt notable, però hi ha diferència respecte als que els vam fer pla d'acompanyament i seguiment. D'aquests cap havia fracassat. I als que només se'ls donava els diners, sense fer un curs, almenys aquí, doncs no estaven tirant endavant. O que algú que havia fet un projecte per cuidar 4 porcs, doncs no els cuidava, havia llogat algú per que ho fes. Que no em sembla malament. Però, llavors, que estem fent, petits empresaris?”. (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Un altre element que, des del meu parer resulta fonamental en l'anàlisi d'aquest projectes, es basa en l'impacte local de la seva implementació, en el sentit de l'aparició de noves relacions de desigualtat i diferenciació social, com a conseqüència dels processos migratoris. L'experiència d'una ex treballadora de la Fundació que duia a terme la formació en origen així ho assenyala:

“Ha causat moltes baralles entre la gent de les comunitats que van firmar el conveni de formació en origen, llavors, clar, arribàvem als pobles i, molts cops, teníem reunions amb l'alcalde, i bé... això ha causat moltes històries, electorals, molt baralles pel poder. Perquè, clar, aquesta gent, un cop tornen, són els rics del poble, llavors també es causen moltes desavinences entre “los ricos” i “los que estan ahí”, bueno ha trencat molt a les comunitats. I bueno, pues clar, arribàvem als llocs, ens havíem de chupar la xerradeta amb l'alcalde, ens havíem de... bueno, tragar el que hi havia allà. A vegades apareixia la premsa també!!!! i venga a parlar amb la premsa!!! i bueno, tot, bàsicament ho xupàvem tot perquè érem els primers que anàvem allà, i ens vam trobar amb coses que no havíem de fer, i ... estàvem allà, reunits amb els alcaldes.

(...) Llavors, a part d'això, ells formaven a gent en codesarrollo perquè ells consideren que hi ha d'haver com unes persones formades en aquest àmbit que puguin organitzar l'assumpte dins de la comunitat. El que passa, és que clar, el que passava és que s'empoderava a gent que després ho feien servir pels seus interessos, a nivell polític, autonòmic, (...) agafaven el poder i allà montaven una mena de... sóc el rei i “si esto y lo otro nosequé”. (Ex treballadora de la Fundació Pagesos

Solidaris, formadora del 2006 al 2007, gener 2010, Barcelona).

Des de la percepció dels tècnics actuals, s'apunta també vers aquest aspecte de la diferenciació social com a fruit de l'accés a la remesa:

“Lo primer que fa la gent quan torna és arreglar-se la casa. Si jo arreglo la meua casa i els meus deutes, tot lo que tinc és per mi. A nivell d'impacte amb els veïns, sí que es veu qui ha viatjat. Els diuen los “españolitos”: ya llegan los españolitos con el dinero. Positiu per la família, però també negatiu perquè generes més desigualtats. A nivell d'estructura familiar, també es veu molt marcat. Pot ser que al teu pare només el vegis 3 mesos l'any, durant els últims 7 anys. L'estructura familiar de relacions de parella, i de relacions pares-fills són un fracàs total. El fet de que es facin projectes comunitaris fa que repercuteixi a tota la comunitat, però aquella persona es converteixi en un líder, i tingui el poder, I això, si ho gestiones bé tu com a persona, bé. Però si tu t'aprofites d'aquest poder que tens per arribar a ser alcalde o el que sigui, doncs és perillós”.(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

El paper de l'enfortiment i els lligams comunitari, tal i com s'han presentat en exposar els experiències dels immigrants transnacionals a l'última part del segon capítol, apareixen com a teló de fons en l'aplicació d'aquests programes:

“Devia ser al 2001 o 2002. Es va constituir un cooperativa, però només de treballadors temporals. I a mi em sembla un error, perquè quan no hi són, com tira endavant? Doncs, clar, va caure. Em sembla que els pares d'aquests treballadors, que eren molt joves, van agafar la cooperativa. I algo es va mantenir”.(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

La següent percepció d'un treballador colombià ressalta la importància de l'enfortiment comunitari en una vereda -municipi rural- gestionada per dones:

Afirma que sí, pero los han implantado por medio de las alcaldías. Y siempre han fracasado “porque

dan el dinero, no están organizados, y el manejo, de allá para acá. No hay una organización ni una responsabilidad, como en este caso somos nosotros los agentes. Somos los responsables y tenemos que estar haciendo el seguimiento, a nosotros nos van a exigir, bueno que pasó, a ver qué hacían. (...) A nivel colectivo, la idea fue de las mujeres, fueron 26, y fue la idea que siempre han mantenido la junta de acciones comunales, que han hecho mucho por las escuelas en su vereda. Es un comité femenino. Pero para que nos dieran la subvención teníamos que tener una asociación, o una cooperativa. Ahorita somos unos 60 y algo". (Treballador colombià contractat en origen, albergs de la Unió de Pagesos, novembre 2009, Torres de Segre)

Dels agents de codesenvolupament que he tingut l'oportunitat d'entrevistar, n'he pogut constatar com la majoria de projectes que presenten són de tall productiu i familiar, al majoria dels quals es corresponen a la producció local del sector primari. El seu futur està encara per determinar, a ulls d'una de les tècnics de l'Àrea de Cooperació:

"M'agradaria veure el nivell d'impacte de quan els projectes es dictaven a la formació i ho decidien els tècnics, i veure l'avaluació i impacte de quan tothom pot presentar projectes i fer formació. A veure si el nivell de manteniment és el mateix o no. Perquè si és el mateix ja podem plegar perquè no sabem com fer-ho. Si es manté perquè hi ha un interès, i ho has fet tu, o si no es manté". (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Com a darrer aspecte pertinent d'assenyalar em referiré als canvis que travessa l'entitat com a conseqüència de la retallada de la contractació en origen. Si bé hem vist que l'eclosió del codesenvolupament va anar lligada a la contractació en origen i la seva gestió de la manutenció de la força el treball, en el moment de crisi actual i canvi en el mercat de treball, el perfil de possible agent de desenvolupament es desplaça vers la migració interior. Per aquest motiu, la principal preocupació en el sí de la fundació mentre estava duent a terme l'observació era la reconducció de la seva tasca social. Per una banda, sorgeix l'element de que en retallar el contingent es prioritzi a les persones amb projectes,

fet que podria esdevenir una motivació de “fals interès” o d'emergència per les persones que es presentin als processos de selecció:

“Ara em fa patir el fet de retallar, i de que només vingui la gent amb projecte. Clar, perquè ja no és que es prioritzi, sinó qui té coses... i que la gent vegi que qui torna és qui té projectes, i que sigui un efecto reclamo total. Ja ho és ara... jo presento projecte ara perquè no sé si l'any que ve tornaré. És el que ens fa por. Clar, si en podem salvar alguns, quins salvem? Doncs els que tinguin algo, ni que sigui una iniciativa, un formulari, etc...els intentes prioritzar. Això és el que ens van demanar, després ja ho veurem”.(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).

En aquest context, s'ha començat a treballar en la línia de traslladar aquest tipus de projectes vers els treballadors que consten a les borses d'interiors, i es pretén ampliar el marc d'intervenció cap a persones que no estiguin contractades per aquest organisme. D'aquesta manera, la intenció dels tècnics passa per establir contactes amb associacions d'immigrants locals. És en aquest punt on el perfil d'agent de codesenvolupament canvia, ja que es tracta de persones residents que necessiten una contrapart sòlida per dur a terme el seu projecte en origen. Un exemple d'aquesta nova orientació de la Fundació la trobem en el projecte TATUR, finançant per l'AECI, el qual es correspon a un estudi enfocat en l'aplicació de la remesa a Marroc. En aquest, van elegir-se 9 projectes, dels quals 2 s'han començat a aplicar. Un es correspon a la consolidació d'una cooperativa de producció i comercialització d'oli, que té 5 anys d'antiguitat, i l'altre és un projecte d'aprovisionament d'aigua en un poble del Riff:

“Amb el model de la contractació en origen és més fàcil. És gent que es traurà uns diners treballant regularment i si tu li proposes un projecte, molts accepten perquè estan guanyant uns diners pel fet de venir aquí. Ara, amb la resta de treballadors que portem aquí, que no estan vinculats i que nosaltres no els portem a treballar a cap puesto. Que són molts dels casos i hi ha moltes circumstàncies. Sempre veiem que es més sòlid fer iniciatives comunitàries que familiars. Que passa? Que fa uns anys era més possible per la bonança econòmica. La gent treballava més i podia

aportar remeses. Ara, per la crisi ja no s'han pogut aportar. A més, a marxat gent. També hi ha una altra gent. Que el projecte no els ha anat bé, són 3 casos. El d'apicultura, per exemple, són 3 socis i un ha marxat cap allà. Què passa, que allà passa de tot, no hi va, passa de les formacions... i la gent aquí està molt animada i ell no". (Treballador de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

"S'ha de fer un diagnòstic molt acurat del perfil de residents que tenim, de països i de si ells tenen ganes d'invertir, o no. No pots anar oferint codesenvolupament a tothom. Potser és l'última cosa que els importa, igual els preocupa més trobar feina".(Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

Per aquest motiu, des de l'oficina de contractació de treballadors s'ha començat a treballar en l'elaboració d'un projecte d'itinerari en codesenvolupament pels treballadors inscrits, el qual s'inclouria en els cursos de formació per residents que he esmentat unes línies més amunt. En aquest, la definició d'agent de codesenvolupament ja pren una direcció més variada:

"El projecte és un projecte d'itinerari integral de codesenvolupament. Perquè una persona que vol fer codesenvolupament, o sigui, ell des d'aquí ajudar al seu país a desenvolupar-se. Aquestes persones, no solament és la voluntat de voler fer coses al seu país, sinó que tenen una vivència personal de totes les coses que li influencien. Per exemple, el tema laboral, el legal, el social, el personal, el familiar. Hi ha tot un seguit de circumstàncies que envolten a la persona. Llavors, nosaltres aquí treballem tots aquests aspectes. Llavors, lo que volem fer és lligar la feina que nosaltres fem amb aquestes persones, amb establir un itinerari de preparació per al codesenvolupament". (Treballador social i tècnic a l'àrea de contractació a la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, febrer 2010, Lleida).

A pesar del nou enfocament, les limitacions del sistema ens apareixen indicades per alguns dels tècnics:

En fer anàlisi de context, s'ha parlat amb els responsables i s'ha vist que molta gent no estan capacitats per tirar endavant els projectes. O famílies que tenien idees diferents dels seus familiars aquí. També hi ha projectes no viables. (...) També en fer anàlisi de context s'ha trobat gent que ja tenien empreses i treballadors, i que eren petits capitalistes marroquins. I no quadrava amb el projecte. (...) El que estem observant és que hem de trobar iniciatives que formin part d'algun grup o associació, i que tingui allà un caire o implicació comunitària. Que no depengui de 2 persones". (Treballador de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida)

S'apunta, també, com a limitació en la praxis del codesenvolupament el context local i nacional i les possibilitats que permeti el mateix país d'origen de cara a permetre o recolzar els projectes econòmics dels seus immigrants. En aquest sentit, es feia referència a persones que han treballat per la UP, i que al seu país eren propietaris de terres i que tenien projectes productius i no els ha estat possible d'aplicar-los per que no encaixaven amb les interessos de l'estat.

Tot i això, des de l'entitat s'aposta per la continuïtat d'aquesta línia de treball. Del següent fragment se'n pot copsar com per algunes persones el codesenvolupament és vist com una opció de llibertat, com una estratègia que es proporciona de cara a donar oportunitats en origen i, en conseqüència poder escollir si emprendre el projecte migratori:

"Per a mi, lo principal és la llibertat de la persona, que pugui escollir o no. Si jo tinc la meua granja, i amb això ja em guanyo la vida per anar tirant, ja no cal que vagi a Espanya. Jo sempre els ho dic, als que ja tenen el projecte finançat: que hi fots aquí? No tens els teu projecte en marxa, o la teva granja? O botiga, o plantació... deixa lloc a algú altre que igual no ha tingut l'oportunitat". (Treballadora de l'Àrea de Cooperació, Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris, març 2010, Lleida).

En definitiva, la proposta de codesenvolupament que emergeix de la Unió de Pagesos-Fundació Pagesos Solidaris, es presenta coherent amb la regulació institucional dels fluxos migratoris, com a conseqüència de que s'insereix en el marc de les noves polítiques

migratòries aplicades a partir de la formulació de la LO 4/2000 i 8/2000. És a dir, esdevé un tipus d'intervenció social amb població immigrant, que s'ha d'incloure al gir vers la política exterior i la cooperació al desenvolupament en matèria migratòria en els últims 10 anys. En relació amb l'eclosió del codesenvolupament a la resta de l'Estat Espanyol, el qual s'ha dut a terme a nivell d'administracions locals i autonòmiques, ONG's i organitzacions d'immigrants, el present projecte esdevé l'única experiència amb població contractada en origen (Giménez et altri, 2006). La tònica dominant a nivell estatal, ha inclòs, d'una manera o altra, la participació immigrant com a propulsora dels projectes. Per contra, l'exemple analitzat va proliferar com a conseqüència de la relació laboral en el sistema de treball migratori i la proposta i gestió per part d'un organisme empresarial concret. Aquest fet ens situa en la qüestió de les relacions transnacionals entre institucions, organismes empresarials i associacions locals en origen, en el sí d'un espai social transnacional regit per unes determinades relacions de poder i intercanvis econòmics. Ens trobem, així, en una experiència de codesenvolupament "des de dalt", que s'articula a nivell institucional amb organitzacions formals i informals en el sí de les xarxes relacionals ètniques i les xarxes associatives d'un tercer sector extraterritorialitzat. La voluntat manifesta de dur a terme el gir vers l'associacionisme immigrant local, ens fa interpretar aquesta experiència de codesenvolupament com una activitat dirigida, però amb intencions d'incloure un tipus de participació més propera al codesenvolupament "des del mig", de la qual en manca veure'n com es durà a terme, amb qui i com produirà la presa de decisions. D'altra banda, he mostrat com el paper de les xarxes ètniques i les relacions d'informalitat esdevenen elements claus en la comprensió del funcionament del mercat de treball local, com a conseqüència de la seva tasca de manteniment de la força de treball. En el marc de la regulació institucional i el procés de capitalització agrícola de la regió, han suposat un recurs informal per moltes persones desproveïdes d'una cobertura social, esdevenint un agent amb funcions econòmiques específiques en el sí de les relacions d'oferta i demanda en el mercat de treball. Aquest tipus de participació immigrant, contrasta amb la puntual autorganització en termes socials i polítics de cara a efectuar demandes a nivell de drets bàsics jurídics i laborals.

RESULTATS DE LA INVESTIGACIÓ

En la presentació de la investigació he plantejat una anàlisi del procés de capitalització de l'agricultura a Lleida incidint en el vincle entre processos productius i processos socials. Aquest vincle es basa en com s'ha produït la introducció de la mà d'obra immigrant en el mercat de treball agrícola en un context de la transformació i desaparició de l'explotació agrícola familiar catalana, com a conseqüència dels processos d'intensificació agrícola, reconcentració de la propietat i dependència vers els circuits comercials internacionals.

La recerca, realitzada en dues fases (2002/04 i 2009/10), s'ha centrat bàsicament en els mecanismes de regulació institucional i social de les campanyes fruïteres i els actors que hi intervenen: treballadors i treballadores, pagesos, assistència social, sindicats obrers majoritaris, sindicats agraris i administracions.

Com recordarem, l'objectiu teòric principal s'ha fonamentat en analitzar aquest fenomen socioeconòmic en el sí de la proposta de la teoria articulacionista dels sistemes de treball migratori. Tal i com apareix exposat al text, aquest tipus de sistemes d'intercanvi de treball internacional es caracteritzen per una separació entre els costos de manteniment i de renovació de la força de treball, de manera que la renovació -corresponent a l'àmbit reproductiu- s'externalitza als països d'origen. La lògica d'aquest sistema es basa també en el control de la mobilitat geogràfica i laboral, mitjançant l'aplicació d'un corpus legislatiu, l'ús de mecanismes de contractació estatals i privats i la reducció dels drets de les persones immigrants.

La traducció en l'àmbit local que ens ocupa ha estat l'anàlisi de la irrupció de la contractació en origen al sector agrari en aquest termes, ja que en presenta totes aquestes característiques. Bàsicament, l'enfocament s'ha centrat en donar llums sobre com s'ha distribuït el cost de manteniment de la força de treball agrícola en l'àmbit local de les campanyes fruïteres, element que, tal i com s'ha vist ha estat fruit de nombroses controvèrsies. En relació amb aquestes, he realitzat, primerament, un repàs històric estructurat en diferents fases caracteritzades per les procedències del col·lectiu de treballadors dominants en el mercat de treball en cada moment. Des del meu punt de vista, aquest enfocament cronològic ha estat de gran utilitat per tal d'entreveure les condicions de vida d'una nova força de treball assalariada que es va incloure a les tasques

agrícoles a principis dels anys 80 i que ha estat un factor consubstancial en el creixement econòmic de la regió. Submergir-me en aquesta perspectiva històrica, m'ha permès copsar l'àmbit de les relacions socials als municipis rurals de la regió fruitera de Lleida i detectar-ne els principals focus de conflictivitat en els usos d'una mà d'obra segregada ètnicament, jurídicament i salarialment. Era precisament la manca de responsabilitat en la gestió dels costos de manteniment d'una mà d'obra emprada per moltes unitats de producció en crisi, la font de la conflictivitat rural i l'arrel de l'aparició de mesures d'autoprotecció de la societat. És a dir, la introducció d'una mà d'obra immigrant que en molts casos no posseïa tots els drets laborals, ja que tenia un estatus jurídic d'indocumentació, va permetre abaratir el preu del treball, va garantir la supervivència d'algunes petites explotacions i en va fer créixer unes altres. En aquest àmbit de relacions laborals va configurar-se un mercat de treball etnificat i segmentat, sobre el qual va aplicar-se el sistema de treball migratori de la contractació en origen.

En aquest context social, he explorat els diferents discursos culturals dels agents socials sobre la mà d'obra immigrant que han acompanyat la implementació de la contractació en origen i la segmentació del mercat laboral agrícola. Alhora, en l'àmbit de la regulació i la distribució dels costos de manteniment de la força del treball, he centrat un dels punts de mira de l'anàlisi en els mecanismes d'inserció social formals i informals, ja que han jugat un paper indispensable en la cobertura social de la mà d'obra. Així, m'he centrat en la tasca sindical, el sistema assistencial, les xarxes ètniques dels immigrants i els agents d'intermediació i reclutament de la mà d'obra com actors fonamentals del mercat del treball rural de Lleida.

Com a conseqüència del creixement i la consolidació de la contractació en origen en la regió fruitera, durant la primera fase de la investigació vaig detectar un actor principal que mereixia ser destacat i analitzat. Em refereixo al sindicat agrari, la Unió de Pagesos i la seva Fundació, la Fundació Pagesos Solidaris. Ja hem vist com aquest fou l'organisme pioner en la contractació en origen al sector agrari espanyol, el qual ha passat a constituir-se com una agència de reclutament de mà d'obra transnacional i com un agent social dominant en la gestió de les contractacions de treballadors del mercat laboral local. La seva especificitat s'ha centrat, també, en la tasca social que duu a terme en la gestió de la contractació en origen i en l'eclosió del codesenvolupament com a projecte social que

inclou la cooperació al desenvolupament en origen dels seus contractats. Aquest projecte l'he ubicat en el sí d'un transnacionalisme entre institucions formals i informals, les quals connecten els països d'origen i destinació a través de la contractació de treballadors agrícoles i en proposen projectes d'inversió de la seva remesa, en l'àmbit de la renovació en origen de la força del treball.

S'han investigat, també, dos aspectes de les dinàmiques migratòries: la de la gestió i control de la força del treball i la dels processos d'exclusió social i del mercat laboral en un període de crisi econòmica.

Per tal d'aportar un detall acurat dels resultats de la investigació incidiré en el procés de contrastació de les hipòtesis de treball presentades i sobre les quals s'han orientat els diferents capítols de l'exposició.

Si recordem, el punt de partida de l'anàlisi s'ha basat en exposar les conclusions a las quals vaig arribar durant la primera fase de la recerca. Així, la primera tasca que afrontava la recerca era posar a prova una hipòtesi de treball inicial, parcialment contrastada durant aquesta primera fase. Aquesta hipòtesi basava la seva existència en la formulació de que al mercat de treball agrícola de Lleida s'havia produït una substitució de col·lectius en base a la seva procedència ètnica, com a conseqüència del implantació de la contractació en origen i mitjançant discursos de tall culturalista.

Fruit de la investigació, en el tercer capítol hem pogut observar com a partir de l'any 2000 va produir-se un canvi en les preferències per part dels agricultors i els organismes empresarials, enfocats vers països com Romania i Colòmbia i l'inici de les contractacions en origen. Aquest canvi de preferència va coincidir amb alguns conflictes laborals protagonitzats per la mà d'obra magrebina i africana, i sobretot amb les onades de tancament d'immigrants i reivindicacions de processos de regularització a nivell estatal. En aquest sentit, la implantació de la contractació en origen fou una preferència estatal encaminada a controlar l'intercanvi de treball entre les fronteres, per tal d'evitar l'entrada de persones i el seu assentament al territori. D'aquesta manera, l'estat ha pogut exercir una dominació més eficaç sobre el territori i ha esquivat el manteniment en termes de costos socials de poblacions de treballadors que d'una altra manera romandrien al territori. Per aquest motiu, he afirmat que la contractació en origen ha proporcionat una mà d'obra doblement barata, per l'estat i per l'economia.

No obstant això, a nivell de mercat de treball local, hem vist com aquesta substitució no va ser en bloc, sinó que ha estat progressiva amb els anys, i que s'ha caracteritzat per l'èxit dels treballadors d'Europa de l'Est. És a dir, si en la primera fase d'investigació es parlava de substitució, en la segona he pogut perfilar més aquest procés de desplaçament de col·lectius i aprofundir en el pes de diferents factors: el perjudici ètnic, les preferències de l'estat en establir convenis amb determinats països o el traspàs de les primeres onades de treballadors africans vers altres sectors econòmics.

En l'evolució del mercat de treball, el gran element ha estat la persistència d'un mercat de treball local, que ha continuat funcionant amb els col·lectius anteriors. Tot i això, el creixement de la contractació en origen, i del nou model de gestió que duu immers, ha suposat un gran canvi en el mercat de treball agrícola amb els anys. A jutjar per les dades quantitatives proporcionades, aquest tipus de contractació s'ha imposat numèricament molt per sobre de les contractacions amb persones interiors, guanyant terreny amb els anys els col·lectius contractats europeus, i en menor mesura els Llatinoamericans.

Aquest procés ha vingut acompanyat d'una discriminació del col·lectiu magrebí i un rebuig del col·lectiu de treballadors espanyols. En l'àmbit de les percepcions sobre la mà d'obra he mostrat com l'actitud en la feina i la interpretació subjectiva de la conflictivitat ha passat pel filtre de generalitzar en base a la procedència i la cultura de les persones. De totes formes, no només es prioritza la qüestió de la lingüística o religiosa, sinó que el factor del pragmatisme econòmic esdevé també important en les prioritats empresarials. Es preferirà una persona que presenti un procés de contractació menys costós -aquí hi hem d'incloure el fet de demanar les regularitzacions per treballadors indocumentats, la proximitat geogràfica, les facilitats en l'idioma o l'acceptació de la normativa laboral-, que estigui disponible en el moment de la recol·lecció i la transformació del producte i que presenti poca tendència a l'abandonament de la feina. D'aquesta manera, es del punt de vista empresarial, s'haurien anat descartant les persones que no encaixen amb aquesta necessitat, ja sigui per la seva situació legal o per com s'interpreti la seva actitud en la feina.

Al quart capítol, he proporcionat les dades qualitatives que ens han verificat el comportament de les contractacions i han donat força a la hipòtesi de la substitució, tot i que amb el matís de que no ha estat en bloc, sinó que han coexistit diversos col·lectius

durant les campanyes agràries. No obstant això, el col·lectiu de contactats en origen ha estat el dominant, fet que ens condueix a explicar aquest comportament en terme de substitució en base a criteris legals.

Paral·lelament, i per diversos motius, estem en condicions de corroborar una etnificació de les relacions laborals a la regió fruítera, que es deriven de la diversificació de la mà d'obra en nombroses procedències. En aquesta etnificació es produeix una discriminació clara de dos col·lectius els quals s'enduen el valor simbòlic negatiu en les campanyes: les treballadors espanyols i, sobretot, els treballadors magrebins. També he detectat una feminització del treball en base a la naturalització de certes aptituds atribuïdes a les dones i a les cultures d'on provenen. D'altra banda, el punt àlgid d'aquesta etnificació l'he detectat en les situacions de competència entre treballadors, que es produeixen durant les campanyes i que, com s'ha indicat, s'interpreten entre aquests grups en una lectura en clau cultural. Així, se'ns ha posat de manifest com els efectes de la contractació en origen han canviat la composició del mercat de treball amb l'entrada dels romanesos, el retorn espanyols i treballadors aturats de la construcció, magrebins i subsaharians els quals esdevenen els col·lectius majoritaris, en un context de recursos socials i ofertes laborals escasses.

En aquesta tònica, despunta la qüestió del racisme entre col·lectius de treballadors i ens fa recuperar la pregunta formulada per una advocada de l'àmbit de l'assistencial, segons la qual es sorprenia del fet de que, en aquest context, no s'haguessin produït episodis de racisme de més gravetat. La resposta potser recau en el fet de que, en el període analitzat, van donar-se les oportunitats d'ascens de les persones que començaven a se discriminades al mercat de treball vers altres nínxols laborals, abandonant alguns llocs de treball. Aquest fet que hauria descongestionat la competència entre col·lectius. Si aquest treballadors marroquins i africans s'haguessin quedat reclosos a l'agricultura, possiblement la conflictivitat latent en les campanyes hagués emergit d'una altra manera.

En relació a la primera hipòtesi plantejada, trobem que a les campanyes fruíteres s'usen diversos col·lectius diferenciats legalment: els primers són els treballadors nacionals i els immigrants regularitzats, els quals són contractats sota els criteris i les drets establerts per la llei. Els segons són els treballadors i treballadores contractats en origen, els quals firmen un contracte temporal i tenen regulada la seva estança legal al territori. Finalment, ens

apareixen els treballadors indocumentats, els quals són emprats com a reserves de treball en moments puntuals, no tenen accés als drets més bàsics, es troben en rotació permanent i sota el perill de l'expulsió i depenen, en molts casos, de l'assistència social. Aquesta definició legal apareix s'entrecrua amb una definició cultural basada en la procedència i el gènere. Per posar un exemple, no serà el mateix ser una persona senegalesa sense papers, que contractada en origen. Ni ser home magrebí regularitzat, que dona magrebina contractada en origen. Tampoc ha estat el mateix ser una treballadora romanesa contractada en origen, que una treballadora romanesa amb lliure circulació pel territori.

Aquest amalgama de nacionalitats, situacions legals i gèneres esdevé un factor de diferenciació entre col·lectius. Així, la seva coexistència al mercat de treball deprimeix el cost de la mà d'obra perquè es corresponen a reserves disponibles, les quals permeten disminuir els salaris en moments puntuals. Saltar-se el convenis i pagar per sota a l'estipulat en serien un exemple, així com les baralles entre treballadors amb papers i treballadors "sense papers" dels anys 90. Aquest fenomen respon a una fragmentació del col·lectiu de treballadors per motiu d'una lectura de la competència en clau ètnica. Finalment, la implantació de la contractació en origen, va suposar l'arribada de nous col·lectius i d'una nova forma de gestió del treball que va frenar les demandes de millora anteriors, i que ha enfocat la qüestió social de les campanyes i les demandes d'estabilitat laboral en una nova fórmula.

El model de gestió social d'aquest sistema de treball migratori s'ha vist imbuït sota el paraigua d'un discurs que apel·la la solidaritat i la cooperació entre països. Hem vist com des de l'estat s'ha fomentat un model de política migratòria de tall restrictiu, que ha desplaçat part de l'actuació en migració vers el Ministeri d'Assumptes Exteriors i de Cooperació Internacional, els quals mitjançant els convenis bilaterals estableixen un marc d'intercanvi internacional del treball regulat i intervingut pels estats. D'aquesta manera, juntament amb l'externalització dels costos de renovació, s'externalitza la vigilància de les fronteres vers alguns països emissors d'immigració i estratègics geogràficament en relació amb Europa. Aquesta distribució de la vigilància fronterera vers tercers països pren com a objectiu el fre de la immigració irregular i la intervenció comercial, alhora que regula, també, el marc d'intervenció en assumptes de cooperació internacional. En aquesta mescla d'assumptes migratoris i assumptes de desenvolupament, ens apareix en

codesenvolupament com una proposta de gestió que apel·la l'intercanvi i el benefici derivats de la migració, però dins d'una lògica de regulació i control dels fluxos migratoris. L'eclosió d'aquest terme en l'escenari polític, l'ha fet susceptible de ser emprat com un element que justifica aquest nou ordre, tot i les diferents experiències en aquesta matèria, tot i els esforços i les bones intencions d'algunes persones que l'intenten aplicar immersos en la lògica d'aquest sistema.

Per una altra banda, la recerca ens ha mostrat com en el mercat de treball ens hi apareixen processos constants de negociació entre els seus participants, fet que ens condueix a qüestionar el tema de l'autorregulació dels mercats de la teoria liberal. Aquest fet va motivar la formulació de noves hipòtesis orientades vers el paper dels mecanismes socials a les campanyes fruiteres, la participació dels immigrants i el paper dels sindicats agrari de la Unió de Pagesos. Una de les conclusions sorgides de la primera etapa de la recerca emfasitzava en la coincidència de d'un règim laboral formal i un d'informal heterogenis i canviants en cada campanya. També vaig observar la inexistència d'un teixit associatiu immigrant formal enfocat vers les reivindicacions jurídiques i laborals de la condició migratòria. L'única expressió en aquesta línia foren les vagues puntuals durant succeïdes en algunes campanyes, sobretot a la de l'any 2000, la qual va coincidir amb un fugaç episodi de tancaments d'immigrants sense papers a la Catedral de Lleida al 2000. En el marc laboral eren els sindicats majoritaris els que intervenien en els casos de vagues i negociacions de convenis, però no hi havia un organisme de treballadors del camp, ni d'immigrants sindicalitzats.

Aquest fet ha quedat plasmat en la segona hipòtesi de treball, la qual fa referència a com el fenomen d'inserció social i laboral durant la campanya de la fruita a Lleida ha institucionalitzat la capacitat organitzativa dels treballadors agrícoles, ja que les intervencions les han dut a terme actors locals formals com els sindicats majoritaris, els sindicats empresarials i les administracions. Durant la segona fase s'ha evidenciat la continuïtat de l'absència d'un ens formal associatiu immigrant encaminat vers una tasca de defensa jurídica i laboral dels treballadors agrícoles. És a dir, d'una entitat organitzada i dirigida per immigrants que intervingui com a interlocutor en el procés de negociació al mercat laboral. No obstant aquesta observació, la realitat m'ha mostrat que sí que existeix un teixit associatiu formal, encaminat vers diversos assumptes de caire social. Tot i això,

aquests no han estat objecte d'estudi de la investigació. En relació amb aquesta hipòtesi de treball s'ha de matisar l'aspecte de la capacitat organitzativa immigrant, ja que aquesta sí que existeix i intervé en les campanyes, però no en una fórmula reivindicativa. Per tant, la hipòtesi es pot donar per vàlida, però amb aquest matís, fet que ens transporta vers la següent hipòtesi. En aquesta s'afirma que les xarxes ètniques esdevenen un mecanisme informal d'obtenció de recursos i informació per als temporers i que interactuen amb les intervencions assistencials dels serveis socials d'alguns municipis del Segrià (Alcarràs i Lleida). Tan al tercer com al cinquè capítol he mostrat aquesta interacció, i he mostrat el paper que el teixit transnacional immigrant juga en la manutenció i ajuda dels seus membres, tot i que en les campanyes no pot absorbir el gruix de treballadors arribats als municipis, i molta gent ha de pernoctar i viure a la intempèrie. Des del meu punt de vista, considero que de les 7000 i 8000 persones que s'apleguen a les campanyes, una part molt gran s'ha allotjat amb el pas dels anys amb els seus propis compatriotes, una altra part en les allotjaments dels camps dels pagesos i, sobretot en l'última etapa, una altra part s'ha allotjament mitjançant la UP. No obstant això, la cobertura social formal i informal presenta límits alhora de cobrir les necessitats, sobretot de les bosses d'indocumentats.

Finalment, respecte al mecanisme de contractació i d'inserció social de la Unió de Pagesos i la Fundació Pagesos Solidaris, ha estat també en el cinquè capítol en que he aportat els elements per contrastar les hipòtesis plantejades. Primerament, he explicat com aquest organisme sindical ha engendrat un servei de contractació de treballadors i treballadores, tan a nivell interior com exterior. No obstant això, ha estat la gestió de la contractació en origen la que ha reconvertit una de les activitats d'aquesta entitat en un tipus de servei social en forma de producte pels seus socis i clients. Hem vist com alguns dels tècnics que treballen en aquesta la defineixen com una empresa de recursos humans, la qual cobreix el manteniment dels i les treballadores, ofereix cursos i estratègies d'inserció social per les persones de la seva borsa i d'especialització laboral en el sector agrícola. En la seva vessant solidaria, s'inclou en aquest gir de la política migratòria mitjançant l'aplicació de programes de codesenvolupament. A la hipòtesi presentada, indicava que aquesta organització esdevé altament adaptativa als requeriments dels mercats i a les exigències de l'Estat en matèria migratòria i de treball, perquè ha passat del sindicalisme agrari dels petits propietaris i ser una empresa de recursos humans de caire social. Com hem vist, la

defensa de l'explotació familiar agrària continua present a nivell de discurs en molts dels seus membres i de les seves reivindicacions. No obstant, la tasca de venda de serveis es dirigeix al sector agropecuari en general, sense distinció entre petita o gran empresa. Així, la faceta de l'adaptació al mercat, en aquest cas al mercat de treball, apareix corroborada pel fet de que la gestió del sistema de la contractació en origen es produeix en funció de les pautes establertes per l'Estat. En funció d'aquesta situació ha sorgit una particular imbricació del serveis de reclutament de la mà d'obra per a l'empresariat, de gestió dels costos de manteniment de la força de treball i de la realització de projectes de codesenvolupament, que la fan més propera al tercer sector que al sindicalisme agrari.

Finalment, la última hipòtesi presentada plantejava el projecte de codesenvolupament de la Fundació Pagesos Solidaris com una fórmula concreta aplicada "des de dalt", on els projectes que es duen a terme pels temporers i temporeres són de caire dirigit, i hi ha una absència de l'associacionisme migratori en la seva gestió. Acabem de veure que, en un principi, la inclusió del codesenvolupament a la contractació en origen segueix la lògica del control dels fluxos migratoris. Així, a jutjar per les fonts orals descrites, en una primera època de la implementació del codesenvolupament es va dur a terme mitjançant les propostes i direccionalitat de l'organització, fet que hauria conduït a certes dificultats en el manteniment dels projectes en origen. Aquesta situació es manifesta en el fet de que se'n van abandonar un nombre important. No obstant això, des d'un nou gir intern, s'estaria treballant vers una direcció que intenta incloure projectes ja començats i iniciatives per part d'associacions d'immigrants locals. Per aquest motiu, considero que l'experiència del codesenvolupament de l'entitat ha respòs a la lògica d'una implementació dirigida, però que actualment es troba a cavall la lògica "des de dalt" i la lògica del codesenvolupament "des del mig", en la qual s'hi mesclen l'Estat, els organismes empresarials, les agències de contractació, les ONG's i les associacions d'immigrants.

Tot i això, resulta pertinent de destacar com des de la Fundació Pagesos Solidaris s'ha treballat en una línia més institucional. Si recordem, sota la perspectiva del transnacionalisme s'havien abordat fenòmens d'inversió de la remesa econòmica que escapaven del control institucional. Alguns d'aquests s'havien produït en el marc de la implantació de sistemes de treball migratori, com el *Programa Bracero México-Estados Unidos*, els quals s'havien caracteritzat per l'espontaneïtat. Aquests foren realitzats a través

d'experiències organitzatives d'immigrants i, molts sovint, en un associacionisme vinculat a la lluita de política per assolir drets en destinació i modificar les societats d'origen. Pel cas present, esdevé una proposta d'una entitat empresarial que treballa amb els contractats en origen, ara beneficiaris d'aquests programes. D'aquí se'n deriva una reflexió sobre el paper de l'estat o els organismes empresarials en l'espai social transnacional, així com una reflexió sobre en quina mesura es correspon espai horitzontal, o esdevé una apropiació institucional del capital social immers en els processos migratoris, el qual s'inclou en un sistema vertical caracteritzat per la desigualtat econòmica.

En definitiva, dels resultats d'aquesta investigació se'n desprenen varis aspectes. Des del meu parer, s'ha visibilitzat el paper de la mà d'obra immigrant en l'agricultura de Lleida, i les seves condicions d'inserció social en un context local que s'ha caracteritzat per la etnificació de les relacions laborals.

La peculiaritat d'aquest context de relacions, ens permet entreveure la interrelació dels factors de classe, ètnica i gènere, en un context de polítiques migratòries restrictives i de reducció de drets socials, que es fa extensible a diversos sectors de la població. Si ens centrem en la qüestió migratòria, aquesta reducció de drets en un context de tancament fronterer, persecució de la immigració il·legal i dinàmiques de retorn de les persones immigrades, s'encarna la qüestió de les expulsions i la violació dels drets més bàsics de les persones que indocumentades, ja sigui per la seva entrada recent al país, ja sigui per la caducitat dels seus permisos com a conseqüència de l'atur.

Resulta indicat destacar com, paral·lelament a la realització d'aquesta investigació, es produïa una vaga de fam de 150 persones al Centre d'Internament de la Zona Franca de Barcelona el passat mes de juny, en motiu del suïcidi d'un ciutadà d'origen magrebí, les quals van ser silenciades mitjançant l'expulsió als seus respectius països en els dies següents³⁸. En relació al context de Lleida, les relacions etnificades i la discriminació del col·lectiu magrebí, es veuen agreujades per la promulgació d'ordenances municipals com la prohibició del vel, sense prèvia negociació ni participació de la comunitat musulmana, així com la nova normativa sobre el ramadà durant les campanyes agrícoles. Segons aquesta, es requereix als immigrants musulmans que signin un document on s'eximeix a l'empresari que els contracta de qualsevol responsabilitat, en cas de problemes de salut

---

³⁸ <http://www.enfocant.net/noticia/continua-la-vaga-de-fam-al-cie-de-la-zona-franca>

derivats del dejuni derivat d'aquesta pràctica. A tall d'exemple, si sumem aquestes situacions a les ja complexes, competitives i estereotipades relacions entre col·lectius de treballadors, podem afirmar que no suposen un incentiu de millora en les relacions socials del context local analitzat.

Finalment, amb la voluntat de concloure la recerca, incidiré vers les línies de recerca futures que es desprenen de l'anàlisi. En primer lloc, la qüestió de la feminització internacional del treball migratori sota una perspectiva de gènere, esdevé un enfocament cabdal, de cara a establir una continuïtat de la recerca. Com hem vist el col·lectiu de dones treballadores és important en aquest context de treball agrícola i de dinàmiques migratòries transnacionals. En un segon lloc i en virtut d'explorar les relacions de classe, gènere i ètnia en les dinàmiques del mercat laboral en un futur, resulta interessant observar com aquestes es configuren en el moment de crisi actual i com evolucionen en cada campanya. Una altra proposta passa per esbrinar el paper de les xarxes ètniques i l'associacionisme immigrant en aquest context laboral i en la quotidianitat dels pobles.

Per una altra banda, es necessari incidir amb més en la problemàtica de la petita explotació familiar, el procés de reconcentració de la propietat i les relacions d'assalarització que l'acompanyen. Aprofundint, a més, en els discursos sobre la mà d'obra dels agricultors i les empreses.

Finalment, en un cinquè lloc, resulta adequat dur a terme una anàlisi de les polítiques de codesenvolupament i de l'impacte dels projectes realitzats des de Lleida, fet que en condueix vers al tasca de la Unió de Pagesos-Pagesos Solidaris en l'espai social transnacional, i en incidir en com es connecten origen i destí, i quin impacte presenta aquest tipus de polítiques en origen. Aprofundint en la participació immigrant, el paper de les unitats familiars i les associacions en origen, així com en la xarxa entre aquests actors. D'aquesta manera, podrem detectar si es produeixen noves formes de desigualtat o dependència, si proliferen projectes exitosos i si es produeixen experiències de transformació social en l'espai social transnacional.

BIBLIOGRAFIA

ALLEPUZ, Rafael, FARRÉ Mariona, 2009, *La contractació en origen a Catalunya*, Lleida: París Editors.

ARESTIS, P. ,1999, "Symposium on Post-Fordism and the Nature of work", *Review of social economy*, 57, 2.

ARROW, K., 1972, "Some Mathematical Models of Race Discrimination in the labor Market", en Pascal A. (ed.), *Racial Discrimination in Economic Life*, Heath, Lexington Mass.

BESSERER, JF, 2004, *Topografías transnacionales*, Mexico DF: UAM-Iztapalapa

BARABAS, Alicia M., 1999, "Traspassando fronteras: los migrantes indígenas de México en Estados Unidos" a J.J. Pujades (coord), *Globalización, fronteras culturales y políticas y ciudadanía*, VIII Congreso de Antropología, Santiago de Compostela: Federación de Asociaciones de Antropología del Estado Español-Asociación Galega de Antropología, 35-42.

BARCIELA, Carlos. 1986, "Los costes del franquismo en el sector agrario: la ruptura en el proceso de transformaciones", introducción a la segunda parte de GARRABOU, R.; BARCIELA, C.; JIMÉNEZ BLANCO, J.L. (EDS.): *Historia agraria de la España Contemporánea*. Vol 3, Crítica, Barcelona.

BECKER, G., 1957, *The economics of migration*, University of Chicago.

BENELBAS, TAPIERO, L., 1981, *Economía agraria de Catalunya. Anàlisi del canvi de l'agricultura catalana, 1960-1975*, Barcelona.

BERLÁN, Jean Pierre, 1987, "La agricultura "Mediterránea" y el mercado de trabajo: ¿una

California para Europa? a *Agricultura y Sociedad*, nº42, Ministerio de Agricultura, Madrid.

BRETÓN, Víctor, 2000, *Tierra, Estado y Capitalismo. La transformación agraria del occidente catalán, 1940-1990*, Ed. Milenio. Lleida.

BURAWOY, Michael, 1976, "The functions and the reproduction of a migrant labor: Comparative Material from Southern Africa and the United States" a *American Journal of sociology*, Vol.81, Nº 5, p.1050-1087.

CABEZAS, Rhina, CARBALLO, Marta, 2007, "Evolución e incidencia de las prácticas transnacionales migratorias en la promoción del codesarrollo y reducción de la pobreza en las comunidades de origen de El Salvador (2000-2006)" a www.docsgedime.wordpress.com/mesa-3-codesarrollo/ - 12k

CACHÓN RODRÍGUEZ, Lorenzo,

-1995, "Marco institucional de la discriminación y tipos de inmigrantes en el mercado de trabajo en España", a *REIS*, CIS, Madrid.

-2003, "Itinerarios laborales de los inmigrantes: Mercado de trabajo y trayectorias sociales" a Tornos Cubillos A., *Los inmigrantes y el mundo del trabajo*, Universidad Pontificia Comillas, Madrid.

CAMILLERI, A., NADAL, E., POSADA, L., SUMPSI, J., TIÓ, C., 1977, *La explotación agraria familiar. Situación y perspectivas de la agricultura familiar en España*, Madrid.

CASTELLANOS, Mari Luz y PEDREÑO, Andrés, 2001, "Des de El Ejido al accidente de Lorca" a *Sociología del Trabajo*, nº 42, Ed. Siglo XXI, Madrid.

CC.OO.,

- 1999, *Informe sobre campañas agrícolas interiores y exteriores*, Federación agroalimentaria de CC.OO. y Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, Madrid.

- 2000, *Jornadas de inmigración, integración y convivencia*. Centro cultural municipal Lo Casino de Alcarràs, CC.OO., Ajuntament D'alcarràs i Generalitat de Catalunya.

- 2001, *Plan de Trabajo de la secretaría de Política social de la federación agroalimentaria de Catalunya*, Lleida.

CASTELS, Stephen, KOSACK, Godula, (1973 [1984]), *Los trabajadores inmigrantes y la estructura de clases en la Europa Occidental*, Fondo de Cultura Económica, México.

CARBALLO, Marta y ECHART, Enara (2007): Migraciones y desarrollo: hacia un marco teórico común y coherente. *Revista Española de Desarrollo y Cooperación*, nº19, invierno (53-68).

CORTÉS MAISONAVE, Almudena, 2005, "Codesarrollo y Migración: una lógica transnacional. Reflexiones desde el caso español" a *Puntos de Vista. Cuadernos del observatorio de las Migraciones y la Convivencia de Intercultural de la ciudad de Madrid*. Madrid: Observatorio de las Migraciones y la Convivencia de Intercultural de la ciudad de Madrid.

DOERINGER, P., PIORE, M. (1971), *Internal Labor Markets and Manpower Analysis*, Heath, Lexington Mass.

ESCOBAR, Arturo,

-1999, "Antropología y Desarrollo" a Maguaré, nº 14, Colombia.

-2005, El "postdesarrollo" como concepto y práctica social, a Daniel Mato (coord.) *Políticas de economía, ambiente y sociedad en tiempos de la globalización*. Caracas: Facultad de Ciencias Económicas y Sociales, Universidad Central de Venezuela.

ETXEZARRETA, M, 1994, "Trabajo y agricultura: los cambios del sistema de trabajo en una agricultura en transformación", *Agricultura y Sociedad*, nº 72, Madrid.

FAIST, T, 2000, *The Volumen and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford: Oxford University Press

FERNÁNDEZ BESSA, Cristina, 2008, "El estado español como punta de lanza del control y exclusión de la migración en Europa" a *Frontera Sur. Nuevas políticas de gestión y externalización del control de la inmigración en Europa*, Barcelona: Virus.

GIBSON-GRAHAM, J.K. (2005) "Surplus possibilities: Post-development and community economies" a *Singapore Journal of Tropical Geography* Vol 26 (1): 4-26.

GIMÉNEZ ROMERO, Carlos,

- 1992, "Trabajadores extranjeros en la agricultura española: enclaves e implicaciones" a *Estudios Regionales* N° 31, pp.127-147.

- 1994, "Regadíos, mano de obra y migración en España. Consideraciones sobre la problemática social de la agricultura intensiva" a VIQUERA LANDA (coord.): *Sistemas hidráulicos, modernización de la agricultura y migración*, Ed. Colegio Mexiquense, Universidad Iberoamericana. Zinacantepec, México.

GIMÉNEZ, C., MARTÍNEZ J., FERNÁNDEZ M. I CORTÉS, A., 2006, *El Codesarrollo en España. Protagonistas, discursos y experiencias*. Madrid: Editorial Catarata.

GLICK SCHILLER, N., BASCH L., BLANC-SZANTON, C. (Eds), 1992, *Towards a Transnational Perspective on Migration (Preface and Part. I)*, Vols. 645. New York: The New York Academy of Sciences. vii- 23 pp.

GÓMEZ, JOHNSON, Cristina, 2007, "Codesarrollo: la opción institucional para el vínculo migración y desarrollo" a AIBR, *Revista de Antropología Iberoamericana*, volumen 2, Número 3, Septiembre-diciembre 2007, Madrid: Antropólogos Iberoamericanos en Red.

GORDO, MÁRQUEZ, Mercedes, 2008, "La contratación en origen de rumanos para

actividades agrícolas de temporada en Espanya” a *Cuadernos de Geografía*, nº84, València, pp. 237-262.

GOLDRIN, L. 2002, “The Mexican State and Transmigrant Organizations: Negotiating the Boundaries of Membership and Participation”, *Latin American Research Review* 37, p.55-99

GÓMEZ GIL, Carlos, 2005, “Explorando nuevas vías para el codesarrollo. El papel del codesarrollo en la cooperación descentralizada”, a www.musol.org/ponencias.../Codesarrollo_Carlos_Gomez_Gil.pdf

GUARNIZO, L.E., 1998, *The rise of transnational social formations: Mexican and Dominican state responses to transnational migration*. *Political Power and Social Theory* 12(12):45-94.

HERNÁNDEZ, Aída, SUÁREZ NAVÁS, Liliana, 2004, “Las fronteras y la panacea del desarrollo en México y Espanya. Reflexiones desde los feminismos Poscoloniales” a *Liminar*, Año II, Vol.2. México: CESMECA-UNICAH.

JABARDO VELASCO, Mercedes, 1999, “Migración clandestina y agricultura intensiva: la reestructuración del mercado de trabajo en el maresme catalán” a Checa, F.; Soriano, E.. (eds), *Inmigrantes entre nosotros. Trabajo, cultura y educación intercultural*, Ed Icaria, Barcelona.

KEARNEY, Michael,

- 1986, “From the Invisible Hand to Visible Feet: Anthropological Studies of Migration and Development” a *Annual Review of Anthropology*, Vol. 15 (1986), pp. 331-361.

- 1996, “Del indigenismo a los Derechos humanos. Etnicidad y política más allá de la mixteca”, VARESE, S. (ed), *Pueblos indios, soberanía y globalismo*, Quito: Abya-Yala Ed.

La Mañana. Diari de Ponent, (2000-2002), Lleida.

LACOMBA, Joan, 2004, “Migración y desarrollo rural en Marruecos. El papel de los

emigrantes y sus asociaciones”, a ESCRIVÁ Àngels i RIBAS, Natàlia, 2004, *Migración y Desarrollo*, Córdoba: CSIC.

LLADONOSA, Josep, 1980, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona: Editorial Curial.

LEVITT P., DEWIND, J., VERTOVEC S., 2003, *International Perspectives on Transnational Migration: An Introduction*. *International Migration Review* 37

LLUCH, E., SERÓ, R., 1970, *La regió fruitera de Lleida*, Barcelona: Banca Catalana.

MARTÍN DÍAZ, E., MELIS MAYOR, A., SANZ CASES, G., 2001, *Mercados de trabajo e inmigración extracomunitaria en la agricultura Mediterránea*, Sevilla: Consejería de Asuntos Sociales.

MARTÍNEZ, VEIGA, Ubaldo,

- 1997, *La integración social de los inmigrantes extranjeros en España*, Ed. Trotta-Fundación 1º de Mayo, Madrid.

- 2001, *El Ejido. Discriminación, exclusión social y racismo*, Ed Catarata, Madrid

- 2004, *Trabajadores invisibles. Precariedad, rotación y pobreza de la inmigración en España*, E d. Libros de la Catarata, Madrid.

MARKUSEN, A., 1996, “Sticky Plans in Slipping Space: A typology of Industrial Districts”, *Economic Geography*, 72, 3.

MARX, Karl, (1976 [1867]), *El Capital. Libro primero, vol. 2*, Barcelona: Editorial Grijalbo.

MATEU GIRALT, J., 2005, *La vida econòmica a les Terres de Lleida, 1850-2005*, Lleida: Pagès Editors.

MORELL, Ramon, 1974, *Producción y consumo de manzanas. Situación actual y perspectivas futuras*, Caja de Pensiones para la vejez y de ahorros, Lleida.

MORELL, R., MAUREL, X., ALDOMÀ, I., 1980, *L'economia del Segrià. Desenvolupament agrícola i desequilibris sectorials*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona.

MOYANO, E., 1984, *Corporatismo y agricultura. Asociaciones profesionales y articulación de interés en la agricultura española*, Madrid: Instituto de Estudios agrarios, perqueros y alimentarios.

MOSANGINI, A., "Codesarrollo, ¿algo más que una moda? a www.rebellion.org/noticia.php?id=46654

NAGENGAST, Carole, KEARNEY, Michael, 1990, "Mixtec Ethnicity: Social Identity, Political Consciousness, and Political Activism", a *Latin American Research Review*, Vol. 25, No. 2 (1990), pp. 61-91.

NAROTZKI, Susana, 2004, *Antropología Económica. Nuevas Tendencias*. Barcelona: Editorial Melusina.

NUN, José (1969) "Superpoblación relativa, ejército industrial de reserva y masa marginal." *Revista Latinoamericana de Sociología* 1969. 5.2, pp. 178-235.

PAGESOS SOLIDARIS, 2008, *Memòria d'Activitats 2008*, Pagesos Solidaris: Lleida.

PALERM, Juan Vicente, 1994, *La intersección del agua y el trabajo en la moderna agricultura de California*, a Viquera Landa (coord.): *Sistemas hidráulicos, modernización de la agricultura y*

migración, Ed. Colegio Mexiquense, Universidad iberoamericana. Zinacantepec, México.

PEDREÑO CÀNOVAS, Andrés;

- 1999, "Taylor y Ford en los campos", *Sociología del Trabajo*, nº 35, S. XXI, Madrid.
- 2001, "Gitanos, magrebíes, ecuatorianos: una segmentación étnica del mercado de trabajo en el campo murciano (España) a Ecuador Debate, nº54, Quito.
- 2003, "Trabajadores inmigrantes y agricultura intensiva: porque vinieron a recolectar frutas y hortalizas a los campos del Mediterraneo español y cómo fueron convertidos en fuerza de trabajo vulnerable y disponible" a Tornos cubillos, A., (eds): *Los inmigrantes y el mundo del trabajo*. Universidad Pontificia Comillas, Madrid.
- 2007, "Proletarizados y etnificados: la inmigración ecuatoriana en la agricultura intensiva de la Región de Murcia", a BRETÓN, V., GARCÍA, F., JOVÉ, A., VILALTA, Mª J., 2007, *Ciudadanía y exclusión: Ecuador y España frente al espejo*, Madrid: Editorial Los libros de la Catarata.

PEIX, Andreu, 2003, *Les migracions de temporada en el sector agrari català*, extret de www.iecat.net/institucio/societats/ACSociologia/IV%20Congres%20sociologia/Informacio%20grups%20de%20treball/Grup%20de%20treball%2013/Andreu%20Peix.doc

POLANY, K.,

- 1989 [1944], *La gran transformación*, Madrid, Ediciones de La Piqueta.
- 1994, *El sustento del hombre*, Barcelona: Mondadori.

RABELLOTI, R., 1997, "External Economies and Cooperation in Industrial Districts: A comparison of Italy and Mexico", *Review of Social Economy*.

REICH, M., GORDON, D. M. I EDWARDS, R., 1973, "A Theory of labor market segmentation". *American Economic Association Monographs* 63, p.2.

REIGADA, Alicia, 2009, *Las nuevas temporeras de la fresa en Huelva. Flexibilidad productiva*,

contratación en origen y feminización del trabajo en una agricultura globalizada. Tesis Doctoral, Universidad de Sevilla.

ROMERO, Eduardo, 2008, "El plan África, la política migratoria española de "nueva generación" y la guerra contra los pobres" a VV.AA. *Frontera Sur. Nuevas políticas de gestión y externalización del control de la inmigración en Europa*, Barcelona: Virus.

ROUSE, R., 1991, *Mexican migration and the social space of postmodernism*. *Diaspora* 1: 8-23.

SABARTÉS, J.M., 1994, *L'espai fruiter de Lleida. Aproximació geogràfica i delimitació espacial de la regió fruitera de Lleida*, Lleida: Pagès Editors.

SANTAMARIA, Enrique, 2002, *La incógnita del extraño. Una aproximación a la significación sociológica de la "inmigración no comunitaria"*, Barcelona: Anthropos.

SHULMAN, S., 1990, "Racial Inequality and White Employment: An interpretation and test of the bargaining power hypothesis", *Review of Black Political Economy* 18.

SMITH, Gavin, 2010, "Hegemonía y superpoblación: límites conceptuales en la antropología de los movimientos políticos", a BRETÓN, V. (Ed.), *Saturno devora a sus hijos. Miradas críticas sobre el desarrollo y sus promesas*, Barcelona: Icaria.

SUÁREZ NAVAZ, Liliana, 2007, "La perspectiva transnacional en los estudios migratorios. Génesis, derroteros y surcos metodológicos" a J. Lacomba et al., *Migraciones en España. Una panorámica actual*, Esp: p.771-794.

VANWEY, Tucker i DÍAZ McConnell, 2005, "Community Organization, Migration, and Remittances in Oaxaca", a *Latin American Research Review*, Vol. 40, No. 1 (2005), pp. 83-107.

VICHARES, Esther, 2003, *Informe de l'Oficina d'atenció Social. Campanya de la Fruita 2003*, Alcarràs.

ZAPATA BARRERO, R., FAÚNDEZ GARCÍA, R. Y SÁNCHEZ MONTIJANO, E., 2009, "Migración laboral, temporal y circular (MLCT) de trabajadores entre Colombia y España. Un modelo a consolidar", a *Migración laboral, Temporal y Circular. Experiencias, retos y oportunidades*, Organización undial de las Migraciones: Bogotá.